

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Bölümü Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ
ERKEN DÖNEM NEOLİTİK MİMARİSİ**

Mehmet Salih BARAN

23907014

Danışman

Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA

DİYARBAKIR 2025

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Bölümü Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ
ERKEN DÖNEM NEOLİTİK MİMARİSİ**

Mehmet Salih BARAN

23907014

Danışman

Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA

DİYARBAKIR 2025

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **“GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ERKEN DÖNEM NEOLİTİK MİMARİSİ”** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

...../...../2025

Mehmet Salih BARAN

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın amacı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik dönemde ortaya çıkan yerleşimlerin barınma mimarisini araştırmak, incelemek ve bu mimari yapılar hakkında kapsamlı bilgi ortaya koymaktır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den başlayarak farklı evrelerde inşa edilen yapılar; plan tipleri, yapı malzemeleri ve inşa teknikleri açısından sınıflandırılmış ve bu sınıflandırma üzerinden dönemin mimari anlayışına ilişkin yorumlar yapılmıştır. Böylelikle bölgedeki erken yerleşimlerin konut mimarisi açısından öncü nitelikleri ortaya çıkarılmıştır. Bölgede gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, konut mimarisine dair teknik bilgilerin yanı sıra dönemin kültürel ve toplumsal yapısını da gün yüzüne çıkarmaktadır.

Çalışmam süresince bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA'ya en içten şükranlarımı sunarım. Onun yönlendirmeleri ve bilimsel katkıları, bu çalışmanın şekillenmesinde temel bir rehber olmuştur. Ayrıca, tezimin gelişim sürecinde görüş ve önerileriyle bana destek olan sevgili arkadaşım Doç. Dr. Ahmet YARIŞ'a teşekkür ederim. Akademik katkılarının yanı sıra dostluğu da bu süreci benim için daha anlamlı kılmıştır. Çalışmalarım sırasında bilgi ve yardımlarını esirgemeyen Dicle Üniversitesi Arkeoloji bölümü hocalarıma, saha araştırmalarımnda ve ziyaretlerimde katkı sağlayan müze çalışanlarına ve kuzenim tarih öğretmeni Niyazi ALKAŞ'a da teşekkür ederim. Onların gösterdiği ilgi ve sağladıkları veriler, bu çalışmanın ilerlemesine büyük katkı sunmuştur.

Hayat yolculuğumda her zaman yanımda olan, sabrı ve sevgisiyle bana güç veren eşim Müjde Baran'a minnettarlığımı ifade etmek isterim. Bu çalışmanın en zorlu dönemlerinde gösterdiği anlayış ve desteği, benim için en büyük motivasyon kaynağı olmuştur. Son olarak, her koşulda yanımda olan ve bana güven aşılayan aile üyelerime teşekkür ederim. Onların maddi ve manevi desteği olmadan bu çalışmayı tamamlamak mümkün olmazdı.

Mehmet Salih BARAN

Diyarbakır 2025

ÖZET

Bu çalışmada Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik dönemde ortaya çıkan erken yerleşimlerin konut mimarisi incelenmektedir. Bölge, Bereketli Hilal'in merkezinde yer almakta ve insanlık tarihinin en kritik kültürel dönüşümlerine sahne olmaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den itibaren gelişen yerleşimlerde, avcı-toplayıcı yaşam biçiminden tarıma dayalı yerleşik düzene geçişin izleri açıkça görülmektedir. Araştırmada, Göbeklitepe, Çayönü, Nevalı Çori, Karahantepe, Körtik Tepe, Hallan Çemi ve Hasankeyf Höyük gibi önemli yerleşimler ele alınmış, bu alanlardaki yapıların plan tipleri, inşa teknikleri ve kullanılan malzemeler değerlendirilmiştir.

Elde edilen bulgular, Neolitik dönemde mimarinin yalnızca barınma amaçlı değil, aynı zamanda ritüel, depolama ve sosyal etkileşim gibi işlevler üstlendiğini göstermektedir. Örneğin, Göbeklitepe'deki anıtsal "T" biçimli dikilitaşlar, inanç sistemlerinin mimariye yansımaları ortaya koyarken Çayönü'ndeki farklı plan tipleri, toplulukların üretim biçimleri ve sosyal örgütlenmesi hakkında ipuçları sunmaktadır. Bölgedeki yuvarlak, dörtgen ve karma planlı yapılar, toplulukların değişen ihtiyaçlarına göre evrimleşmiş ve erken mimarinin çeşitliliğini yansıtmıştır. Yerleşik yaşamın tarımla bütünleşmesi ise depolama alanlarının önemini artırmış, kullanılan taş, kerpiç ve ahşap gibi malzemeler çevresel koşullara bağlı olarak tercih edilmiştir.

Çalışmada, Güneydoğu Anadolu'daki erken Neolitik yerleşimlerin mimari özellikleri sistematik bir yaklaşımla ele alınarak arkeoloji yazınına katkı sunmak hedeflenmektedir. İnceleme sonucunda farklı yerleşimlerde görülen plan tipleri, yapı malzemeleri ve inşa teknikleri karşılaştırılmıştır. Bu unsurların dönemin toplumsal ve ekonomik yapısıyla bağlantısı ortaya konmuştur. Böylece Neolitik dönemde tarımın başlangıcı, yerleşik hayatın oluşumu ve mimari gelişim süreci yeniden yorumlanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, gelecekte yapılacak saha araştırmaları ve disiplinlerarası karşılaştırmalar için temel bir başvuru niteliği taşımaktadır. Ayrıca, bölgenin kültürel mirasının korunması ve günümüz mimarlık tarihine sağladığı katkının daha iyi anlaşılması açısından da önemli bir kaynak değerindedir.

Anahtar Sözcükler: Güneydoğu Anadolu, Neolitik Dönem, Konut Mimarisi, Yerleşik Yaşam, Bereketli Hilal

ABSTRACT

This study examines the residential architecture of early settlements that emerged during the Neolithic period in Southeastern Anatolia. The region lies at the center of the Fertile Crescent and witnessed some of the most critical cultural transformations in human history. Traces of the transition from a hunter-gatherer lifestyle to a settled, agricultural lifestyle are clearly evident in settlements that developed from the Pre-Pottery Neolithic Period onward. The study examines key settlements such as Göbeklitepe, Çayönü, Nevali Çori, Karahantepe, Körtik Tepe, Hallan Çemi, and Hasankeyf Mound, evaluating the plan types, construction techniques, and materials used in the structures at these sites.

The findings demonstrate that architecture in the Neolithic period served not only shelter but also functions such as ritual, storage, and social interaction. For example, the monumental "T"-shaped pillars at Göbeklitepe reveal the architectural reflection of belief systems, while the diverse plan types at Çayönü offer clues about the communities' production methods and social organization. The region's circular, rectangular, and mixed-plan structures evolved according to the changing needs of communities and reflect the diversity of early architecture. The integration of settled life with agriculture increased the importance of storage areas, and materials such as stone, adobe, and wood were chosen based on environmental conditions.

This study aims to contribute to the archaeological literature by systematically examining the architectural features of early Neolithic settlements in Southeastern Anatolia. The study compares the plan types, building materials, and construction techniques seen in different settlements. The connection between these elements and the social and economic structure of the period is revealed. Thus, the beginnings of agriculture, the formation of settled life, and the process of architectural development in the Neolithic period are reinterpreted. The findings from the study serve as a fundamental reference for future field research and interdisciplinary comparisons. They also constitute an important resource for preserving the region's cultural heritage and better understanding its contribution to contemporary architectural history.

Keywords: Southeastern Anatolia, Neolithic Period, Residential Architecture, Settled Life, Fertile Crescent

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
ŞEKİL LİSTESİ	VII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ VE NEOLİTİK DÖNEM	3
1.1. NEOLİTİK DÖNEM.....	3
1.2. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ.....	5
1.3. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ İKLİMİ VE YER ŞEKİLLERİ.....	13
1.4. ÇANAK-ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEMDE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ	18
1.4.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (ÇÇNA)	18
1.4.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB)	21
İKİNCİ BÖLÜM.....	23
GÜNEYDOĞU ANADOLU YERLEŞİMLERİNE GENEL BAKIŞ	23
2.1. YUKARI DİCLE HAVZASI.....	23
2.1.1. Hallan Çemi.....	23
2.1.2. Boncuklu Tarla	27
2.1.3. Körtik Tepe.....	30
2.1.4. Hasankeyf Höyük	32
2.1.5. Çayönü	35

2.1.6. Gusir Höyük	37
2.1.7. Sumaki Höyük.....	39
2.2. ORTA FIRAT BÖLGESİ	40
2.2.1. Çakmaktepe	40
2.2.2. Göbeklitepe	40
2.2.3. Karahantepe.....	42
2.2.4. Nevali Çori	43
2.2.5. Sayburç	44
2.2.6. Sefertepe.....	45
2.2.7. Gürcütepe	45
2.2.8. Mezraa Teleilat	46
2.2.9. Akarçay Höyük.....	47
2.2.10. Taşlıtepe.....	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	50
GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ERKEN DÖNEM NEOLİTİK	
MİMARİSİ	50
3.1. YUKARI DİCLE HAVZASI.....	50
3.1.1. Hallan Çemi Mimarisi	52
3.1.2. Boncuklu Tarla Mimarisi.....	55
3.1.3. Körtik Tepe Mimarisi	58
3.1.4. Hasankeyf Höyük Mimarisi	63
3.1.5. Çayönü Mimarisi	66
3.1.6. Gusir Höyük Mimarisi	70
3.1.7. Sumaki Höyük Mimarisi	74
3.2. ORTA FIRAT BÖLGESİ	77
3.2.1. Çakmaktepe Mimarisi	77

3.2.2. Göbeklitepe Mimarisi.....	80
3.2.3. Karahantepe Mimarisi	84
3.2.4. Nevali Çori Mimarisi	87
3.2.5. Sayburç Mimarisi	91
3.2.6. Sefertepe Mimarisi	96
3.2.7. Gürcütepe Mimarisi.....	99
3.2.8. Mezraa Teleilat Mimarisi	103
3.2.9. Akarçay Höyük Mimarisi	106
3.2.10. Taşlıtepe Mimarisi.....	110
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA.....	114

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Fiziki Haritası (Sözer, 1984)	5
Şekil 2: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Bölüm ve Yöreleri (Erinç, 1980).....	6
Şekil 3: Bereketli Hilal Bölgesini Gösteren Harita (Fuller ve diğ., 2011: Fig. 1).....	7
Şekil 4: Altın Üçgen ve Bereketli Hilal Bölgelerini Gösteren Harita (Marefa, t.y.)	8
Şekil 5: Boncuklu Tarla Taş Eserler (Kartal ve diğ., 2014: Çiz. 1).....	28
Şekil 6: Boncuklu Tarla Taş Eserler (Kartal ve diğ., 2014: Çiz. 5).....	29
Şekil 7: Boncuklu Tarla Taş Eserler (Kartal ve diğ., 2014: Çiz. 4).....	29
Şekil 8: Hallan Çemi Kült Bina A (Özdoğan ve Başgelen, 1999: Res. 8)	53
Şekil 9: Hallan Çemi Kült Bina B (Özdoğan ve Başgelen, 1999: Res. 9)	53
Şekil 10: Hallan Çemi Yapı İçerisinden Gelen Büyük Baş Hayvan Kafatası (Rosenberg, 2007: Fig. 11)	54
Şekil 11: Hallan Çemi Keçi Boynuzu Bıçimli Havan Elleri (Rosenberg, 1994)	54
Şekil 12: Boncuklu Tarla Payandalı Yapı Epipaleolitik Dönem Evresi (Kodaş ve Çiftçi, 2021: Fig. 2)	56
Şekil 13: Boncuklu Tarla Payandalı Yapı PPNA Evresi (Kodaş ve Çiftçi, 2021: Fig. 2).....	57
Şekil 14: Boncuklu Tarla Payandalı Yapı, İç Mekân Öğeleri (Kodaş ve Çiftçi, 2021: Fig. 4)	58
Şekil 15: Körtik Tepe Loc.1, Loc.4 ve Loc.5 Yapıları (Coşkun ve diğ., 2012: Fig. 2)	59
Şekil 16: Körtik Tepe Loc.5 ve Loc.5.2 (Coşkun ve diğ. 2012: Fig. 3).....	60
Şekil 17: Körtik Tepe Loc.3 (Benz ve diğ., 2015)	61
Şekil 18: Körtik Tepe PPNA Evresi Yerleşme Planı (Coşkun ve diğ. 2012: Fig. 1)..	62
Şekil 19: Körtik Tepe Yuvarlak Planlı Yapı Örnekleri	62
Şekil 20: Yuvarlak Planlı Depolama Birimleri (Özkaya ve Coşkun, 2011)	63
Şekil 21: Hasankeyf Höyük Yuvarlak Planlı Yapı Örnekleri (Miyake ve diğ., 2012)	64
Şekil 22: Hasankeyf Höyük Str. 3 Yapısı (Miyake, 2020)	65
Şekil 23: Hasankeyf Höyük Str. 3 Yapısı Alt Evre (Miyake, 2020).....	66

Şekil 24: Çayönü Izgara Planlı Yapılar Evresi Planı (Schirmer, 1990).....	68
Şekil 25: Çayönü Izgara Planlı Yapılar Evresi Yapı Gelişim Tablosu.....	69
Şekil 26: Gusir Höyük Doğudan Görünümü ve Gusir Gölü (Karul, 2013)	71
Şekil 27: Gusir Höyük Kazı Alanının En Üst Kesiminde Yer Alan Mekanlara Bölünmüş Dörtgen Planlı Yapının İçinde Yer Alan Odanın Köşesine Yerleştirilmiş Olan Dikilitaş (Karul, 2013)	72
Şekil 28: Gusir Höyük'te Çukur Tabanlı Yapının Ortasında Bulunan ve Özenle Biçimlendirilmiş Bir Altlık Üzerinde Yükselen Dikilitaş Örneği (Karul, 2013).....	73
Şekil 29: Sumaki Höyük'te Ortaya Çıkarılan Yapı Kalıntıları (Özdoğan, 2013a).....	75
Şekil 30: Sumaki Höyük'te Ortaya Çıkarılan Fırın Yapısı(Özdoğan, 2013a).....	76
Şekil 31: Çakmaktepe Hava Fotoğrafı Yerleşmeler (Şahin ve Uludağ, 2022a: Res. 1)	78
Şekil 32: Çakmaktepe Çevresindeki Sarnıç Örneği (Şahin ve Uludağ, 2022a: Res. 4)	78
Şekil 33: Göbeklitepe A Yapısı Evreleri (Kinzel ve Clare, 2020).....	81
Şekil 34: Göbeklitepe B Yapısı Fotoğrafı (Dietrich ve diğ., 2012).....	82
Şekil 35: Göbeklitepe'de Konut Mimarisine Dair Örnekler (Clare, 2020).....	84
Şekil 36: Kuzeydoğudan Karahantepe Genel Görünümü	85
Şekil 37: Karahantepe Anakayaya Oyulmuş Küçük Delikler (Çelik, 2011: Fig. 5) ..	86
Şekil 38: Karahantepe Batı Yamacında 2019-2020 Yıllarında Kazılan Yerler (Karul, 2021).....	86
Şekil 39: Nevali Çori Kült Bina II ve III (Hauptmann, 2007: Fig. 8).....	88
Şekil 40: Nevali Çori Kült Bina II (Hauptmann, 2007: Fig. 7)	89
Şekil 41: Nevali Çori Kült Bina III (Hauptmann, 2007: Fig. 7)	90
Şekil 42: Sayburçta AA Yapısı Seki (Özdoğan, 2022: Res. 8).....	92
Şekil 43: Sayburçta AA Yapısındaki Kabartmalar (Özdoğan, 2022: Res. 9)	92
Şekil 44: Sayburç İnsan ve Leopar Sahnesi (Özdoğan ve Uludağ, 2022: Res. 10) ...	93
Şekil 45: Sayburç Kuzeyden, Güney Alanı Görünümü (Özdoğan ve Uludağ, 2022: Res. 3).....	94
Şekil 46: Sayburç, Güney Alanı Yapı Kalıntıları (Özdoğan ve Uludağ, 2022: Res. 15)	95

Şekil 47: Sayburç, Güney Alanın BB Yapısı (Özdoğan ve Uludağ, 2022: Res. 16) ..	95
Şekil 48: Sayburç, Güney Alanın BC Yapısı (Özdoğan ve Uludağ, 2022: Res. 18) ..	96
Şekil 49: Sefertepe PPNB Evresine Tarihlenen Yapı Kompleksi.....	97
Şekil 50: Sefertepe 19M Açmasındaki Mekânlara Ait Bir Görüntü (Gündoğan, 2022)	98
Şekil 51: Sefertepe 20M Açmasında Bulunan Taş Platform Örneği	99
Şekil 52: Gürcütepe II, Haus 1 ve 3 Yapısı (Beile-Bohn ve diğ., 1999: Fig. 13).....	100
Şekil 53: Gürcütepe III Yapısı ((Schimdt, 1995: Res. 6)	102
Şekil 54: Mezraa Teleilat Höyüğü IV. Tabaka BE Yapısı.....	104
Şekil 55: Mezraa-Teleilat Çevre Duvarı, Alt Evre Duvar Dokusu.....	105
Şekil 56: Akarçay Tepe 2001 Doğu Açmaları (Balkan Atlı, 2002: Fig. 2)	106
Şekil 57: Akarçay Tepe C Yapısı, Korunagelmiş Kuzey Duvarı (Özbaşaran, 2007: Fig. 10)	108
Şekil 58: Taşlıtepe Dikilitaş Parçası (Çelik ve diğ. 2011: Res. 7).....	110
Şekil 59: Taşlıtepe Terrazzo Tipi Taban Parçası (Çelik ve diğ. 2011: Res. 8)	111

KISALTMALAR

ÇÇNA	Çanak Çömleksiz Neolitik A
ÇÇNB	Çanak Çömleksiz Neolitik B
ÇÇNC	Çanak Çömleksiz Neolitik C
ŞAVA	Şanlıurfa ve Çevresi Yüzey Araştırmaları Projesi

GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, tarih boyunca birçok uygarlığın beşiği olmuş ve özellikle Neolitik dönemde insanlık tarihinin en önemli yerleşim merkezlerine ev sahipliği yapmıştır (Ülger, 2007: 20-31). Bu dönemde ortaya çıkan yerleşimler, tarıma geçiş, hayvanların evcilleştirilmesi ve yerleşik yaşama geçiş gibi insanlık tarihindeki köklü dönüşümlerin merkezinde yer almıştır. Bölge, sahip olduğu coğrafi konum, verimli topraklar ve su kaynakları sayesinde tarih öncesi topluluklar için cazip bir yaşam alanı oluşturmakta ve bu özellikleriyle erken yerleşim mimarisinin gelişiminde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Güneydoğu Anadolu, Bereketli Hilal'in merkezinde yer almakta ve insanlık tarihinin en kritik kültürel değişimlerine sahne olmaktadır. Bu coğrafya, avcı-toplayıcı yaşam biçiminden tarıma dayalı yerleşik düzene geçişin somut izlerini taşımakta, toplulukların sosyal, ekonomik ve mimari organizasyonlarının şekillenmesinde önemli bir merkez konumunda bulunmaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in erken evrelerinden itibaren bölgede ortaya çıkan yuvarlak, dörtgen ve karma planlı yapılar, dönemin teknolojik imkânlarıyla uyumlu biçimde geliştirilmiş ve toplumsal yaşam, üretim biçimleri ile inanç sistemleriyle doğrudan bağlantılı bir mimari anlayış sergilemektedir (Aurenche, 2007: 421).

Bu çalışmanın amacı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik dönemde ortaya çıkan yerleşimlerin barınma mimarisini araştırmak, incelemek ve bu mimari yapılar hakkında kapsamlı bilgi ortaya koymaktır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den başlayarak farklı evrelerde inşa edilen yapılar; plan tipleri, yapı malzemeleri ve inşa teknikleri açısından sınıflandırılmış ve bu sınıflandırma üzerinden dönemin mimari anlayışına ilişkin yorumlar yapılmıştır. Böylelikle bölgedeki erken yerleşimlerin konut mimarisi açısından öncü nitelikleri ortaya çıkarılmıştır. Bölgede gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, konut mimarisine dair teknik bilgilerin yanı sıra dönemin kültürel ve toplumsal yapısını da gün yüzüne çıkarmaktadır. Göbeklitepe'deki anıtsal "T" biçimli dikilitaşlar, Çayönü'ndeki plan tipleri ve yerleşim düzenleri, Karahantepe'deki özel işlevli yapılar ve Körtik Tepe'deki mezar buluntuları, Neolitik dönemin hem maddi kültür hem de sembolik dünya açısından ne denli zengin bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Dosseur, 2008: 3). Bu

keşifler, erken mimarinin barınma amacı yanında ritüel, depolama ve sosyal etkileşim gibi çok yönlü işlevler üstlendiğini göstermektedir.

Çalışmanın kapsamını, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kazısı tamamlanmış veya kazı çalışmaları hâlen devam eden erken Neolitik dönem arkeolojik yerleşimleri oluşturmaktadır. Göbeklitepe, Nevalı Çori, Karahantepe, Çayönü, Körtik Tepe, Hallan Çemi, Hasankeyf Höyük ve diğer yerleşimler bu bağlamda incelenmiştir. Yapıların mekânsal düzenleri, plan tipleri, kullanılan malzemeler ve inşa teknikleri değerlendirilmiştir. Araştırma yöntemi, yetkili kurumlardan alınan izinler doğrultusunda saha ziyaretleri gerçekleştirilmesini, yerleşim alanlarının belgelenmesini ve fotoğraflanmasını içermektedir. Elde edilen veriler dijital ortama aktarılmış, sınıflandırılarak tablolar ve görseller oluşturulmuştur. Ayrıca, internet ve literatür taraması ile mevcut arkeolojik veriler desteklenmiş, dijital arayüzler aracılığıyla analizler yapılmıştır. Bu yöntem sayesinde hem bilimsel hem de görsel olarak kapsamlı bir değerlendirme ortaya konmuştur.

Bu tez, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Erken Neolitik dönem yerleşimlerinin mimari özelliklerini sistematik biçimde inceleyerek arkeoloji literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda, farklı yerleşimlerdeki yapı tipleri, malzeme seçimleri ve inşa teknikleri arasındaki benzerlikler ile farklılıklar ortaya konmuş, bu unsurların bölgenin sosyal ve ekonomik yapısıyla ilişkisi değerlendirilmiştir. Böylelikle Neolitik dönemin mimari gelişim süreci, tarımın başlangıcı ve yerleşik yaşamın toplumsal etkileri bağlamında yeniden yorumlanmıştır. Elde edilen veriler, gelecekte yapılacak saha çalışmaları ve karşılaştırmalı analizler için temel bir başvuru kaynağı oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ VE NEOLİTİK DÖNEM

1.1. NEOLİTİK DÖNEM

Neolitik Dönem; insanlık tarihinde göçebe yaşam tarzından yerleşik yaşam düzenine geçişin ilk kez yaşandığı dönem olması nedeniyle büyük bir öneme sahiptir. Yaklaşık MÖ 10250–5500 yıllarını kapsayan bu dönem (Aurenche, 2007: 421) Cilalı Taş Devri veya Yeni Taş Çağı olarak da adlandırılmaktadır (Özdoğan, 2004: 44). Yaşanan köklü değişimlerin etkisiyle G. Childe tarafından “Neolitik Devrim” kavramı ortaya konmuştur. 1865’te J. Lubbock, Paleolitik Dönem’in “Yontulmuş Taş Aletler Dönemi”ne karşılık Neolitik’i “Sürtme Taş Aletler Dönemi” olarak tanımlamış ve başlı başına bir çağ olarak değerlendirmiştir (Hauptmann-Özdoğan, 2007: 404).

Neolitik Devrim kavramı, arkeolojik anlamda uzun süre yassı baltalarla birlikte görülen kültürleri ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Zamanla Avrupa tarih öncesi kültürleri ile gelişim gösteren bu adlandırma yerleşik hayat düzeninin temel unsuru olan tarımın başlangıcıyla ilişkilendirilmiştir. Arkeologlar Neolitik’i sabit yerleşmeler, çanak-çömlek yapımı, bitki ve hayvan türlerinin evcilleştirilmesi gibi maddi kalıntılarla özdeşleştirmiştir. Bu sayede doğa bilimcilerinin de dikkatini çekmeyi başarmışlardır (Özdoğan, 1994: 44).

Üretimde sağladığı önemli katkılar sebebiyle Neolitik Dönem “Üretim Çağı” olarak da anılmaktadır. Bu dönemdeki değişimler hızlı ve köklü bir biçimde gerçekleşmiştir. Buzul çağlarının sona ermesiyle başlayan iklimsel ve çevresel dönüşümler insanın yüzyıllara dayanan bilgi ve deneyimiyle birleşerek insanlık tarihinde önemli kırılmalar yaratmıştır. Daha önce mağara ve kaya altı sığınaklarda ilkel koşullarda yaşamını sürdüren insan Neolitik ile yerleşik düzene geçmiş ve modern sosyal ile ekonomik yapının temeli atılmıştır. Avcı-toplayıcılığın terk edilmesiyle birlikte besin üretimine dayalı yaşam biçimi benimsenmiştir. Neolitik öncesinde de bazı gelişmeler yaşanmıştır. Ancak hiçbir dönem Neolitik kadar büyük bir sıçrama göstermemiştir (Hauptmann-Özdoğan, 2007: 404-411). Bu gelişmeler mimari, sanat, zanaatkârlık ve toplumsal örgütlenme alanlarında yeniliklerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Böylelikle dönemin kültürü heyecan verici bir karakter

kazanmakta ve söz konusu ilerlemeler evrensel bir nitelik taşımaktadır (Başgelen, 1999: 22).

Son buzul çağının bitişiyle birlikte günümüz iklim koşullarının yaklaşık MÖ 12000 yıllarında oluştuğu anlaşılmaktadır. Neolitik Dönem’de taş ve obsidyen aletlerin daha özenli biçimde üretilmesi yaşam koşullarını kolaylaştırmıştır. Ayrıca kil kullanılarak çanak-çömlek yapımına başlanmıştır (Özbaşaran, 2011: 6). G. Childe bu dönemin önemini vurgulamak amacıyla “Devrim” terimini kullanarak dikkat çekmeyi başarmıştır. Arkeolojik veriler ışığında Childe, Neolitik Devrim’in önce Dicle, Fırat ve Nil gibi büyük akarsu çevrelerinde geliştiğini ve daha sonra Avrupa başta olmak üzere dünya geneline yayıldığını belirtmektedir (Özdoğan, 2007a: 13).

Neolitik Dönem’de yaşam koşullarındaki değişim, teknolojik gelişmeleri teşvik etmekle kalmamış, toplumsal yapıyı da derinden etkilemiştir. İnsan, bitki ve hayvanların yayılımını gerekli gördüğü durumlarda engelleyerek yaşadığı çevreye doğrudan müdahalede bulunmuştur (Hauptmann-Özdoğan, 2007: 404). Bu çerçevede Yakındoğu coğrafyasında Neolitik kültürün oluşum merkezi olarak tanımlanan Bereketli Hilal, Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı Filistin ve İsrail gibi geniş bir bölgeyi kapsamaktadır.

“Bereketli Hilal” terimi ilk kez 1938 yılında J. H. Breasted tarafından kullanılmıştır (Schmidt, 2007: 50). Bereketli Hilal tanımı, yapılan arkeolojik araştırmalarla da desteklenmiştir. İlk uygarlıkların, bitki ekimi ve hayvan evcilleştirilmesinin, ev ve köy yerleşmelerinin, kentlerin, örgütlü sanat anlayışının ve ibadet-tapınak kültürünün bu bölgede ortaya çıkması Breasted’in görüşünü güçlendirmiştir. Yay biçimindeki bu coğrafya Yakındoğu’nun tarih öncesi kültürel gelişiminde temel bir alan olmuştur (Braudel, 2007: 63).

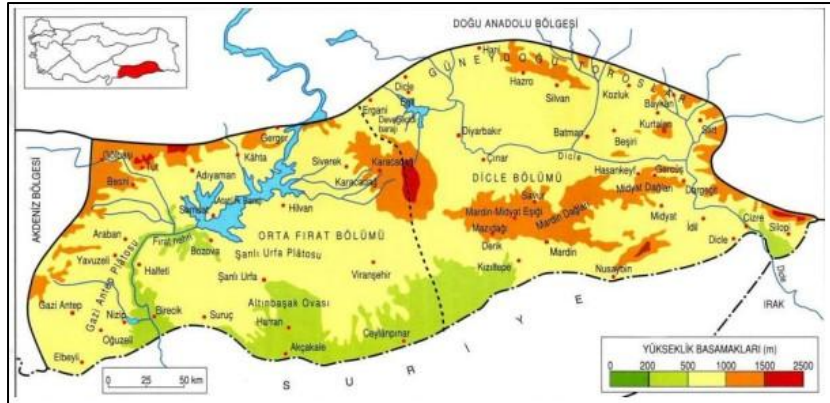
Toplumsal evrim kuramları, Neolitik Dönem’in tarihsel yerini anlamak açısından önem taşımaktadır. E. B. Taylor ve L. H. Morgan gibi 19. yüzyılın sonlarına doğru etkili olan evrimci teorisyenler, insanlık tarihini üç evreye ayırmıştır. Buna göre ilk evre avcı-toplayıcılığa dayalı gevşek örgütlenmiş “vahşi” toplum, ikinci evre ilkel tarımla uğraşan “barbar” toplum, üçüncü evre ise “yüksek etik” değere sahip uygarlık olarak tanımlanmıştır (Çevik, 2005: 1). Bu kuramları yorumlayan G. Childe, birinci evreyi Paleolitik Dönem, ikinci evreyi Neolitik Dönem ve üçüncü evreyi ise

Mezopotamya, Mısır ve İndus gibi kentli toplumlarla özdeşleştirmiştir. Arkeolojik bulgular ışığında bu gelişimi “kent devrimi” olarak somutlaştırmış ve maddi verilerle desteklemiştir (Çevik, 2005: 5).

Neolitik Dönem, kendi içinde iki ana evreye ayrılmaktadır: Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ise Çanak Çömleksiz Neolitik A (ÇÇNA) ve Çanak Çömleksiz Neolitik B (ÇÇNB) olmak üzere iki alt evreden oluşmaktadır (Ülger, 2007: 18). ÇÇNA evresinde mimari yapıların çukur tabanlı olduğu, ÇÇNB evresinde ise düzayak dikdörtgen planlı evlerin inşa edildiği görülmektedir (Aurenche, 2007: 419). Bu sınıflandırma bilim dünyasına K. Kenyon tarafından tanıtılmıştır. Kenyon, Jericho kazılarında ortaya çıkarılan tabakalanma verilerinden hareketle bu ayrımı yapmıştır. Daha sonra G. Rollefson’un Ain Ghazal kazılarında elde ettiği verilerle Çanak Çömleksiz Neolitik C (ÇÇNC) kavramı ortaya atılmıştır. Ancak bu evre araştırmacılar arasında tartışmalı kalmıştır. Sonraki değerlendirmelerde ÇÇNC’nin aslında ÇÇNB’nin bir devamı olduğu yönünde görüşler ağırlık kazanmıştır (Aytek, 2008: 27).

1.2. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

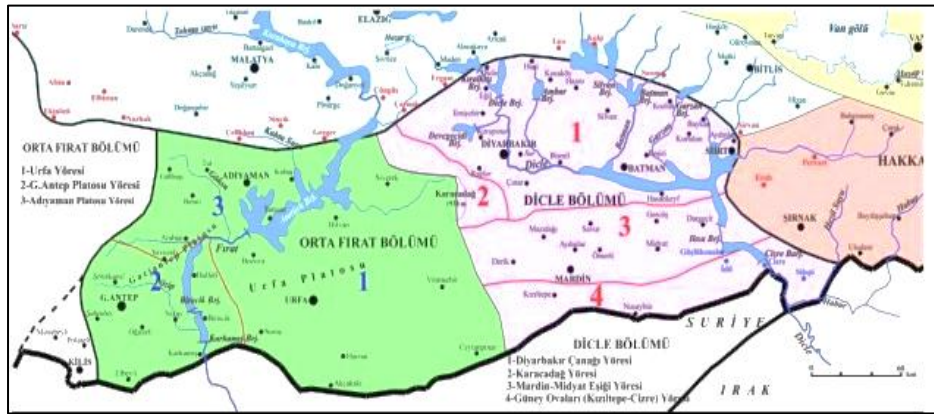
Türkiye’nin güneydoğusunda yer alan ve sınırları I. Coğrafya Kongresi ile belirlenen bölge, Gaziantep, Kilis, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Şırnak ve Batman illerini kapsamaktadır (Şekil1) (Sözer, 1984: 8).

Şekil 1: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Fiziki Haritası (Sözer, 1984)

Amanos ve Güney Toros yayları ile doğu-batı doğrultusunda Suriye sınırına kadar uzanan bu alan, tekdüze platolar ve bunları çevreleyen dağlardan oluşmaktadır (Erinç, 1980: 67). Bölgenin doğusunda Diyarbakır Havzası, kuzey ve kuzeydoğusunda

Toroslar, batısında ise Mardin-Midyat eşiği yer almakta ve geniş platolar bu sınırlar içinde yayılım göstermektedir (Sözer, 1984: 11-12). Türkiye yüzölçümünün yaklaşık %8'ini kaplayan bu doğal alan, ülke sınırlarının ötesine uzanarak bir yandan Filistin'e, diğer yandan Zağros eteklerinden Basra Körfezi'ne kadar devam etmektedir. Bölgenin coğrafi yapısının şekillenmesinde ve ekonomik faaliyetlerinde önemli rol oynayan, şehir sınırlarını belirleyen, barajlar aracılığıyla su ve enerji kaynağı sağlayan iki büyük nehir bulunmaktadır. Bunlardan Fırat Nehri, Ağrı Diyardin'deki Murat Nehri ile Erzurum Dumludağ'daki Karasu Nehri'nden doğarak Güney Torosların Malatya'ya uzanan kolunu aşır yaklaşık 50 km boyunca ilerleyerek bölgeye girmekte, Gaziantep yönünde akarak Cerablus üzerinden sınırdan çıkmaktadır. Dicle Nehri ise Doğu Anadolu'daki Toroslar ve Elazığ'daki Maden Nehri'nden kaynak alıp kuzeyden bölgeye girerek Diyarbakır yönüne ilerlemekte, Cizre üzerinden ülke sınırlarını terk etmektedir (Erinç, 1980). Dicle, Diyarbakır'dan kıvrılarak Suriye sınırına yönelip Fırat ile ülke sınırları dışında birleşerek Basra Körfezi'ne ulaşmaktadır. Bu kıvrılma nedeniyle Diyarbakır ve çevresinden gelen akarsuların Dicle'ye katılması, bölge içinde yerleşim ve tarım olanaklarının en elverişli olduğu alanı meydana getirmektedir (Şekil 2) (Erinç, 1980: 68).

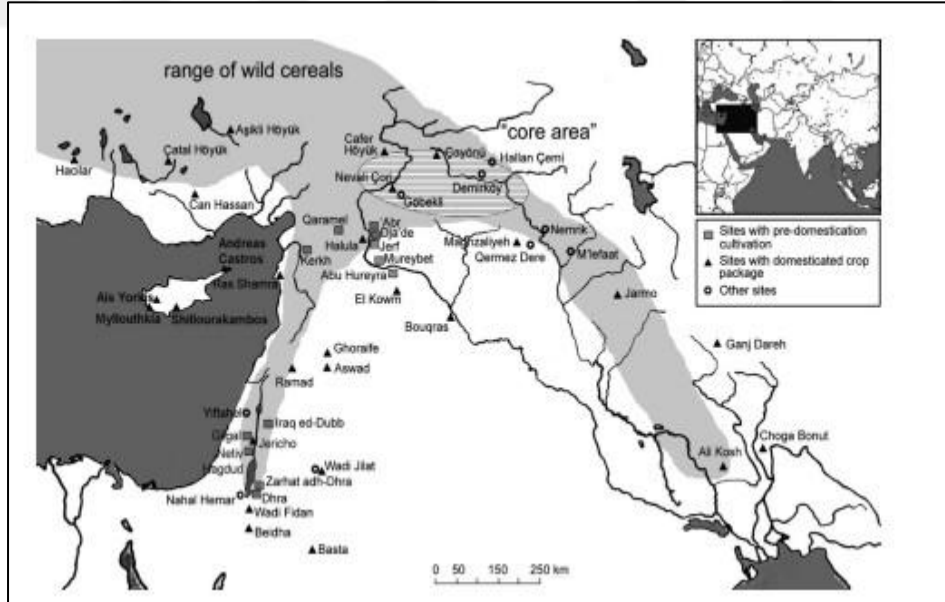

Şekil 2: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Bölüm ve Yöreleri (Erinç, 1980)

Fırat ve Dicle'nin bu bölgeden doğup sınır dışına çıkması, Güneydoğu Anadolu'nun belirli kesimlerinin Mezopotamya bölgesi içinde değerlendirilmesine yol açmaktadır. Mezopotamya, güncel tanımla kuzey ve doğuda Türkiye-İran, batıda Suriye Çölü, güneyde Basra Körfezi ile çevrilidir. Bölgenin en önemli su kaynaklarını Fırat ve Dicle oluşturmaktadır (Bertman, 2003: 2; Güngördü, 2022: 12). “Mezopotamya” adı, Antik Yunanca'da “arasında” anlamındaki *menos* ile “nehir”

anlamındaki *potamos* kelimelerinin birleşmesinden türetilmiştir. Antik Yunanca’da Fırat, *Euphrates*; Dicle ise *Tigris* olarak adlandırılmıştır. Yazılı kaynaklarda Fırat için “Buranum”, Dicle için ise “İdigat” adlarının kullanıldığı da görülmektedir (Bertman, 2003: 2; McIntosh, 2005: 3; Anastasio, 2010: 10; Güngördü, 2022: 12). Mezopotamya’da, Aşağı Dicle ve Fırat’ın biriktirdiği alüvyonlarla oluşan topraklar tarıma elverişli bir alan yaratmıştır. Bu durum sulama sistemlerine duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmış ve dönemine göre gelişmiş sulama yöntemlerinin kullanılmasıyla tarımsal iş gücü ihtiyacı azalmıştır. Böylece bölgede tüccar, idareci, rahip ve asker gibi farklı mesleklerin icra edilebilmesi mümkün olmuş hem tarımsal üretimde hem de şehir yaşamında ilerlemeler kaydedilmiştir (Güngördü, 2022: 196).

Mısır bilimci H. Breasted tarafından ilk kez “Bereketli Hilal” olarak adlandırılan bölge, Basra Körfezi’nden başlayarak Mezopotamya içinden geçip Suriye, Irak ve Türkiye’nin belirli alanlarını kapsayarak Doğu Akdeniz’e doğru kıvrılan, kuzey-güney eksenli hilal biçiminde bir yapıya sahiptir. Bu alan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin de belirli kesimlerini kapsamaktadır (Şekil 3) (Fuller ve diğ., 2011: 628-652.).

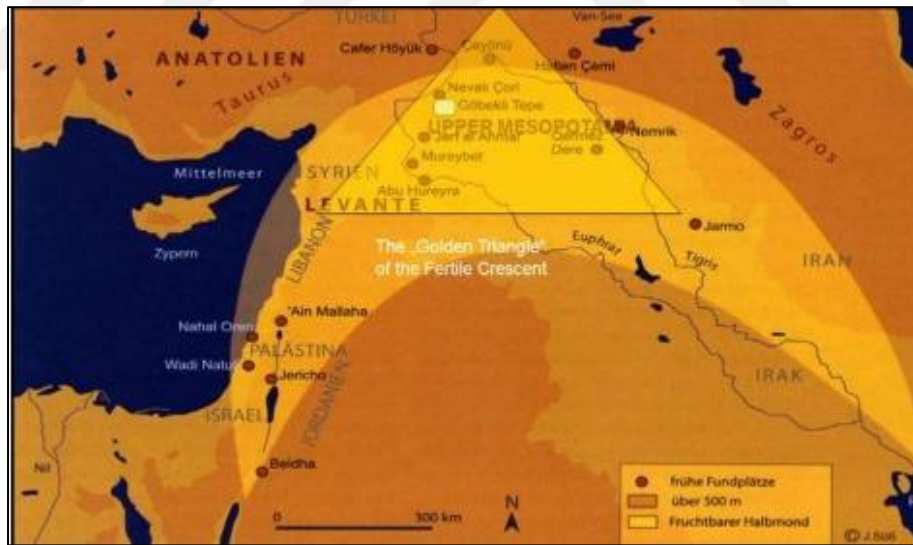

Şekil 3: Bereketli Hilal Bölgesini Gösteren Harita (Fuller ve diğ., 2011: Fig. 1)

Breasted’in bu bölgeyi “bereketli” olarak nitelendirmesinin nedeni, yerleşimlerin su ihtiyacını karşılayacak çok sayıda nehrin burada yoğun olarak bulunmasıdır (Bryce, 2009: 243; Güngördü, 2017: 7). Bunun yanı sıra su kaynaklarına

daha az ihtiyaç duyan kuru tarım için elverişli alanlar barındırması da bölgenin yerleşim için uygun koşullar sunmasına katkı sağlamaktadır (Cauvin, 2000: 11; Güngördü, 2022: 13).

Olivier Aurenche ve Stefan Karl Kozlowski tarafından “Altın Üçgen” olarak adlandırılan ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Irak ve Kuzey Suriye’yi içine alan bölge, en erken yerleşim örneklerini bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca hayvan ve bitkilerin ehlileştirildiği ilk örneklerin de bu coğrafyada ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Hallan Çemi, Göbeklitepe, Nevalı Çori, Çayönü, Abu Hureyra, Mureybet, Jerf el-Ahmar, Tell Abr 2 ve Qermez Dere gibi yerleşimler, erken dönem yerleşim sitlerinin önemli örnekleri arasında yer almaktadır (Şekil 4) (Asouti, 2006: 95; Dietrich ve diğ., 2012: 675; Güngördü, 2021: 407; Marefa, t.y.). Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan ve bu tez kapsamında ele alınan başlıca yerleşimler ise Göbeklitepe, Nevalı Çori, Karahantepe, Çakmaktepe, Sefertepe, Sayburç, Çayönü, Körtik Tepe, Hallan Çemi ve Hasankeyf Höyük’tür.

Şekil 4: Altın Üçgen ve Bereketli Hilal Bölgelerini Gösteren Harita (Marefa, t.y.)

Göbeklitepe, Şanlıurfa’ya 15 km, Örencik Köyü’ne ise 2,5 km uzaklıkta, her iki yerleşimin de doğusunda konumlanmaktadır. 1995 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü iş birliğiyle Prof. Dr. Klaus Schmidt başkanlığında başlatılan kazılar (Schmidt, 2007a: 115; Güngördü, 2017: 25), alanın büyük bir kireç

taşı kaynağı üzerinde ve Harran Ovası'ndan daha yüksek bir konumda yer aldığını ortaya koymuştur. Harran Ovası'nda çeşitli kaynaklarla su temini mümkün olsa da Göbeklitepe çevresinde doğal bir su kaynağı bulunmamaktadır (Schmidt, 2007b: 41; Güngördü, 2017: 26). Alanın en üstteki I. Mimari tabakası Orta Çağ'a, II. Mimari tabakası Erken ve Orta Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B'ye, III. Mimari tabakası ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A ile B arasına tarihlenmektedir (Schmidt, 2007a: 116; Güngördü, 2017: 26). Kazılarla çeşitli boyutlarda dairesel yapılar açığa çıkarılmıştır. Bu yapılar iç içe çember biçimli duvarlar ve anıtsal girişleriyle dikkat çekmektedir. İç bölümleri "T" biçimli sütunlarla çevrili olan bu yapılarda tilki, yılan, akrep, ördek ve yaban domuzu gibi hayvan betimlemeleri yer almakta ve antropomorfik bir ideografi sergilenmektedir (Schmidt, 2012: 151; Güngördü, 2017: 26). Bulgular, Göbeklitepe'nin kült amaçlı bir merkez olduğunu göstermektedir (Schmidt, 2007a: 115-125; Güngördü, 2017: 27).

Nevali Çori, Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesine bağlı Güluşağı Köyü'ne 750 m mesafede, 490 m rakımda ve yaklaşık 700.000 m²'lik bir alan üzerinde yer almaktadır. İki ayrı yerleşim alanına sahiptir: Hilvan'a bağlı Kantara Köyü'nün doğusundaki Nevali Çori I ve batısındaki Nevali Çori II. Höyük, 1980'de H. G. Gebel'in yüzey araştırmasıyla tespit edilmiştir. 1983-1991 yıllarında Heidelberg Üniversitesi ve Şanlıurfa Müzesi tarafından kazılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı ve Roma Çağı'na ait tabakalar belirlenmiştir (Hauptmann, 1999: 70; Güngördü, 2017: 27). Göbeklitepe ile karşılaştırıldığında Nevali Çori'de yerleşime işaret eden buluntuların bulunması önemli bir farktır. Yerleşimde toplam 29 mesken tespit edilmiştir. Dikdörtgen planlı bu mekânlar çeşitli bölmelere ayrılmaktadır. Ayrıca üç kare planlı kült yapısı belirlenmiştir. Bu yapılar kare biçimleri ve iç düzenlemeleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Terrazo tabanlar, sekiler, dikili taşlar ve çeşitli heykeltıraşlık eserleri bu yapılarda öne çıkan unsurlar arasında yer almaktadır (Hauptmann, 2007: 136-141; Güngördü, 2017: 27-28).

Karahantepe, Şanlıurfa şehir merkezine 55 km mesafede, Tek Tek Dağları Milli Parkı sınırları içinde yer almaktadır. Yerleşim alanı, 1997 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Tek Tek Dağları, Harran Ovası ile Viranşehir Ovası arasında uzanmakta olup kuzeyde 761 m ye kadar yükselen, güneyde

ise 500 m ye kadar alçalan 60 km lik bir plato özelliği taşımaktadır. Karahantepe, yukarıdan aşağıya doğru sıralanan kireçtaşlarından oluşan bir bölgede yer almakta ve yaklaşık 10 hektarlık bir alanı kaplamaktadır (Karul, 2021: 22). Yapılan çalışmalar, alanın dört farklı bölüm altında incelendiğini ortaya koymuştur. Bunlar, “T” biçimli sütunların ve yuvarlak planlı yapıların tespit edildiği Batı Yamacı ve Doğu Terası, “T” sütunları bulunmayan ancak öğütme taşı gibi yerleşime işaret eden buluntuların yoğunlaştığı Güney Düzlük ve “T” biçimli sütunların çıkarıldığı Taş Ocaklarıdır. Batı Yamacı’nda üç yuvarlak yapı, çevrelerinde dörtgen planlı yapılar ve barınma amaçlı kullanılan yapılar yer almaktadır. Ayrıca bu yapılarda “T” biçimli sütunların yanı sıra fallus biçimli sütunlar da bulunmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025).

Çakmaktepe, Şanlıurfa’nın Eyyübiye ilçesine bağlı Ödüllü Köyü sınırlarında, şehir merkezine 20 km uzaklıkta konumlanmaktadır. Fatik Dağları olarak bilinen kalker platolar üzerinde, yaklaşık 670 m rakımda yer alan bir tepe höyüğüdür (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025). Yerleşim, 2021 yılında “Şanlıurfa ve Çevresi Yüzey Araştırmaları Projesi (ŞAVA)” kapsamında tespit edilmiş olup kazı çalışmaları Doç. Dr. Fatma Şahin başkanlığında sürdürülmektedir. Çakmaktepe, kuzeyinde Bademli, Sayburç, Yoğunburç ve Ayanlar, güneyinde ise Borbore, Mendik, Gotik Tepesi ve Nergislik gibi alanların bulunduğu bir hat üzerinde yer almakta ve bu hat boyunca yoğun biçimde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’e tarihlenen yerleşimler görülmektedir. Alanda farklı çaplarda yuvarlak planlı, çukur tabanlı barınma yapılarının yanı sıra kamusal yapılar da tespit edilmiştir. Kamusal yapıların bazıları ana kayaya yerleştirilmiş, ana kayaya oturtulamayanlar ise altı doldurularak tamamlanmıştır. Buluntular arasında dikilitaş parçaları, taş kaplar, taş boncuklar ve yontma taşlar yer almakta olup Çakmaktepe’nin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’in başlangıcına tarihlendirildiği anlaşılmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025).

Sefertepe, Şanlıurfa’ya 72 km uzaklıkta, Viranşehir ilçesine bağlı Eskikale ve Kırbalı mahalleleri sınırları içinde yer almaktadır. Yerleşimin kuzeyinde ve doğusunda Viranşehir Ovası, batısında ise Tek Tek Dağları bulunmaktadır. Şanlıurfa’da tespit edilen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimleri arasında en doğuda konumlanan yerleşim olmasıyla dikkat çekmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm

Bakanlığı, 2025). Bölge, 2000-2003 yılları arasında Ahmet Cihat Küçükoglu, Bahattin Çelik ve Muharrem Oral tarafından yürütülen yüzey araştırmalarıyla tespit edilmiş ve 2013'te II. Arkeolojik Sit olarak tescillenmiştir. Yerleşimde üçü "T" biçimli, yedisi dörtgen biçimli olmak üzere toplam on dikilitaş belirlenmiştir. Bu dikilitaşlar dörtgen planlı mekânların içine yerleştirilmiştir. Çakmaktaşıdan yapılmış küçük buluntular yoğunlukta olup obsidyen buluntulara daha az rastlanmıştır. Ayrıca boncuk ve halka gibi farklı taşlardan yontulmuş eserler ile kazıma ve kabartma tekniğiyle süslenmiş 13 adet tuf taş disk tespit edilmiştir. Sefertepe Yerleşkesi, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025).

Sayburç, Şanlıurfa'ya 20 km uzaklıkta, Harran Ovası'nı çevreleyen düzlükte yer almakta olup Fırat Nehri'nin doğusunda ve nehre yaklaşık 60 km mesafededir. Roma dönemine ait kalıntılar nedeniyle 2020'de sit alanı ilan edilmiş, 2021 yılında "T" biçimli sütunların bulunmasıyla çalışmalar bu tarihten itibaren sürdürülmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025). Bölge, üç tepeden oluşmaktadır. Kuzeydeki ve ona göre daha alçak olan güneydeki tepelerde Neolitik bulgulara rastlanırken, batıda yer alan tepede Roma dönemine ait taş ocakları, mağaralar ve sarnıçlar tespit edilmiştir. Kuzeydeki tepede Neolitik katmanın üzerinde Roma katmanı yer almaktadır. Güneydeki yerleşimde yan yana konumlandırılmış farklı boyutlarda taş örülü mekânlar ve bazı mekânların içinde "T" biçimli sütunlar bulunmuştur. Bu sütunların bir kısmı insan biçiminde betimlenmiştir. Yerleşimin temeli ana kaya oyularak oluşturulmuş, kuzeyde kalan bölgede ise dikilitaşlar üzerinde insan ve leopar kabartmaları tespit edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025).

Çayönü, Diyarbakır'ın Ergani ilçesine bağlı Hilar Köyü'ne 7 km uzaklıkta, 160x350 m ölçülerinde ve 4,5 m yüksekliğinde yayvan bir höyük görünümündedir (Erim-Özdoğan, 2007b: 59-60; Güngördü, 2017: 28). Yerleşim, 1963 yılında İstanbul Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi'nin ortak yürüttüğü yüzey araştırmaları sırasında keşfedilmiştir (Erim-Özdoğan, 2007b: 58; Güngördü, 2017: 28). Çayönü'nde yapılan kazılar sonucunda Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem, Kalkolitik Çağ, Erken, Orta ve Geç Tunç Çağları, Demir Çağ ve Orta Çağ'a ait tabakalar belirlenmiştir (Erim-Özdoğan, 2012: 108-117; Güngördü, 2017: 29).

Yerleşimde konut olarak kullanılan mekânların yanı sıra farklı işlevlere sahip yapılar da ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan “Kafataslı Yapı”, 400 iskelet ve 90 kafatasının bulunmasıyla dikkat çekmiş ve Neolitik Dönem ölü gömme ritüelleriyle ilişkili özel bir yapı olarak diğer konutlardan ayrılmıştır (Hole, 2000: 200; Güngördü, 2017: 29).

Körtik Tepe, Diyarbakır’da Batman Çayı ile Dicle Nehri’nin birleştiği noktada, Bismil ilçesine bağlı Ağıl Köyü Pınarbaşı mezarası yakınlarında yer almaktadır. Ilısu Baraj Projesi kapsamında gerçekleştirilen kurtarma kazıları, 2000 yılında Prof. Dr. Vecihi Özkaya tarafından başlatılmıştır (Özkaya ve Çoşkun, 2012: 91; Güngördü, 2017: 24). Çalışmalar sonucunda iki kültür tabakası belirlenmiştir. Üst tabaka Orta Çağ’a, alt tabaka ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’e tarihlendirilmektedir (Özkaya ve Çoşkun, 2012: 91; Güngördü, 2017: 25). Yerleşimde yuvarlak planlı, yarı yer altına gömülü çukur barınaklar tespit edilmiştir. Bu yapılar meskenler, depolar ve özel işlevli yapılar olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır (Özkaya ve Çoşkun, 2011: 89-91; Özkaya ve Çoşkun, 2012: 91; Güngördü, 2017: 25). Bazı yapıların tabanlarının altına cenin pozisyonunda gömülmüş, üzerleri alçı ve aşı boyası ile kaplanmış iskeletler yerleştirilmiştir. Bu gömülerde farklı hayvan betimlemeleriyle süslenmiş taş kaplar, yontma taş ve kemik aletler ile çoğunluğu boncuk olan mezar hediyeleri bulunmuştur (Özkaya ve Çoşkun, 2011: 93; Güngördü, 2017: 25).

Hallan Çemi, Batman’a 50 km mesafede, Dicle Nehri’nin kaynağını oluşturan Sason Çayı kıyısında yer almakta olup yaklaşık 0,5 hektarlık bir alanı kaplamakta ve çevresine göre 4,3 m yüksekte konumlanmaktadır (Rosenberg, 2007: 42; Güngördü, 2017: 23). 1991 yılında, Batman Barajı’nın yaratacağı risk nedeniyle Diyarbakır Müzesi ve Delaware Üniversitesi’nin ortak çalışmaları kapsamında Michael Rosenberg başkanlığında dört yıl süren kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir (Rosenberg, 2007: 1; Güngördü, 2017: 23). Yerleşime işaret eden buluntuların tarihlendirmesi MÖ 10.000 yılına kadar gitmekte olup Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A’nın erken evresine ait katmanlar dönemin yaklaşık dört tabakasını barındırmaktadır (Rosenberg, 2007: 1; Starkovich ve Stiner, 2009: 46; Güngördü, 2017: 23-24). Alanda çukur barınak biçiminde düzenlenmiş, yuvarlak planlı ve yarı gömülü mimari unsurların yanı sıra iç düzeni ve sosyal dolgusuyla diğer yapılardan ayrılan özel fonksiyonlu yapılar da tespit edilmiştir (Rosenberg ve Redding, 2000: 40; Rosenberg, 2007: 1-11; Güngördü, 2017: 24).

Hasankeyf Höyük, Batman'a 35 km uzaklıkta, Dicle Nehri'nin kuzey kıyısında yer almakta olup çevresindeki düzlükten yaklaşık 8 m yüksekliktedir ve yaklaşık 150 m çapındadır (Miyake ve diğ., 2012: 3). Yerleşime işaret eden buluntular MÖ 10.000 yılına tarihlenmekte ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A'nın erken evresine ait olduğu değerlendirilmektedir (Maeda ve diğ., 2020). Hasankeyf Höyük, Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam tarafından Batman ve çevresinde yürütülen yüzey araştırmalarında tespit edilmiş, Ilısu Barajı'nın yaratacağı tehdit nedeniyle 2009 yılında kurtarma kazılarına başlanmıştır. 2011 yılından itibaren çalışmalar, Tsukuba Üniversitesi'nden Prof. Dr. Yutaka Miyake başkanlığındaki ekip tarafından sürdürülmüştür (Miyake ve diğ., 2012: 4). Höyükte barınma ve depolama amaçlı yapıların yanı sıra boyutları ve içerikleri bakımından özel fonksiyonlu olarak değerlendirilen yapılar da ortaya çıkarılmıştır. Üst tabakada iki adet dörtgen planlı yapı bulunmuştur. Ancak bu yapıların, daha alt seviyedeki yuvarlak planlı yapıların yıkılmasıyla inşa edildiği ve bu nedenle daha geç bir döneme ait olduğu düşünülmüştür. Farklı tabakalarda ve alt seviyelerde ise yaklaşık 30 adet yuvarlak planlı yapı tespit edilmiştir (Maeda ve diğ., 2020).

1.3. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ İKLİMİ VE YER ŞEKİLLERİ

Anadolu coğrafyası, doğudan batıya uzanan geniş bir kara parçasıdır. Zaman içerisinde yapılabilecek bir yolculuk, bölgenin günümüzdeki görünümünün farklılığını ortaya koymakla kalmamakta, aynı zamanda bizde oluşturacağı algıyı da değiştirebilmektedir. Anadolu, yüzölçümü bakımından oldukça büyük bir alan kaplamaktadır (Watkins, 2007: 411).

Bölgenin iklimi incelendiğinde genelde hâkim olan tipin şiddetli karasal Akdeniz iklimi olduğu görülmektedir. Akdeniz ikliminin temel özelliklerini barındıran bu düzen yaz mevsiminde kuraklık, kış mevsiminde ise yağışlı hava koşullarını beraberinde getirmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin denizden uzaklığı ve yüksek rakıma sahip olması karasal karakterini güçlendirmektedir. Bu durum yıllık sıcaklık farklarının belirgin olmasına ve yağış miktarının yüksek olmasına yol açmaktadır. Bölge ikliminin en belirgin özelliği yaz mevsiminde aşırı kuraklık yaşanması ve buna bağlı olarak yüksek buharlaşma sebebiyle su kaybının fazla

olmasıdır. Sıcak dönemlerde neredeyse hiç yağış düşmemektedir (Bahadır, 2011: 47-48).

Bölgeden geçen iki önemli nehir olan Dicle ve Fırat, akış güzergâhlarında kış mevsiminin şiddetini azaltıcı bir etki yapmaktadır (Watkins, 2007: 412). Türkiye’de en fazla güneş enerjisi alan ve en çok ısınan bölge olan Güneydoğu Anadolu’da yaz aylarında sıcaklık ortalamaları genellikle 30 °C’nin üzerindedir. Mayıs ayından Eylül sonuna kadar sıcaklık 20 °C’nin altına düşmemektedir. Yüksek sıcaklık dengesi bölgede şiddetli buharlaşmaya neden olmaktadır. Yıllık ortalama 2000 mm civarında olan buharlaşmanın dörtte üçü yaz döneminde gerçekleşmektedir. Yıllık yağış ortalaması 500 mm olup bunun yalnızca %1-2’si yaz aylarında düşmektedir. Bu nedenle yaz mevsimi bölgede son derece kurak geçmektedir (Erinç, 1980: 69; Boydak, 1986: 79-87).

Yağışın azlığı ve kuraklık su kaynakları konusunda sorun yaratmaktadır. Bu sebeple bölgede yaşayan halk yerleşimlerini daima su kaynaklarına yakın alanlarda kurmaya özen göstermektedir. Kuraklığın 6-7 ay sürdüğü Güneydoğu Anadolu, ülkemizde kurak ve yarı kurak dönemin en uzun yaşandığı bölgelerden biri olma özelliği taşımaktadır. Zaman zaman bölgenin güneyinde yer alan çöl kuşağının kuzeye doğru genişlediği yorumları yapılmaktadır. Araştırmalar bu yorumları istatistiksel olarak desteklemekte ve bölgenin yaklaşık on yıllık periyotlarla iklim bakımından çölleşme eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır (Sözer, 1984: 8-30).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde kış mevsimi, diğer karasal alanlarda olduğu gibi belirgin bir şekilde yaşanmaktadır. Bölgeye düşen yağışın yaklaşık yarısı bu dönemde gerçekleşmektedir. En soğuk aylarda ortalama sıcaklık genellikle 1-5 °C arasında seyretmektedir. Bazı bölgelerde -5 °C’nin altına, hatta çukur alanlarda -20 °C’ye kadar düşebilmektedir (Sensoy ve diğ., t.y.). Termik açıdan bu soğuk dönem kısa sürmektedir. Kışın ardından ilkbaharda sıcaklıklar hızla yükselmekte ve yağışların azalmasıyla bölge nemli bir yapıya bürünmektedir. Bu süreçte doğada belirgin bir canlanma yaşanmakta, bitki örtüsü hızlı bir gelişim göstermektedir. Bölgenin vejetasyon dönemi için termik alt sınır olarak kabul edilen 5 °C ortalama sıcaklık, yılda yaklaşık 330 gün boyunca korunmaktadır. Bu şartlar altında ve su sıkıntısı yaşanmadığında verimli topraklar sayesinde tarımsal üretimin yüksek ve kaliteli

olduğu söylenebilmektedir. Ancak yaz mevsiminde şiddetli buharlaşma ve düşük yağış miktarı, tarım alanlarının sulanmasında zorluk yaratmaktadır (Sözer, 1984: 8-30).

Bölge genelinde iklim koşulları her yerde aynı özellikleri göstermemektedir. Kuzeye doğru gidildikçe yağış miktarı artmakta, sıcaklık düşmekte ve kar yağışı güney kesimlere kıyasla daha yoğun olmaktadır. Dağlarda uzun süre kalan karların sıcak dönemlerde erimesi, bölgedeki akarsuların beslenmesinde önemli rol oynamaktadır. Düzlük alanların yanı sıra yüksek kesimlerde sıcaklık daha düşük seyretmektedir. Örneğin Mardin Eşiği ve Karacadağ çevresinde sıcaklık düşük, kar yağışı ise fazladır (Sensoy ve diğ., t.y.).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye’de kurak veya yarı kurak dönemin en uzun yaşandığı ve su açığının en fazla görüldüğü bölgedir. Bu nedenle orman varlığı açısından en fakir bölgelerden biridir. Bölgede bitki örtüsü olarak Karacadağ ve Raman Dağı gibi yükseltilerde meşe tipi ağaçlar öne çıkmaktadır. Buna karşılık 700-800 m rakımın altındaki alanlar step formasyonları ve kırmızımsı step toprakları ile kaplıdır. Meşe tipi ağaç varlığı bakımından zengin olan bölgede, kırmızımsı step topraklarının pH değeri yaklaşık 8 olup organik madde bakımından orta seviyede, kireç oranı yüksek ve potasyum açısından zengindir. Bu özellikleri sayesinde yeterli sulama sağlandığında tarımsal verim oldukça yüksek olmaktadır. Dolayısıyla sulama sorunu giderildiğinde bölge verimli topraklara sahip zengin bir tarım alanı konumuna gelmektedir (Sözer, 1984: 8).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bitki örtüsü bakımından fakir olan steplerin yayılış alanları, Diyarbakır Havzası’ndan Mardin Eşiği’nin güneyine, Karacadağ çevresinden Fırat boyuna kadar uzanan Urfa Platosu’na kadar genişlemektedir (Erinç, 1980: 70). Bu doğal yapı, bölgenin coğrafi görünümü ile doğrudan ilişkili olup yer şekilleri bakımından bölgeyi jeopolitik olarak özel bir konuma taşımaktadır. Tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapan, uygarlıkların doğduğu ve günümüzde de önemini koruyan bu coğrafya jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri ile dikkat çekmektedir. Geniş düzlüklerin tarım açısından elverişli koşullar sunması, yerleşim ve ekonomik faaliyetlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Kuzey kesimlerinde ise kıvrımlı yapıya sahip, yüksekliği yaklaşık 2000-3000 m ye ulaşan dağlar

bulunmaktadır. Bu dağlar bölgeyi Doğu Anadolu'dan ayıran doğal bir sınır niteliği taşımaktadır (Siler ve Şengün, 2016: 12-16).

Bölgenin tarımsal verimliliğinde ve yaşamında önemli rol oynayan akarsular, bol su getiren kollarıyla bu yüksek ve engebeli dağlardan inmektedir. Yer şekillerinin yönlendirdiği doğal yollar, akarsuların vadileri ve belirli boğazlar aracılığıyla Kuzey, Doğu ve İç Anadolu'ya ulaşmaktadır. Bu doğal geçitler tarih boyunca bölgenin ticari gelişiminde etkili olmuş, ulaşım ve ticaret yollarının şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Doğuda Bitlis Gediği ve Rahva Boğazı'ndan geçerek Van Gölü kıyılarına ve Nemrut Yanardağı eteklerine ulaşan yollar, batıda Dicle'nin alçak vadilerini izleyerek dağlık alanları aşan güzergâhlarla birleşmektedir (Erinç, 1980: 67-68).

Diyarbakır Havzası'nda birleşen bu ana yollar, güneyde Zagros Dağları eteklerini takip ederek Basra Körfezi'ne ulaşan ve batıda Şanlıurfa ile Halep üzerinden Filistin coğrafyasına yönelen iki kola ayrılmaktadır. Bölgenin kuzeyinde yüksek dağların eteklerinde hem jeolojik hem de jeomorfolojik bakımdan özel nitelikler taşıyan alanlar yer almaktadır. Bu alanlarda yüksek dağlara paralel uzun kıvrımların yanı sıra eğimleri dağlardan uzaklaştıkça azalan, son kısımlarında ise yatay konuma gelen tabakalar görülmektedir. Torosların kenar kıvrımları olarak bilinen bu yapılar, kafesli akarsu ağı, içi boşaltılmış domlar, kornişler, hogbackler, kuestalar ve geniş subsekant depresyonlar gibi tipik jeomorfolojik şekilleri barındırmaktadır. Bu unsurlar bölgenin doğal peyzajının hem bilimsel hem de görsel açıdan dikkat çekici olmasını sağlamaktadır (Erinç, 1980: 67).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan subsekant depresyon alanları, yerleşme ve tarım açısından büyük değer taşımaktadır. Özellikle dağ eteklerinde verimli kullanım alanları sunmaktadır. Bu alanların güneyinde yüksekliği 500–1000 m arasında değişen platolar yer almakta, güney kesimlere doğru gidildikçe bu yükseklik azalmaktadır (Siler ve Şengün, 2016: 12-16). Bölgedeki platolar, derinlerdeki eski temeli örten ve ona kıyasla daha genç olan tabakaları ile Neojen dönemine ait dolguları kesen bir aşınım yüzeyi niteliği taşımaktadır. Platoların yüzeyini yaran akarsular, zaman zaman 5 ile 50 m arasında değişen derinlikte vadiler oluşturmuştur. Bu ortak özelliklere rağmen bölgenin doğu ve batı kesimleri arasında yapı ve yer şekilleri

bakımından belirgin farklılıklar gözlenmektedir. İki yarı kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve 1938 m yüksekliğe sahip, volkanik karakterli Karacadağ ile ayrılmaktadır. Pleistosen dönemiyle yaşıt olan bu genç ve tipik kalkan şekilli yanardağın çıkardığı lavlar, yaklaşık 7000 km² bir alanı üst üste ve yan yana akıntılar şeklinde kaplamıştır (Erinç, 1980: 68).

Karacadağ kütleinin batısında, Şanlıurfa ile Gaziantep arasındaki bölgede, Fırat Nehri ve kolları tarafından yarılmış, az eğimli ve genellikle kalker tabakalardan oluşan platolar yer almaktadır. Bu platolar kuzeyden güneye doğru eğimlidir. Yüzeylerinde yer yer karstik depresyonlar ile sulama yapıldığında yüksek verim sağlayan Harran ve Suruç ovaları gibi alüvyal topraklar bulunmaktadır (Erinç, 1980: 68).

Karacadağ'ın doğusu ise çok engebeli bir topografyaya sahiptir. Bu alanın merkezinde, kalınlığı yüzlerce m yi bulan klastik depolarla kaplı, sübsidans havzası özellikleri taşıyan Diyarbakır Havzası yer almaktadır. Havzanın kuzey ve doğusunda Torosların kenar kıvrımları, güneyinde ise eski temelin örtü tabakalarıyla birlikte yükselip kubbeleşmesi sonucu oluşan Mardin Eşiği bulunmaktadır. Batı kesimi ise Karacadağ volkanik kütlesi ile çevrelenmiştir (Siler ve Şengün, 2016: 12-16).

Diyarbakır Havzası'na kuzeyden bölgenin önemli akarsularından Dicle Nehri girmektedir. Güney kesimlerine ulaştığında keskin bir dirsek yaparak doğuya yönelmekte ve havza eksenini uzun bir süre takip etmektedir. Kuzeyden Toroslardan doğan Ambar, Batman ve Garzan ırmakları ile güneyde Mardin Eşiği'nden inen ve bol miktarda su taşımakta olan akarsular, Dicle Nehri'ne katılmak üzere havzaya ulaşmaktadır. Bu durum, Dicle Nehri'ni zengin bir beslenme ağına sahip bir akarsu hâline getirmektedir.

Vadiler boyunca uzanan geniş alüvyal düzlükler ve taraçalar ile yaz aylarında dahi su taşıyan kolları sayesinde Diyarbakır Havzası, tarım ve yerleşim açısından son derece elverişli koşullar sunmaktadır. Böylece bölge, yaşam kalitesini artıran doğal imkânlarla sahip olmaktadır. Ayrıca havza, tarih boyunca önemli ticaret ve ulaşım yollarının doğal kavşağı konumunda yer almakta ve stratejik bir merkez niteliği kazanmaktadır (Fırat, 1986: 1-20).

1.4. ÇANAK-ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEMDE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Bölgenin coğrafi, iklimsel ve jeomorfolojik özellikleri, tarih öncesi dönemlerde ortaya çıkan yerleşimlerin gelişiminde belirleyici rol oynamıştır. Bu doğal koşullar, Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem’de tarımın başlangıcı, hayvanların evcilleştirilmesi ve yerleşik yaşamın benimsenmesi gibi köklü değişimlerin zeminini hazırlamıştır. Güneydoğu Anadolu, bu süreçte ortaya çıkan kültürel ve mimari yeniliklerin merkezlerinden biri olmuş, erken toplulukların sosyal ve ekonomik yapılanmalarını şekillendiren özgün yerleşim modelleri geliştirilmiştir.

1.4.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (ÇÇNA)

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’in erken evresi olan ÇÇNA, toplumsal örgütlenmenin hızlı bir gelişim göstermekte olduğu bir dönemdir. Neolitik Dönem’in her evresinde olduğu gibi bu süreç de kendi aşamalarını geliştirerek ilerlemiştir. Toplumsal yapının hızla gelişmesine rağmen mağara gibi sığınaklar terk edilse de yuvarlak planlı evlerde yaşam sürdürülmüş ve avcı-toplayıcı yaşam tarzı tamamen bırakılmamıştır. Üretime geçiş tam anlamıyla sağlanmamış, bu nedenle geçiş niteliğinde bir evre yaşanmıştır (Sevin, 2003: 46).

Yaklaşık MÖ 10250–8700 yıllarına tarihlendirilen ÇÇNA (Aurenche, 2007: 421) başlangıçta Natufian kültürünün devamı olarak değerlendirilmiştir. Ancak Jericho başta olmak üzere Ürdün Vadisi’nde görüldüğü düşünülen bu kültürün kazı çalışmaları sonucunda çok daha geniş bir coğrafyaya yayıldığı anlaşılmaktadır (Aytek, 2008: 28). ÇÇNA ile Natufian kültürü arasındaki farklılıklar belirgindir. Yerleşim biçimleri, sanat anlayışı ve toplumsal örgütlenme düzeyi Natufian kültürünün ötesinde gelişmişlik göstermektedir. Ayrıca iki kültür arasında doğrudan geçişi ya da kesin bağlantıyı kanıtlayacak veri bulunmamaktadır (Özdoğan, 2007b: 446).

Natufian yerleşimlerine kıyasla ÇÇNA evresinde daha büyük ölçekli yerleşmeler ortaya çıkmıştır. Bu dönemin mimarisi taş temelli ve kerpiçle yükseltilmiş yuvarlak veya oval planlı yapılarla tanımlanmaktadır. Kerpicin yanı sıra ağaç ve kamış gibi malzemeler de kullanılmıştır (Aytek, 2008: 29). ÇÇNA tabakalarının karakteristik özelliği çukur tabanlı evlerin varlığıdır (Aurenche, 2007: 419).

Artan yaşam kalitesi ÇÇNA evresinde nüfusun yükselmesine yol açmıştır. Bu artış yerleşim sayısında da paralel bir yükseliş getirmiş ve düzenli ile yerleşik bir yaşam biçiminin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Natufian dönemindeki gibi dönemlik kamp yerleşmeleri yerine daha büyük ve sürekli yerleşimler gelişmiştir. Dönemin önemli merkezleri arasında Suriye’de Jerf El Ahmar, Mureybet ve Abu Hureyra, Irak’ta Nemrik, Filistin’de Jericho bulunmaktadır. Türkiye’de ise Hallan Çemi, Çayönü, Körtik Tepe, Gusir Höyük, Göbeklitepe, Hasankeyf Höyük ve Boncuklu Tarla bu evreye örnektir. Önceki dönemlerde kullanılan havan ve havanelleri bu süreçte yerini el değirmenlerine, taş kaplara ve öğütme taşlarına bırakmıştır. Teknolojik ilerlemelere ek olarak inanç sistemi ve sosyal yapının da gelişim göstermeye başladığı anlaşılmaktadır (Ülger, 2007: 20-31).

Neolitik Dönem içinde Göbeklitepe, dünya arkeoloji tarihinde eşsiz bir konuma sahiptir. Günümüzde bilinen en eski dini tapınım merkezi olarak kabul edilen bu alan, Şanlıurfa il merkezine yaklaşık 18 km uzaklıkta yer almaktadır. Yaklaşık 90 dönümlük bir arazi üzerine kurulu Göbeklitepe üç katmandan oluşmaktadır. Birinci katmanı doğal ve doldurma taş-toprakla kaplıdır. İkinci ve üçüncü katmanlarda ise tapınak buluntuları yer almaktadır. 15 m yüksekliğe sahip olan bu kutsal alan çevreye hâkim bir konumda bulunmaktadır. En dikkat çekici yönlerinden biri, MÖ 8000’lerde bilinmeyen bir nedenle terk edilmiş olmasıdır. Terk sürecinde alanın insanlar tarafından dolgu taş-toprakla kapatılmış olması ayrıca dikkat çekmektedir (Özcan, 2014: 33).

Göbeklitepe’nin keşfinden önce insanların önce yerleşik hayata geçip tarıma başladıktan sonra tapınaklar inşa ettiği görüşü kabul görmekteydi. Bu anlayışa göre avcı-toplayıcı yaşam biçiminde insanların derin düşüncelere vakit ayıramayacağı, yerleşik hayata ve tarıma geçtikten sonra yaşam mücadelesinin kolaylaşıp düşünsel faaliyetlere daha fazla zaman ayırabildikleri varsayılmaktaydı. Ancak Göbeklitepe’nin ortaya çıkarılmasıyla bu görüş geçerliliğini yitirmiştir. Araştırmalar Göbeklitepe’nin Neolitik topluluklar için bir tapınım ve ritüel merkezi işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır (Toprak, 2016: 206).

Çanak Çömleksiz Neolitik A (ÇÇNA) evresine ait en dikkat çekici mimari örneklerden biri Jericho'da bulunan kuledir. Jericho, dönemin bilinen ilk şehri olarak tanımlanmaktadır. Nüfusu ve yerleşim alanı bakımından köy statüsünü aşan bu yerleşme yaklaşık 36 dönümlük bir alan üzerine kurulmuştur. Benzer dönemdeki yerleşimlerin 6 ile 28 dönüm arasında değişen büyüklüklere sahip olması Jericho'yu diğerlerinden ayırmaktadır. Yaklaşık 2000-2500 kişilik bir nüfusa sahip olduğu düşünülen bu yerleşmede 8,5 m yüksekliğinde bir kule ile 4 m yüksekliğinde taş duvar, ÇÇNA evresinin mimari özelliklerini yansıtan örnekler arasında yer almaktadır (Ötümlü, 2006: 15; Aytek, 2008: 29-30).

Yukarıda bahsedilen yapıların işlevleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kulenin ritüel amaçlı, taş duvarın ise su taşkınlarına veya saldırılara karşı savunma amacıyla inşa edildiği düşünülmektedir. Bu ölçekte bir yapının inşası yüksek iş gücü gerektirmesi bakımından dikkat çekmektedir. Her ne kadar sosyal örgütlenmenin güçlü bir göstergesi olsa da tek örnek olması ÇÇNA evresinin kültürel gelişim aşamasını bütünüyle yansıtmaya imkânı vermemektedir. Bu evrede sanat eserleri de ortaya çıkmıştır. Genellikle kil ve taştan yapılan heykelcikler dönemin karakteristik buluntuları arasında yer almaktadır. Bu eserlerde hayvan figürlerinin yanı sıra insan figürleri, özellikle de kadın figürleri öne çıkmaktadır. Kadın figürlerinin yoğunluğu büyük olasılıkla doğurganlık temasının sembolik olarak ifade edilmesiyle ilişkilendirilmektedir (Rollefson, 2003: 245).

Göbeklitepe, figür ve kabartma bakımından oldukça zengin örnekler sunmaktadır. Özellikle dikili taşlar üzerine oyulmuş hayvan betimlemeleri ayrı bir öneme sahiptir. Tilki, örümcek, yılan, turna, boğa, yaban domuzu ve keçi gibi çeşitli hayvan figürleri taşlar üzerinde başlıca kabartmalar olarak yer almaktadır. Kazıları yürüten Alman arkeolog Schmidt'e (2007) göre bu semboller doğrudan ve kesin biçimde yorumlanamamaktadır. Bunun nedeni içeriklerinin yüzeyde görünenin ötesinde çok daha derin ve zengin anlamlar taşımasıdır. Kabartmalar incelendiğinde yüksek bir sanat anlayışıyla ve titizlikle işlendiği açıkça görülmektedir. Bu bezemeler tapınağın görsel etkisini artırma amacıyla yapılmış olabileceği gibi sembolik anlamlar da içerebilmektedir. Ancak bu sembolleri kesin biçimde yorumlamak mümkün değildir. Gelecekte yapılacak yeni araştırmalarla henüz gün yüzüne çıkmamış veriler ışığında daha net değerlendirmeler yapılabileceği düşünülmektedir (Özalp, 2016: 67).

Sembollerin anlamını değerlendirebilmek için öncelikle bulundukları coğrafya göz önünde bulundurulmalıdır. Bölgedeki geçmiş medeniyetleri incelemek bu semboller hakkındaki yorumları daha sağlıklı hale getirebilmektedir. Schmidt (2007), Göbeklitepe'deki figürlerin fonetik özellik taşımadığını belirtmiştir. Bu durum onların sembolik nitelikte olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. “T” şeklindeki dikilitaşlar insanı sembol etmektedir. Bu yorumun temelinde taşlar üzerinde yer alan kollar ve el parmakları bulunmaktadır. Ayrıca merkezde karşılıklı duran iki dikilitaşın tanrı ve tanrıçayı sembolize ettiği de ifade edilmiştir (Dosseur, 2008: 3).

1.4.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB)

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (ÇÇNB), Neolitik Dönem'in ikinci aşaması olarak kabul edilmektedir. Bu evre, kendisinden önceki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A'ya kıyasla daha gelişmiş bir dönemi temsil etmektedir. Sosyal yapılanma biçimleri ve yerleşim düzenindeki ilerlemeler ÇÇNB'nin Neolitik kültürün doruk noktalarından biri olduğunu ortaya koymaktadır. Yaklaşık MÖ 8700–6900 yılları arasına tarihlenen bu dönem (Dosseur, 2008: 3) gerek taş alet yapım tekniklerindeki değişimler gerekse radyokarbon tarihlendirme sonuçlarına göre Erken, Orta, Geç ve Final olmak üzere dört alt evreye ayrılmaktadır (Bar-Yosef, 1998: 191).

ÇÇNB evresinde doğa ve hayvanlar üzerinde tam bir kontrol sağlanmıştır. Tarımsal üretim ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Yerleşim sayısının artması ve yayılım alanlarının genişlemesi dönemin toplumsal ve ekonomik gelişiminin göstergelerindendir. Bu süreçte insanlar çiftçi kimliğini kazanmış ve üretimde belirgin bir yoğunlaşma yaşanmıştır (Özbaşaran, 2011: 7).

Mimari alanda da önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Yuvarlak planlı yapıların yerini dikdörtgen planlı yapılar almıştır. Bazı toplumbilimcilere göre bu mimari dönüşüm aile yapılarındaki değişimlerle ilişkilidir. Toplum nüfusunun artması yaşam alanlarının biçiminde köklü değişimlere yol açmıştır. Tarımda buğday ve mercimek gibi ürünler işlenmiş, ayrıca bakırın ilk kez kullanılması ve uzak mesafelerle ticaret yapılması dönemin öne çıkan diğer gelişmeleri arasında yer almaktadır (Sevin, 2003: 46).

ÇÇNB evresinin başlıca yerleşim merkezleri Ürdün’de Ain Ghazal ve Beidha, İsrail’de Yiftahel, Filistin’de Jericho’dur. Türkiye’de ise Çayönü, Nevali Çori, Göbeklitepe, Mezraa Teleilat, Akarçay Tepe, Boncuklu Tarla ve Gürcütepe bu evreye örnek olarak gösterilmektedir. Mimari gelişim, basit baraka görünümlü yapılardan Diyarbakır-Çayönü’ndeki gibi sağlam yapılı uzunlamasına dikdörtgen planlı konutlara doğru evrilmiştir. Sürecin ilerleyen aşamalarında bu konut tipleri ızgara planlı taş döşemeli evlerden hücre yapılı evlere kadar çeşitlenmiştir (Hauptmann-Özdoğan, 2007: 407).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B’de konutlarda besin depolamaya yönelik alanların inşa edilmesi, mimarinin gelişmişliğini ortaya koyan önemli bir unsur olmaktadır. Artan refah düzeyi ve nüfus, dönemin insanlarını mimari açıdan yenilik arayışına yöneltmiştir. ÇÇNA evresine özgü yuvarlak planlı yapılar yerini dikdörtgen planlı yapılara bırakmıştır. Yapılan değişim mekânların bölünmesini ve ek odaların eklenmesini kolaylaştırmıştır. Yerleşimler belirli bir plan dâhilinde sistematik biçimde düzenlenmiş ve yapılar köy niteliği taşıyan merkezlere dönüşmüştür (Ülger, 2007: 21-22). Bu evrede inanç dünyasında da belirli bir yapı kazanılmıştır. Buna paralel olarak kült yapılar ortaya çıkmıştır. Bu yapılar hem işçilik düzeyi hem de mimari öğelerin kullanımı bakımından ayırt edici özellikler taşımaktadır. Kullanılan teknoloji konut mimarisinden farklılık göstermektedir. Bu durum kült yapılarının özel işlevine işaret etmektedir. İnanç anlayışındaki değişimle birlikte ölü gömme geleneklerinde de farklı uygulamalar gelişmiştir (Ülger, 2007: 21-22).

Teknolojik açıdan bu dönemde heykeller ve sürtmetaş tekniğiyle üretilmiş taş kaplar öne çıkmaktadır. Bu buluntuların günlük kullanım yerine sembolik amaçlarla yapılmış olabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca insan ve hayvan figürinleri ile yassı baltalar dönemin dikkate değer diğer eserleri arasında yer almaktadır. Yassı baltaların büyük ölçüde ahşap işçiliğinde kullanıldığı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra boncuk ve bilezik gibi süs eşyalarında belirgin bir artış yaşanmıştır. Bu durum insanların yaşam kalitesi ve refah seviyesindeki yükselmeye işaret etmektedir (Ülger, 2007: 21-22).

İKİNCİ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU YERLEŞİMLERİNE GENEL BAKIŞ

2.1. YUKARI DİCLE HAVZASI

Güneydoğu Anadolu'daki en erken yerleşimlerden bir kısmı Yukarı Dicle Havzası'nda yoğunlaşmaktadır. Bölgedeki höyük ve yerleşmeler, Neolitik yaşamın ilk izlerini barındırmalarıyla büyük önem taşır. Burada ele alınacak Hallan Çemi, Boncuklu Tarla, Körtik Tepe, Hasankeyf Höyük, Çayönü, Gusir Höyük ve Sumaki Höyük gibi merkezler, avcı-toplayıcılıktan yerleşik yaşama geçiş sürecinin arkeolojik kanıtlarını sunmaktadır.

2.1.1. Hallan Çemi

Hallan Çemi Tepesi ya da Höyüğü, Batman'ın yaklaşık 50 km kuzeyinde konumlanan Çanak Çömleksiz Neolitik dönem yerleşimlerinden biridir. Dicle Nehri'nin kollarından olan Sason Çayı'nın batısında yer alan höyük 640 m rakıma sahiptir. Dar bir vadide uzanan arkeolojik alan, ortaya çıkarılan buluntular ve katmanlar aracılığıyla dönemine dair önemli veriler sunmaktadır (Rosenberg ve Redding, 2002: 42).

Hallan Çemi kazıları 1990 yılında Michael Rosenberg başkanlığında Diyarbakır Müzesi ile Delaware Üniversitesi'nin ortak çalışmalarıyla başlatılmıştır. Çalışmalar 1991-1995 yılları arasında yürütülmüştür. Höyük, baraj çalışmaları sırasında 1990'da keşfedilmiş ve 1995'te bir kısmı sular altında kalmıştır (Rosenberg ve İnal, 1993: 124). Kazılar sırasında dört yapı katı tespit edilmiş, 30 m kalınlığında tabaka açılmış ancak bunların üçü gün yüzüne çıkarılabilmektedir. Baraj çalışmaları nedeniyle kazılar sonlandırılmak zorunda kalmıştır. Alan yarım hektardan küçük olmasına rağmen yaklaşık 700 m²'si kazılmıştır. Höyüğün toplam yüzölçümü 7 hektara ulaşmakta ve dolgu kalınlığı yaklaşık 3 m'yi bulmaktadır (Rosenberg, 1994).

Tarih öncesi dönemlerin tarihlendirilmesi üç yöntemle yapılmaktadır. Bu yöntemler kesin ya da kesinliğe yakın bilgiler sağlayabilmektedir. Kazılarda ele geçen malzemeler, sanatsal anlayış ve mimari uygulamalar bu konuda bilgi sunmaktadır.

Ayrıca dönemin dini anlayışı da tarihlendirme açısından yol gösterici olmaktadır. Eserlerin kimyasal işlemlerle incelenmesi de tarihlleme imkânı sunmaktadır. Özellikle karbon testlerinin sonuçlarının birleştirilmesiyle daha net tarihlere ulaşmak mümkündür (Hughes, 2007). 1991 yılı kazılarının ardından beş yeni veri elde edilmiş, bunların ortalaması M.Ö. 10.420 ile 10.320 arasına denk gelmektedir. Buna karşılık daha sonraki bulgular yerleşimin günümüzden yaklaşık 11.700-11.270 yıl önce iskân edildiğini göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, Anadolu'daki en eski Neolitik Çağ kültürünü yansıtan yerleşim alanının Hallan Çemi olduğunu ortaya koymaktadır. Yerleşim, Çanak Çömleksiz Neolitik dönemde kesintisiz biçimde devam etmiş ve M.Ö. 9200'lerde sona ermiştir.

Ortaya çıkan bulgular Natuf kültürünün Filistin'den Anadolu'ya yayıldığı görüşünü zayıflatmış, aksine Hallan Çemi'nin daha erken bir tarihe sahip olmasıyla kültürel sürecin Anadolu'dan başladığı fikrini güçlendirmiştir. Yerleşim süreci bakımından yuvarlak planlı taş temelli evler ile taş duvarlı kült yapılarının varlığı önem arz etmektedir (Özdoğan, ts.). Höyükte dört yapı katı tespit edilmesine rağmen yalnız üçü ortaya çıkarılabilmektedir. Kazıların baraj sebebiyle durdurulması çalışmaları sınırlı bırakmıştır. Hallan Çemi erken, geç ve modern evreler açısından kültürel bağlamda incelenebilmektedir. Levant kültürünün etkili olduğu dönemler, ekonomik yaşam, nüfusun yayılımı ve halk hareketleri bu incelemelerde ön plana çıkmaktadır. Elde edilen taş kaplardaki doğal ve geometrik motifler, Çayönü ve Levant kültür bölgeleriyle ilişkilendirilebilmektedir. Ancak bu durum tartışmalıdır. Hallan Çemi ile çevredeki yerleşmeler arasındaki paralellikler yalnız kap kacakta değil, ölü gömme uygulamaları ve kafatası kültüründe de görülmektedir. Mimari benzerlikler özellikle Nemrik ve Çayönü gibi yerleşmelerle olan bağlantıyı ortaya koymaktadır (Peasnell ve diğ., 1998: 25-41).

Hallan Çemi Höyüğü'nde elde edilen buluntular topluluğun avcı ve toplayıcı bir yaşam sürdürdüğünü göstermektedir. Bununla birlikte özellikle domuz olmak üzere bazı hayvanları evcilleştirdikleri anlaşılmaktadır. Yerleşimin bulunduğu coğrafya, Zağros ve Toros dağ kuşağının kültürel sürekliliğini barındırmaktadır. Bu bağlamda Zarzi adı verilen gelişmiş kültürle bağlantılı olabileceği düşünülmektedir (Rosenberg, 1999: 25). Kültürel gelişmişlik düzeyinin bölgesel etkileşime katkı sunduğu açıktır.

Hallan Çemi’de ortaya çıkarılan kült yapıları Göbeklitepe, Nevali Çori ve Çayönü’ndeki kült yapılarla benzerlik göstermekte ve bu merkezlere katkı sağlamaktadır. Ayrıca ince kenarlı ve bezemeli kapların Körtik Tepe gibi diğer yerleşimlerde de bulunmuş olması, kültürel etkileşimin geniş bir alana yayıldığını ortaya koymaktadır. Yaklaşık 11.000 yıl önce avcı-toplayıcı bir topluluğun süs eşyaları, hayvan evcilleştirme çabaları ve mimari unsurlarıyla öne çıkması Hallan Çemi’yi bölgesinde öncü hale getirmiştir. Bu nedenle Göbeklitepe, Çayönü, Nevali Çori ve Hallan Çemi gibi yerleşmelerin farklı ölçeklerde Anadolu medeniyetlerinin gelişimine ve dünyanın kültürel biçimlenmesine katkı sunduğu söylenebilir.

Hallan Çemi kazılarında farklı türlerde bitki ve hayvan kalıntılarına rastlanmıştır. Bu çeşitlilik, yerleşimin mevsimsel sürekliliği ve mimari izler ile Anadolu’nun doğusunda bilinen en eski yerleşimlerden biri olduğunu göstermektedir. Erken köy yerleşimlerinden biri olarak nitelendirilebilecek höyüğün kalıcı iskân alanı olduğuna dair en güçlü kanıt su istiridyelerinin varlığıdır. Bu kabukların üzerindeki izlerin incelenmesi, bir kısmının ilkbaharda, bir bölümünün yaz aylarında, diğerlerinin ise sonbahar ve kış mevsimlerinde tüketildiğini ortaya koymaktadır (Rosenberg, 1999: 26). Böylece bölgenin mevsimlik göç alanı olmadığı anlaşılmaktadır. Çayönü gibi diğer Neolitik yerleşimlerdeki toplulukların kültürel açıdan ataları kabul edilebilecek bu halk Hallan Çemi’nin önemini daha da artırmıştır. Aynı zamanda bu durum kültürel alışverişin, olası ticari ilişkilerin ve sosyal etkileşimlerin varlığına işaret etmektedir.

Yerleşim düzeni incelendiğinde, merkezde ortak kullanıma sahip üstü açık bir alanın çevresine yapılar konumlandırılmıştır. Çapı yaklaşık 15 m’yi bulan bu alan toplumsal yaşamın merkezini oluşturmuştur. Burada gerçekleştirilen kazılarda çok sayıda hayvan kemiği ile ateşte çatlamış, nehir kenarından toplanmış taşlar bulunmuştur. Ele geçirilen hayvan kemikleri genellikle büyük ve bütün iskelet parçalarına aittir. Bu durum, topluluğun yiyecekleri sergilemesi ve ortak biçimde tüketmesiyle bağlantılı kabul edilmektedir (Rosenberg, 1999: 27).

Merkezi saha olarak adlandırılan taş yapılar arasında, yere yakın ve dairesel biçimde inşa edilmiş kalın beyaz alçı tabakalarının geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. İnce bir katman halinde bulunan bu oluşumlar, sıkıştırılmış taşların çamur ve beyaz alçı benzeri malzemeyle kaplanmasıyla yapılmıştır. Bazılarının çamur

ya da kil ile sıvandığı tespit edilmiştir. Yükseklikleri 10-40 cm arasında değişmekte, çapları ise yaklaşık 2 m ye ulaşmaktadır. Bu alanların işlevi kesinlik kazanmamakla birlikte depo olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Üst kısımlarının dayanıksız yapısı nedeniyle çökmüş olduğu tahmin edilmektedir (Rosenberg, 1999: 27). Kullanım amacı yiyecek depolamak olabilir. Üstünün kapalı olduğu varsayılmaktadır. Bu yapılarda herhangi bir çukur yapıya rastlanmamış olması, konut işlevine sahip olmadıklarını göstermektedir. Küçük ölçekli çukurlar ise 1992 yılı kazılarında yorumlandığı üzere el değirmeni ya da havan benzeri işlevler taşımaktadır. Çukurların farklı yapılarda çeşitlilik göstermesi, kullanım farklılığını da ortaya koymaktadır.

Depo olarak değerlendirilen alanların dışında tamamen yuvarlak, 50-70 cm çapında ve beyaz tabakadan oluşan çukurluklar da belirlenmiştir. Bunlar yapıların iç ve dış kısımlarında yer almaktadır. Oyulmuş taşlardan oluşan ve sıva tabakaları çatlamış olan bu yuvarlak alanların ocak işlevi görmüş olması muhtemeldir. Platformlar ve ocak benzeri yapılar geniş bir alana dağılmıştır. Beyaz tabaka ile kaplanmış olan bu düzenlemeler genellikle taş yapıların bitişiğine eklenmiştir. Bunun yanında taş yapılarla bağlantısı olmayan U biçimli yapılar da görülmüştür. Dayanıksız kerpiç malzemeden yapılmış evlerin kalıntıları olabileceği düşünülmektedir. Çatılarının örgü tekniğiyle sazlardan yapılmış olması muhtemeldir ancak günümüze ulaşan bir kalıntı yoktur. Duvarlarda nehirde çıkarılan çakıl taşları, beyaz alçıya benzer sıvalar ve doğal taşlardan örülmüş yapılar görülmektedir. Çatıların dallar ve çamurla kaplanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Evlerde çatı izlerinin bulunmaması örgü tekniğine bağlanmaktadır (Rosenberg ve diğ., 1995: 7).

En alt seviyedeki üç yapı katmanında ortaya çıkarılan taş yapılar oldukça basittir. Yaklaşık 2 m çapındaki bu yuvarlak planlı mekânların duvarları doğal taşlarla örülmüş, beyaz malzeme ile sıvanmış, fakat tabanları taşla döşenmemiştir. Genel planları C biçimindedir (Rosenberg, 1999: 27). En alt tabakadaki yapılar sadelik gösterirken üst katmanlara çıkıldıkça mimari farklılıklar belirginleşmektedir. Beş yapı katmanı tespit edilmiş, bunların dördü kazılabilmektedir. Üçüncü seviyede alçı benzeri beyaz tabaka, çakıl taşları ve ahşap izleri gözlemlenmiştir. Bu dört katmandan birinde taban döşemesi yokken diğerlerinde sıkıştırılmış kum benzeri malzeme ile levha biçiminde taban kaplamaları yapılmıştır. Tabanı kaplanmış yapılardan biri 4 m çapında

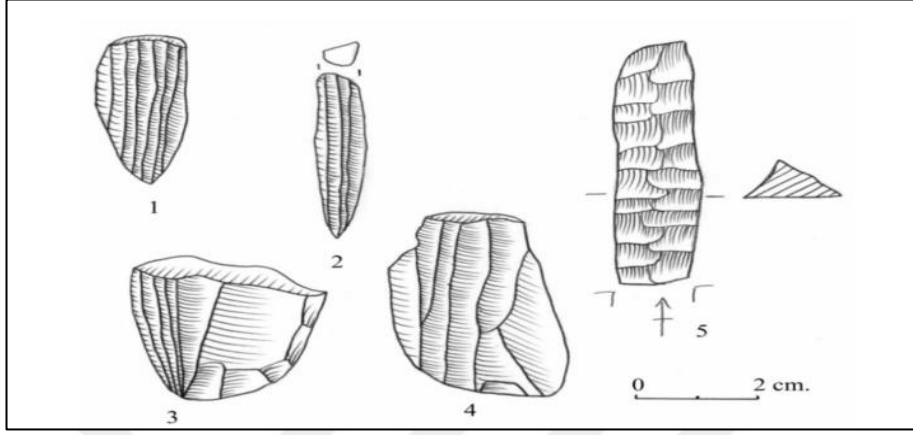
olup merkezinde çamurdan yapılmış küçük bir tekne yer almaktadır. Birinci katmandaki yapılardan birinin konut dışında, kamusal işlevli bir yapı olabileceği düşünülmektedir. Burada dört yapı kazılmış, araları kumla doldurulmuş ve taş döşeli diğer tabakalardan ayrılmıştır. Bunların ikisi 2,5 m çapında küçük ölçekli yapılar, diğer ikisi 5-6 m çapında, Neolitik dönemin kamusal amaçlı yapılarıyla benzerlik gösteren daha büyük yapılardır. Yarı gömülü şekilde inşa edilen bu iki yapının duvarlarında seki benzeri platformlar yer almaktadır. Alt tabakalarının sarı toprakla sıvandığı, üstlerinin ise sarı kum ve alçıyla kaplandığı tespit edilmiştir. Öğütme gereçleri ve gündelik kullanım eşyaları bulunmamış olması, bu binaların kamusal işlev taşıdığı ihtimalini güçlendirmektedir.

2.1.2. Boncuklu Tarla

Yukarı Dicle Havzası'ndaki Neolitik dönem yerleşmeleri, Ilısu Barajı ve GAP projeleri nedeniyle belirgin biçimde artmıştır. Bu bağlamda Boncuklu Tarla, Mardin'in Dargeçit İlçesi'ne bağlı Ilısu Köyü yakınlarında yer almaktadır. Bölgedeki birçok yerleşim ya sular altında kalmış ya da kazıları tamamlanmadan yarıda bırakılmıştır. Bazılarında ise yalnızca yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir. Boncuklu Tarla da 2008 yılı yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Yerleşim alanında yürütülen çalışmalar sezonluk olup elde edilen buluntular Çayönü ile paralellik göstermektedir. Ilısu Barajı şantiye alanının yakınında yer alan Boncuklu Tarla, doğrudan sular altında kalmamış olsa da baraj faaliyetlerinden zarar görmüştür. Buradaki kazılar Mardin Müzesi ve Kocaeli Üniversitesi'nden Prof. Dr. Tuba Ökse başkanlığında yürütülmektedir (Kartal ve diğ., 2014: 481).

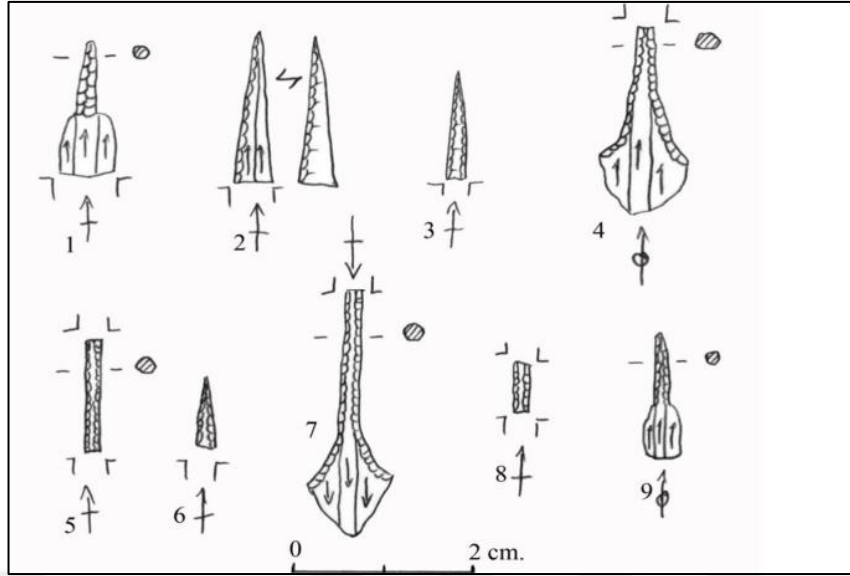
Yüzey araştırmalarında yontma taş endüstrisine ait çok sayıda buluntu ele geçirilmiştir. Toplamda 70.695 adet çakmak taşı ile 33.885 adet obsidyen bulunmuştur. İki temel hammaddeden oluşan bu endüstride şimdiye dek 100.000'den fazla parça belgelenmiştir. Çakmak taşlarının boyutlarının daha büyük olması, yerel kaynaklı olmalarından kaynaklanmaktadır. Obsidyen ise ithal bir malzeme olduğundan daha ekonomik biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bölgede çakmak taşı endüstrisi darbe yöntemiyle üretilmiş olup yonga üretimine dayanmaktadır. Farklı tekniklerle yongalanmış örneklerde, kahverengi tonlarda ithal çakmak taşlarının prizmatik ya da mermi biçiminde işlendiği görülmüştür. Elde edilen ürünlerin başlangıçta mikro dilgi

üretimine yönelik olduğu, sonrasında ise baskı tekniğine dayalı iri dilgi üretimine dönüştüğü belirlenmiştir. Çakmak taşı ile obsidyenin üretim teknikleri paralellik göstermektedir (Kartal ve diğ., 2014: 485).

Şekil 5: Boncuklu Tarla Taş Eserler (Kartal ve diğ., 2014: Çiz. 1)

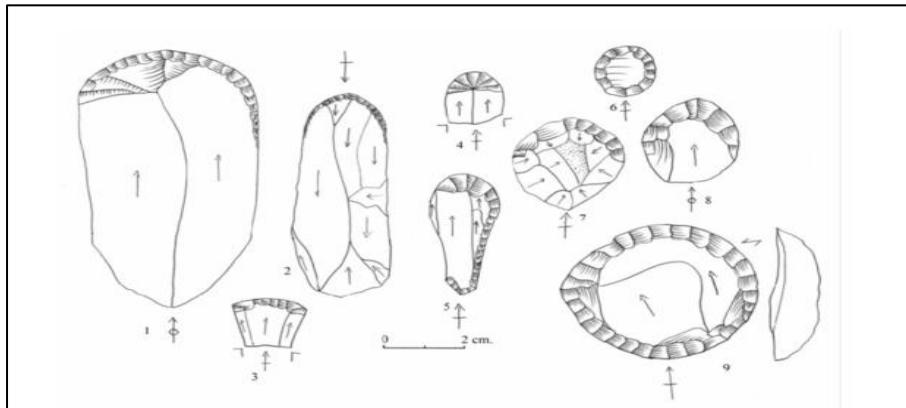
Boncuklu Tarla, çevresindeki çağdaş yerleşimlere göre mikro taş aletlerin fazlalığıyla dikkat çekmektedir. Yalnız 2 cm elekten geçirilen taş aletlerin varlığı, uzun süre Neolitik dönemde mikrolitlerin kullanılmadığı yönündeki görüşü değiştirecek niteliktedir. Teknik açıdan geometrik formlar belirgin olmamakla birlikte birkaç mikrolitin yarım ay biçiminde olduğu saptanmıştır. Bu aletlerin üretiminde obsidyen ya da çakmak taşı ayrımı yapılmamıştır. Üçgen ve sırtı eğimli formlar özellikle av amaçlı kullanıldıklarını düşündürmektedir. Yarım ay biçimli aletlerin Körtik Tepe’de de yaygın olarak kullanıldığı, ancak daha sonra terk edildiği görülmektedir (Kartal ve diğ., 2014: 487).

Şekil 6: Boncuklu Tarla Taş Eserler (Kartal ve diğ., 2014: Çiz. 5)

Bunların yanı sıra çeşitli boyut ve tiplerde kazıyıcılar da ortaya çıkarılmıştır. Genellikle ithal çakmak taşından üretilen bu kazıyıcılar diğer buluntulara kıyasla daha iri boyutludur. Dilgilerin uçları 2 mm'ye kadar ulaşabilmekte, çoğu kırık halde bulunmuştur. Neredeyse tümünün çakmak taşından yapılmış olması dikkat çekicidir (Kartal ve diğ., 2014: 489).

Yontma taş endüstrisinin önemli bir diğer grubu ise orak dilgilerdir. Bunlardan biri keskin kenarlı, diğeri ise kenarında çentikler bulunan tiptedir. Bu örnekler Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait özellikler taşımaktadır. Ayrıca Boncuklu Tarla'da diğer yerleşimlerden daha büyük boyutlarda ok uçları da bulunmuştur.

Şekil 7: Boncuklu Tarla Taş Eserler (Kartal ve diğ., 2014: Çiz. 4)

Yerleşmenin M.Ö. 8000 civarında iskân edildiği tahmin edilmektedir. Çevresindeki Sumaki Höyük ve Çayönü gibi merkezlerdeki buluntularla benzerlik göstermektedir. Ancak kazıların sınırlı olması nedeniyle daha ayrıntılı bilgiye ulaşılamamaktadır. Alan 2014 yılında sit alanı ilan edilmiştir.

2.1.3. Körtik Tepe

Körtik Tepe yerleşimi, Diyarbakır il sınırları içerisinde Bismil ilçesine bağlı Ağıl Köyü mezrasının Pınarbaşı mevkiinde yer almaktadır. Dicle ile Batman Çayı'nın birleşme noktasının batısında konumlanan höyük, Ilısu Baraj Projesi kapsamında gerçekleştirilen kurtarma kazıları sırasında ortaya çıkarılmıştır. 1989 yılında yapılan yüzey araştırmalarıyla tespit edilen alan, 2000 yılından itibaren düzenli olarak kazılmaktadır. Yaklaşık 5,5 m yüksekliğe sahip olan Körtik Tepe'nin boyutları 100x150 m civarındadır. Radyokarbon tarihleme sonuçları, yerleşimin M.Ö. 10. binyılın başlarından son çeyreğine kadar iskân gördüğünü ortaya koymaktadır (Özkaya-Coşkun, 2011: 103).

Yerleşimde yuvarlak planlı yapı geleneği öne çıkmaktadır. Çapları 2.3 ile 3 m arasında değişen bu yapılar çukur tabanlı olup zeminleri sıkıştırılmış topraktan yapılmıştır. Gusir ve Hasankeyf Höyük'te görülen birkaç sıra taş temel üzerine dal örgü ve sıva tekniği (wattle and daub) Körtik Tepe'de de karşımıza çıkmaktadır. Bazı yapılar bitişik, bazıları ise bağımsız inşa edilmiştir. Konut işlevi gören bu mekânların yanı sıra, 1-2 m çapında küçük yuvarlak planlı yapılarda taş döşeli zeminlerde bitki kalıntıları tespit edilmiştir. Bu bulgu, söz konusu yapıların depolama alanı olarak kullanıldığını düşündürmektedir (Levha 22). Çapları 3,40-3,80 m arasında değişen ve altı örnekle temsil edilen yuvarlak yapılarda sıkıştırılmış toprak tabanların altında özellikli gömülere rastlanmıştır. Duvarlarda harç olarak çamurun tercih edildiği gözlemlenmiştir (Özkaya-Coşkun, 2013: 38).

Yontmataş endüstrisi büyük ölçüde çakmaktaşına dayanmaktadır. Bunun yanında obsidyen ve az da olsa kuvars mineralinden yapılmış örnekler bulunmaktadır. Bu durum, Hallan Çemi ve Demirköy buluntularıyla paralellik göstermektedir (Özkaya-Coşkun, 2011: 94). Sürmetaş aletler yalnızca gündelik kullanım için değil, aynı zamanda ölü hediyesi olarak mezarlara da bırakılmıştır. Delikli taş nesneler,

törens l ve işlevsel baltalar, ezme ve öğütme ta ları, havanlar ve figürlü ta  nesneler s rtmeta  grubu içerisinde yer almaktadır. Hayvan biçimli havan elleri ve ta  kapların ritüel amaçlı kullanılmış olabileceği düşünülmektedir ( zkaya-Coşkun, 2011: 97).

Ta  kapların büyük çoğunluğu klorit taşından yapılmıştır. Az sayıda mermerimsi ta   rne i de bulunmaktadır. Kapların ağız ve dip kısımları benzerlik gösterse de gövdeler biçimlendirme açısından farklılık taşımaktadır. Yalın ve bezemeli olmak üzere iki grupta değerlendirilen ta  kapların gündelik kullanım için yalın tipleri tercih edilmiştir.  l  hediyesi olarak bırakılan kaplarda ise özenli i  ilikle yapılmış insan, hayvan betimleri ve geometrik motifler göze çarpmaktadır. Hayvan betimleri arasında özellikle da  keçisi figürleri dikkat çekmektedir ( zkaya-Coşkun, 2013: 34; Levha 25-26).

Körtik Tepe'de bulunan önemli bir diğer materyal grubu figürlü ta  nesnelerdir. Kloritten yapılmış bu nesneler üzerinde karmaşık yaratık tasvirleri bulunmaktadır.   gene ve dörtgene yakın formlara sahip nesnelerde figürlü kabartma tekniğiyle belirginle tirilmi , ayrıntılar ise kazıma bezemeyle verilmiştir. Klorit taşından yapılmış bir başka nesne üzerinde insan, hayvan ve fantastik yaratık betimleri bir arada görülmektedir. Küçük boyutlu, boynuz biçimli, kazıma ve kabartma bezemeli klorit ta  buluntular Hallan  emi ve Demirköy  rnekleleriyle benzerlik göstermektedir ( zkaya-San, 2007: 30; Levha 27).

Körtik Tepe yerleşiminde gerçekleştirilen kazılar sonucunda kemikten yapılmış nesneler iki ana grupta değerlendirilmektedir. İlk grubu dekoratif amaçlı üretilmiş kemik aletler oluşturmaktadır. Bu gruptaki buluntular genellikle oval formda olup kazıma çizgi bezemelerle süslenmiştir. İyi a kılanmı   rneklelerin bazılarında çift delik tespit edilmiştir. İkinci grubu ise işlevsel amaçlı kullanılan aletler oluşturmaktadır. Bu grupta b z ve dilgiler yo unluktadır. Ayrıca Çayönü yerleşiminde ortaya çıkarılan  rneklelerle benzerlik gösteren kemik i neler de Körtik Tepe buluntuları arasında yer almaktadır ( zkaya-San, 2007: 26).

Yerleşimde ta , ku  ve balık omurga kemikleri ile kabuklu hayvanlardan yapılmış boncuklara da rastlanmıştır. İki grupta da oval biçimli formlar  n plandadır. Bordo renkli ve işlenmesi kolay taşlardan yapılan boncukların yanı sıra beyaz, siyah

ve yeşil renkli taşlardan üretilmiş örnekler de bulunmuştur. Amulet niteliği taşıyan, siyaha yakın renkli takı nesnelerinin dikkat çekici biçimde işlenmiş delikleri ve kabartma bezemeleri vardır. Ayrıca serpantin taşından yapılmış, çoğu oval biçimli, sınırlı sayıda boncuk da belgelenmiştir (Özkaya-Coşkun, 2011: 100; Levha 30).

Körtik Tepe’de 1000’den fazla mezar ortaya çıkarılmıştır (Erdal, 2016). Ölüler genellikle konut tabanlarının altına gömülmüş olmakla birlikte, konut dışı alanlarda da definler tespit edilmiştir. İskeletler üzerinde yapılan incelemeler, gömülerin belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Hasankeyf Höyük örneklerinde olduğu gibi Körtik Tepe’deki bazı iskeletlerin de aşı boyası ve alçı ile sıvandığı gözlemlenmiştir. Mezar hediyeleri çeşitlilik göstermekte ve bu durum topluluk içinde hiyerarşik bir yapılanmaya işaret etmektedir. Mezar eşyaları arasında klorit taşından yapılmış kaplar, taş boncuklar, obsidyen bloklar ve tutamak kısımları yırtıcı kuş ya da dağ keçisi formunda şekillendirilmiş havan elleri yer almaktadır (Özkaya-Coşkun, 2013: 36; Levha 34).

Yerleşimin geçim ekonomisi, genel toplayıcılıkla birlikte mevsimsel avcılık faaliyetlerine dayanmaktadır. Arkeozoolojik analizler hem büyük hem küçük ölçekli hayvanların avlandığını ortaya koymaktadır (Özkaya-Coşkun, 2011: 102).

2.1.4. Hasankeyf Höyük

Hasankeyf Höyük, Batman iline bağlı Hasankeyf ilçesinin yaklaşık 1,5 km doğusunda, Dicle Nehri’nin kuzey kıyısında yer almaktadır (Levha 45). Yerleşim, Prof. Dr. Abdüsselam Uluçam başkanlığında yapılan yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiş, 2009 yılında kurtarma kazılarına başlanmıştır. 2010 yılından itibaren ise Japonya Tsukuba Üniversitesi adına Yutake Miyake denetiminde bir ekip tarafından kazılar sürdürülmektedir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’e ait kalıntılar höyüğün tepe kesiminde yer almaktadır. Radyokarbon örnekleri M.Ö. 10. binyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir (Miyake ve diğ., 2012: 4).

Hasankeyf Höyük’te yapı evreleri yuvarlak ve dikdörtgen planlı olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Şimdiye kadar otuzdan fazla yuvarlak planlı yapı ortaya çıkarılmıştır. Günlük yaşam için kullanıldığı düşünülen bu yapıların çapları 4 ile 5 m

arasında değişmekte olup birbirine bitişik ve yoğun biçimde inşa edilmiştir (Miyake, 2016: 32). Höyüğün zirvesine yakın bir noktada bulunan 3 numaralı dörtgen planlı yapı ise 9 m uzunluğunda kenarlara sahiptir. Bu yapı, yuvarlak planlı yapıların bir kısmını tahrip ederek inşa edilmiştir. Üç farklı tabana sahip olan yapının en alt seviyesinde bir kireç dikilitaş ortaya çıkarılmıştır. Bunun dışında kapak taşlarıyla birlikte bir çift taş sırası, kanal biçimli bir düzenleme, taş duvarlı bir çukur ve kilden yükseltilmiş bir platform bulunmuştur. Anıtsal mimarisiyle dikkat çeken yapı günlük kullanımdan öte, farklı işlevler üstlenmiş olmalıdır. Aynı alanın altında çapı 7 m ye ulaşan bir yuvarlak yapı daha saptanmış ve içerisinde taş döşemeli bir kil platforma rastlanmıştır. Bu durum özel yapıların bulunduğu yerde yeniden inşa faaliyetlerinin gerçekleştirildiğini göstermektedir (Miyake, 2016: 34).

Bitki ve hayvan kalıntıları üzerine yapılan incelemeler yerleşimde tamamen yabani türlerin bulunduğunu göstermektedir. Belirlenebilen bitkilerin %90'ını fıstık, badem ve çitlembik oluşturmaktadır. Mercimek dışında ilerleyen dönemlerde kültüre alınacak buğday, arpa ve nohut gibi türlere rastlanmamıştır. Hayvan kemikleri arasında yabani koyun, keçi, yaban domuzu, kızıl geyik, tavşan, ceylan ve tilki gibi türler yer almaktadır. En çok rastlanan hayvan yabani koyundur. Çeşitli boyutlarda balık kılçıkları, Dicle Nehri'nin geçim ekonomisinin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, Hasankeyf özelinde avcı-toplayıcı yaşam biçiminin hâkim olduğunu göstermektedir (Miyake, 2013: 47).

Yontmataş endüstrisi ağırlıklı olarak mikrolitlerden oluşmaktadır. Çeşitkenar üçgen ve yaprak biçimli mikrolitler Yukarı Dicle Vadisi'nin diğer Neolitik yerleşmeleriyle paralellik göstermektedir. Obsidyen yerine daha çok çakmaktaşı kullanılmıştır. Ayrıca öğütme taşları ve havanlar ele geçirilmiştir. Tohum kullanımına dair izlerin azlığına karşın öğütme taşlarının yoğun biçimde bulunması dikkat çekici bir durumdur (Miyake ve diğ., 2012: 6).

Yerleşimde klorit taşından yapılmış üç adet kap mezar hediyesi olarak bulunmuştur. Ağız kısmında yatay bant içinde geometrik çizgi bezemeler yer almaktadır. Kaplardan birinde karşılıklı çift delik göze çarpmaktadır (Miyake, 2013: 37). Bunun yanı sıra kemikten yapılmış, ince, uzun ve üçgen biçimli levha eserler ele geçirilmiştir. Uç kısımlarında delikler bulunan bu eserlerde hayvan motifli kazıma

bezemeler kullanılmıştır. Bir mezarda in situ olarak ele geçen örnekte, eserin bireyin sağ kolunun iç tarafına yerleştirilmiş olması, bunların okçu desteği ya da bilek koruması olarak işlev görmüş olabileceğini düşündürmektedir (Miyake, 2016: 38; Levha 53).

Hasankeyf Höyük yerleşiminde de diğer Neolitik merkezlerde olduğu gibi boncuklar materyal kültürün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Yerleşimde çeşitli taşlardan ve yumuşakça kabuklarından yapılmış boncuklar ele geçirilmiştir. Taş boncukların üretiminde kırmızı, yeşil, beyaz ve gri renkli taşların hammadde olarak kullanıldığı görülmektedir. Disk, silindirik ve yassı formlarda işlenmiş bu boncukların yeşil ve beyaz taşlardan yapılmış yassı örneklerinde çift delik bulunmaktadır. Kırmızı taşlardan üretilmiş disk biçimli boncukların ise diğerlerine kıyasla daha yaygın olduğu tespit edilmiştir. Yeşil renkli taşlardan yapılmış birkaç silindirik örnek dışında boncukların çoğu dörtgen planlı yapı evresine ait gömülerle ilişkilidir (Miyake, 2016: 38).

Yumuşakça kabuklarından üretilmiş boncuklar en fazla 10 mm uzunluğundadır. Mezar hediyesi olarak ele geçen taş kaplardan birinin içinde yaklaşık 2200 adet kabuk boncuk bulunmuştur. Ayrıca Akdeniz kökenli deniz kabuklarından yapılmış örnekler de yerleşimde tespit edilmiştir (Miyake, 2016: 38). Taştan yapılmış 40 cm uzunluğunda bir baton, mermer topuz başları, bazalt ağırşaklar ve ortasında çift delik bulunan taş ve kemik levhalar materyal kültürün diğer unsurları arasında yer almaktadır (Miyake, 2016: 38).

Yerleşimde Neolitik döneme tarihlenen 100'den fazla gömü açığa çıkarılmıştır. Gömülerin yaş ve cinsiyet ayrımı yapılmadan, yerleşim içerisinde farklı konumlarda gerçekleştirildiği görülmektedir. Çoğu gömü yapı tabanlarının altında ve duvarlara bitişik şekilde yapılmıştır. Bazı taban altlarında birden fazla gömü bulunmuştur. İskeletlerin büyük kısmı sağa veya sola dönük hocker pozisyonunda gömülürken, az sayıda iskelet sırtüstü ya da yüzüstü olarak yerleştirilmiştir. Ayrıca kafatası yerine disk biçimli kil topan bırakılmış bir gömü örneği de belgelenmiştir.

Kazılar sonucunda ele geçen iskeletlerin yaklaşık %40'ında kemikler üzerinde siyah ve kırmızı boyalardan oluşan şeritler gözlemlenmiştir. Yapılan analizlerde

kırmızı boyanın aşı boyası, siyah boyanın ise yüksek oranda karbon içerdiği belirlenmiştir. Büyük kemiklerde geniş bant biçimli, küçük kemiklerde ise ince çizgi halinde boyamalar tercih edilmiştir. Detaylı araştırmalar, boyamanın etin kemikten ayrılmasından sonra, kemikler yerinden oynatılmadan dikkatli bir şekilde yapıldığını göstermektedir. Boyalı iskeletlerde genç bireylerin oranı yüksek olsa da her yaş grubundan ve cinsiyetten örnekler mevcuttur. Bazı boyalı iskeletlerin mezar hediyeleriyle birlikte alçı ile kaplandığı da tespit edilmiştir (Miyake, 2016: 36).

2.1.5. Çayönü

Çayönü yerleşimi, Diyarbakır il merkezinin kuzeybatısında, Ergani ilçesinin ise yaklaşık 7 km güneybatısında, Dicle Nehri'nin kollarından Boğazçay'ın kuzey yakasında yer almaktadır. Yerleşim, 1962 yılında Prof. Dr. Halet Çambel ve Prof. Dr. Robert J. Braidwood'un başlattığı İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi kapsamında 1963'te saptanmıştır. 1964-1991 yılları arasında farklı zamanlarda ve ekiplerle 16 yıl boyunca yürütülen saha çalışmalarına ek olarak uzun soluklu laboratuvar incelemeleri de yapılmıştır. Höyüğün kuzey-güney yönündeki uzunluğu 160 m, doğu-batı yönündeki genişliği 350 m dir. Yüksekliği güney kesimde 4,5 m ye, kuzey kesimde ise 6,5 m ye ulaşmaktadır. Burada gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Geç Roma, Erken Demir Çağı, M.Ö. 2. binyıl, Erken Tunç Çağı I-II-III, Geç Kalkolitik, Çanak Çömlekli ve Çanak Çömleksiz Neolitik evrelere tarihlenen buluntular elde edilmiştir. Tez kapsamında incelenen tabaka ise M.Ö. 10. binyılın başlarına tarihlenen ve yaklaşık 1500 yıl devam eden "Çukur Barınaklar Evresi" ile "Izgara Planlı Yapılar Evresi"nin ilk dört alt evresidir (g1-4) (Erim-Özdoğan, 2007: 64).

Yerleşimde, Hallan Çemi örneğinde olduğu gibi, 4-5 m çapındaki açık alanların etrafında çukur tabanlı, saz ve dal örgüyle desteklenmiş yuvarlak planlı küçük kulübeler görülmektedir. Geç örneklerde ise yuvarlak formun yerini oval planlı yapılara bıraktığı anlaşılmaktadır (Erim-Özdoğan, 2007: 65). Bazı araştırmacılar bu döneme ait tüm yapılarda taş subasman bulunduğunu belirtirken (Bıçakçı, 1998: 138), bir kısmı ise bu özelliğin yalnızca evrenin son yapılarında görüldüğünü ileri sürmektedir. RA yapısı olarak adlandırılan bir kulübenin tabanının kırmızı boya ile kaplanmış olması dikkat çekicidir (Erim-Özdoğan, 2011: 195). Yuvarlak barınakların

ortasındaki açık alanların ışık ve depolama amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Bu evreye ait yapılar arasında, taşların daha iri ve özenli biçimde kullanıldığı BN yapısı ayrıcalıklı örneklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu yapı, farklı işlevli “özel yapılar” geleneğinin erken örneklerinden kabul edilmektedir (Erim-Özdoğan, 2007: 66).

Yuvarlak barınak evresini takip eden Izgara Planlı Yapılar Evresi’nde, önceki yapıların bir kısmı tahrip edilerek yeni düzenlemeler yapılmıştır. Çukur barınakların aksine bu evredeki yapılar, toprak seviyesinde ya da onun biraz üzerinde inşa edilmiştir. Bu düzenlemenin sel baskınlarına karşı bir önlem olduğu düşünülmektedir. Tabakalarda gözlemlenen sel dolguları bu yorumu desteklemektedir. Ayrıca bu evredeki yapılar mekân içi farklı kullanım alanlarına sahiptir. İç planları dörtgen olan yapılarda üç bölüm görülmektedir. Kuzeyde, taş sıralarıyla yükseltilmiş ızgaraların üzerine kaplama yapılmış geniş bir alan yer almaktadır. Ortada, iki yanında ocak bulunan sıvalı bir taban mevcuttur. Güney bölümde ise taş döşeli, farklı sayılarda küçük odacıklar bulunmaktadır. Kuzey kısımdaki yükseltilmiş alanlarda ışıklar ve çeşitli faaliyetlere yönelik alanlar saptanmıştır (Erim-Özdoğan, 2011: 195-196).

Çayönü yontmataş endüstrisi Kuzey Zagros kültür bölgesiyle paralellik göstermektedir. Alt bitimi budanmış çentikli dilgiler, ön kazıyıcı dilgiler, deliciler, kalemler ve uçlar bu dönemin karakteristik aletleridir. İnce yassı dilgiler tipik örnekler arasında yer alırken, obsidyenin hammadde olarak kullanımı çakmaktaşıyla kıyasla daha sınırlıdır (Erim-Özdoğan, 2007: 68).

Yuvarlak Planlı Çukur Barınaklar Evresi’nde küçük ve orta boy havan elleri kullanılırken, Izgara Planlı Yapılar Evresi’nde farklı tiplerde havan elleri görülmektedir. Sayıları az olmakla birlikte, Hallan Çemi ve Nemrik 9’da olduğu gibi bazı örneklerin üst kısımları şekillendirilmiştir. Sürtmetaş aletler arasında ezgitaşları önemli bir yer tutmaktadır. Biçimsel özelliklerine dayanılarak, bazalt öğütme taşlarının tahıl öğütmekten çok et dövmek amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. İlk evredeki yassı baltalar çoğunlukla orta boyutluyken, Izgara Planlı Yapılar Evresi’nde biçimsel farklılaşmalar göstermeye başlamıştır (Erim-Özdoğan, 2007: 83-85).

Yerleşimin ilk kültür tabakalarında yumuşakça kabukları, kemikler ve yumuşak taşlardan yapılmış tek veya çift delikli damla formlu boncuklar ile küçük halka boncuklar bulunmuştur. Evrenin ilerleyen aşamalarında söbe, baklava formu ve çift delikli boncukların sayısında artış görülmektedir. Ayrıca az sayıda bakır boncuk örneği de tespit edilmiştir (Erim-Özdoğan, 2011: 222).

Gömu uygulamaları incelendiğinde, Yuvarlak Çukur Barınaklar Evresi'nde iskeletlerin mekân içinde hocker pozisyonunda gömüldüğü, kuzey-güney doğrultusunda ve sağ yanlarına yatırıldıkları belirlenmiştir. Bu evrede birkaç aş boyası topanı dışında mezar hediyesi bulunmamıştır. Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde ise gömüler boş alanlara, terk edilmiş çukur barınakların dolgularına, yapıların orta kısımlarına ve daha seyrek olmak üzere kuzeydeki ızgaraların arasına yapılmıştır (Erim-Özdoğan, 2011: 196). Geçim modeli bakımından, yerleşimin avcı-toplayıcı temele dayandığı anlaşılmaktadır. Bitkisel kalıntılar yabani baklagillerin tüketildiğini, hayvansal kalıntılar ise yaban domuzu, geyik, yabani sığır, yabani keçi ve koyunun avlandığını göstermektedir (Erim-Özdoğan, 2007: 68).

2.1.6. Gusir Höyük

Gusir Höyük, Siirt il merkezine yaklaşık 40 km uzaklıkta, Eruh ilçesi sınırları içerisinde yer alan Ormanardı Köyü'nün batısında konumlanmaktadır. Yerleşim alanı kuzeyde Botan Nehri'ne karışan Kavaközü Deresi, doğuda ise bir düden niteliğindeki Gusir Gölü ile sınırlandırılmıştır. Höyük, ilk kez 1989 yılında Guillermo Algaze tarafından saptanmış ve kayıtlara "Güzir Höyük" olarak geçmiştir (Algaze-Rosenberg, 1991: 143). 2009'da yapılan yüzey taramalarını 2010 ve 2012 yıllarındaki kazılar izlemiştir. Höyüğün yüksekliği yaklaşık 8 m , çapı ise 150 m civarındadır. Radyokarbon analizleri yerleşimi M.Ö. 10. binyılın başlarına tarihlendirmektedir (Karul, 2013: 26).

En üst mimari tabakada, çapı 10 m ye ulaşan yuvarlak bir yapı ile buna bitişik ve ilişkili dikdörtgen planlı mekânlar ortaya çıkarılmıştır. Merkezdeki büyük yuvarlak yapının planı, yuvarlak planlı mimariden köşeli planlı mimariye geçiş sürecini yansıtan ara bir form olarak değerlendirilmektedir. Bu yapılarda alt kısım taş örgüden, üst kısım ise dal örgü gibi organik malzemelerden oluşturulmuş, yüzeyleri kerpiç ile kaplanmıştır. Yapının içerisinde üç dikilitaş bulunmuş, izlerden dördüncü bir

dikilitaşın varlığı anlaşılmıştır. Dikilitaşlar yapının merkezinde kare oluşturacak biçimde konumlandırılmıştır. Yapıyla ilişkili dikdörtgen mekânlarda taş platformlar, işlik alanları ve öğütme taşları tespit edilmiştir. Ayrıca duvarlarda yenileme izleri ve ahşap direk altlıkları belirlenmiş, bunların dal örgü sistemi desteklemek amacıyla kullanıldığı düşünülmüştür (Karul, 2013: 27).

Hasankeyf Höyük ve Körtik Tepe’de görülenlere benzer biçimde yaklaşık 5 m çapında, yuvarlak planlı ve çukur tabanlı yapılar daha eski tabakalarda ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılarda duvarlar, dere taşları kullanılarak derin çukur kenarlarına örülmüştür. İçlerinde dikilitaş geleneği burada da devam etmektedir. Bazı yapılarda görülen yanık taşlı katmanlar, kullanımın ardından bilinçli bir tahribat yapıldığını göstermektedir (Karul, 2013: 29). Yerleşimin göle doğru eğimli kısmındaki ilk terasta 4 m çapında ve 1 m derinliğinde yuvarlak tabanlı bir yapı bulunmuştur. Küçük taşlarla döşenmiş tabanı, yassı taşlarla örülmüş iç çeperi ve merkezinde dikilitaş yerleştirmek için yapılmış bir oyuk dikkat çekmektedir. Alt tabakalarda ise çapı 10 m ye ulaşan, duvar yükseklikleri 2 m’yi bulan yapılar belgelenmiştir. Bu yapılarda tekrarlanan yenilemeler nedeniyle iç mekânda dar bir boşluk kalmıştır.

Yerleşimdeki materyal kültürün önemli kısmını bazalt öğütme taşları, havanlar, havaneleri ve vurgu taşları oluşturmaktadır. Ayrıca kalker taşından kaplar, hayvan başı biçimli havaneleri, taş boncuklar, tıkaçlar ve kemik deliciler hemen her tabakada ele geçmiştir. Çift ya da çok delikli taş boncuklar farklı renklerde sert kayalardan yapılmış olup, gömülerde ölü hediyesi olarak sıkça kullanılmıştır. Yontmataş endüstrisi ağırlıklı olarak çakmaktaşa dayanmaktadır. Bunun yanı sıra obsidyen örnekler de vardır. Alet grupları içerisinde uçlar, kazıyıcılar ve deliciler geniş bir çeşitlilik göstermektedir (Altınbilek, 2013: 290-292; Levha 39). Ayrıca kabartma figürlü taş levhalar da yerleşimden ele geçen buluntular arasındadır.

Gusir Höyük’te çok sayıda gömü açığa çıkarılmıştır. Gömüler genellikle taban altlarında ve duvar kenarlarında yer almakta, çoğunlukla cenin pozisyonunda yapılmaktadır (Karul, 2013: 27). Farklı bir örnekte ölü, doğrudan toprağa bağdaş pozisyonunda gömülmüştür (Karul, 2013: 29). Gömülere bırakılan hediyeler arasında özellikle çift delikli taş boncuklar öne çıkmakta, bu boncuklar iskeletlerin boyun ve bel kısımlarında yoğunlaşmaktadır (Karul, 2013: 28).

Hayvan ve bitki kalıntıları üzerindeki analizler henüz tamamlanmamış olmakla birlikte, çok sayıda ok ucunun varlığı yerleşimde avcı-toplayıcı geçim modelinin hâkim olduğunu göstermektedir. Bu model Hallan Çemi, Demirköy ve Hasankeyf Höyük'teki bulgularla benzerlik göstermektedir (Karul, 2013: 29).

2.1.7. Sumaki Höyük

Sumaki Höyük, 2002 yılında baraj projeleri kapsamında tespit edilen bir yerleşimdir (Erim-Özdoğan, 2011: 19-20). Batman iline bağlı Beşiri ilçesinde, Dicle'nin kollarından biri olan Garzan Çayı'nın doğusunda yer almaktadır. Günümüzde Aşağı Garzan Vadisi içerisinde bulunan yerleşimin çevresi, kuzey ve güney doğrultusunda bataklık alanlar ve mevsimlik akarsularla çevrilidir (Erim-Özdoğan ve Sarıaltun, 2018: 55-58). Beşiri ilçesinin faunal verileri bölgedeki biyolojik çeşitliliğe işaret etmektedir. Yabani domuz, kızıl tilki, sırtlan, kurt, tavşan, su samuru, kokarca, kaya sansarı, oklu kirpi ve çeşitli kemirgen türleri bu kapsamda yer almaktadır (Oğuz, 2019: 23-62). Sumaki Höyük'te Son PPNB evresine ait botanik kalıntıların incelenmesi sonucunda çok sayıda baklagil ve tahıl tohumu ele geçirilmiştir (Kutlu ve diğ., 2018: 32-34).

Yerleşimde yürütülen kurtarma kazıları sonucunda yedi evreli bir Neolitik tabakalanma ortaya çıkarılmıştır. En eski evreler olan N7 ve N6 Son PPNB dönemini temsil ederken, N5'ten N1'e kadar olan evreler PN'nin Proto Hassuna ve Hassuna dönemleriyle ilişkilidir (Sarıaltun, 2021: 621). Höyüğün yontmataş endüstrisi, dönemin ticari ilişkilerini yansıtmaması bakımından önem taşımaktadır. Aletlerin hammadde kaynağı büyük ölçüde obsidyen olup, Bingöl çevresinden ticaret yoluyla getirildiği düşünülmektedir. Tespit edilen taş aletler arasında obsidyenden yapılmış mermi çekirdekleri, tek vurmali çekirdekler ve korteksli çekirdekler bulunmaktadır. Bu çekirdeklerden üretilmiş düzeltisiz dilgicikler ve yongalar da arkeolojik buluntular arasındadır (Ağirsoy, 2019: 185).

Kişisel süs eşyaları ise PN döneminin çağdaş yerleşimlerinden Salat Camii ve Hakemi Use buluntularıyla benzerlik göstermektedir. Yüksek kaliteli işçilikle yapılmış kemik, diş ve taşlardan boncuklar ile çeşitli pendentifler bulunmuştur. Bu süs eşyaları yuvarlak, oval, eşkenar dörtgen, silindir ve armut biçiminde işlenmiş olup delikli örneklerdir (Erim-Özdoğan, 2011: 26). Yerleşimde henüz insan kalıntılarına

rastlanmamıştır. Ancak zooarkeolojik incelemeler, kemik alet topluluğu üzerinden tür tanımlamalarına imkân tanımaktadır. Yaklaşık NISP 165 kemik aleti içeren bu toplulukta en çok koyun/keçi türleri (%47) belirlenmiştir. Bunu geyik (%8) ve sığır (%4) izlemektedir. Türü belirlenemeyen büyük memeliler %36, küçük memeliler ise %1 oranındadır. Ayrıca domuz (*Sus sp.*), kirpi (*Hystrix sp.*) ve vaşak (*Lynx lynx*) türleri de tespit edilmiştir (Sanılan, 2019: 17-40).

2.2. ORTA FIRAT BÖLGESİ

Yukarı Dicle'den sonra, Neolitik dönemin bir diğer önemli sahası Orta Fırat Bölgesi'dir. Bu coğrafya, anıtsal tapınak mimarisi ve erken tarımsal faaliyetleriyle dikkat çeker. Çakmaktepe, Göbeklitepe, Karahantepe, Nevalı Çori, Sayburç, Sefertepe, Gürcütepe, Mezraa Teleilat, Akarçay Höyük ve Taşlıtepe gibi yerleşmeler, yalnızca bölgesel değil, tüm insanlık tarihi açısından dönüm noktaları niteliğindedir.

2.2.1. Çakmaktepe

Çakmaktepe yerleşimi, Şanlıurfa kent merkezinin 20 km güneybatısında, Fatik Dağları üzerinde bir tepede konumlanmaktadır. Yerleşim, Şanlıurfa Müze Müdürlüğü başkanlığında ve Doç. Dr. Fatma Şahin'in bilimsel danışmanlığında yürütülen “Şanlıurfa Merkez ve Çevresi Tarihöncesi Dönem Yüzey Araştırması (ŞAYA)” projesi kapsamında 2021 yılında tespit edilmiştir (Şahin ve diğ., 2023). Aynı yıl içerisinde Şanlıurfa Müzesi, Çukurova Üniversitesi ve Tsukuba Üniversitesi iş birliğiyle kazı çalışmalarına başlanmıştır. Çapı yaklaşık 150 m olan yerleşim, deniz seviyesinden 670 m yükseklikte bulunmaktadır. Eosen ve Oligo-Miyosen kalker formasyonları üzerinde yer alan Çakmaktepe, mevsimsel akarsuların aşındırmasıyla oluşmuş dar ve derin vadilerle çevrilidir. Yerleşimin bulunduğu konum, hammaddeye erişim ve litolojik kaynaklardan yararlanma süreçlerini yansıtan özellikler göstermektedir (Şahin ve Miyake, 2025: 3-4). Çakmaktepe'de henüz radyokarbon tarihlendirmesi yapılmamıştır. Ancak mimari veriler ve yontmataş endüstrisi dikkate alındığında yerleşimin yaklaşık M.Ö. 9600-8800 arasına, yani PPNA dönemine tarihlendiği anlaşılmaktadır (Şahin ve Miyake, 2025: 10).

2.2.2. Göbeklitepe

Göbeklitepe, Şanlıurfa il merkezinin 20 km kuzeydoğusunda, Karaharabe ya da bilinen adıyla Örencik Köyü yakınlarında yer almaktadır. İlk kez 1963 yılında,

İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Doğu Bilimleri Enstitüsü'nün ortaklaşa yürüttüğü Güneydoğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Karma Projesi sırasında yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilmiştir. 1995 yılında ise Heidelberg Üniversitesi Tarihöncesi Enstitüsü ile Şanlıurfa Müzesi'nin ortak çalışması kapsamında, Müze Müdürü Adnan Mısır ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Harald Hauptmann'ın bilimsel danışmanlığında kazı çalışmalarına başlanmıştır (Çelik, 2008: 12-24).

Göbeklitepe'nin dünya çapında ün kazanmasında, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Heidelberg Üniversitesi adına çalışan Prof. Klaus Schmidt'in 1994 yılında yaptığı keşif belirleyici olmuştur. Schmidt'in Şanlıurfa'nın kuzeydoğusundaki çorak bir bölgede yürüyüş sırasında fark ettiği bu alan, Eskiçağ'a dair bilinen pek çok veriyi sorgulatmış ve tarih yazımını kökten değiştirmiştir (Collins, 2014: 37-38). Schmidt, kireçtaşından oluşan yapay bir platonun yüzeyinde yürüttüğü araştırmalarda Göbeklitepe'yi tanımlamış ve bu alanı Almancaya "Bauchh Berg" ya da "Gebauheter Berg" olarak aktarmıştır. Günümüzden yaklaşık 12.000 yıl önce inşa edilen anıtsal tapınakların, kireç taşı ve çakmaktaşı ustaları tarafından yapıldığı bilinmektedir. Bu inanç yapıları, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da avcı-toplayıcı toplulukların tarıma ve yerleşik hayata geçiş sürecinin en önemli göstergesi olmuştur (Luckert, 2013: 27-56).

Göbeklitepe adı, göbeği andıran yuvarlak formundan gelmektedir (Schmidt, 2006: 103). 1963 yılındaki araştırmalarda bölgede 1,44 hektarlık bir alanda irili ufaklı tepeler belirlenmiş, 2003 yılında yapılan çalışmalarla bu alan 9 hektara çıkarılmıştır. Yuvarlak zirvenin batısında tarihöncesi döneme ait taş aletler bulunmuş, bu aletler avcı-toplayıcı yaşamdan yerleşik hayata geçişin temsili olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca üzerinde figürler bulunan kireçtaşı plakların varlığı saptanmıştır. Ekipten Peter Benedict bu plakların Bizans mezarlığına ait olabileceğini ileri sürmüştür. Alanın zirvesinde çevresi taşlarla çevrilmiş bir incir-dut ağacının bulunduğu ve burada mezarların yer aldığı da kaydedilmiştir. Göbeklitepe, özellikle 2000'li yıllarda gerçekleştirilen kazılarla dünya gündemine girmiş ve görkemli yapılarıyla kült merkezi olarak kabul edilmiştir (Collins, 2014: 15-38).

M.Ö. 10. ve 9. binyıllara tarihlenen Göbeklitepe, köy yaşamından çok bir "dinsel merkez" niteliği taşımaktadır (Özdöl, 2011: 178). Kazılar, Antik Çağ

arkeolojisinin en önemli buluntularından biri olarak kabul edilmekte ve mevcut teorileri köklü biçimde değiştirmektedir (Özalp, 2016: 61). Elde edilen veriler, törensel alanların inşasında görev alan zanaatkârların edindikleri bilgileri yeniden yorumlayarak yapılara aktardığını göstermektedir (Luckert, 2013: 28). T biçiminde, 5,5 m uzunluğunda ve yaklaşık 15 ton ağırlığında dikilitaşlardan oluşan anıtsal düzenlemeler, 1995 yılından itibaren yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Bu taşların yüzeylerine işlenen hayvan figürleri ve çeşitli motifler günümüzden 12.000-10.000 yıl önceki toplulukların sembolik dünyasını yansıtmaktadır. Sanatsal kalitenin, henüz tarıma ve yerleşik hayata geçmemiş topluluklar tarafından gerçekleştirilmiş olması, Göbeklitepe'nin gizemini daha da artırmıştır (Collins, 2014: 15-17).

Yerleşimde bulunan kireçtaşından heykeller, Şanlıurfa'daki Nevali Çori kazılarında ortaya çıkarılan örneklerle benzerlik göstermektedir (Schmidt, 2006: 104). Schmidt'in daha önce Nevali Çori ve Çayönü'nde yaptığı araştırmalar, Göbeklitepe'deki taş işçiliğinin bölgesel bir gelenek olduğuna işaret etmiştir. Bu yapıların doğayla bağlantılı sembolik bir anlam taşıdığı düşünülmüştür. Ayrıca, Göbeklitepe kazıları başlamadan önce alanın Gaziantep-Mardin arasında yapılacak bir karayolu projesi için taş ocağı olarak kullanılacağı ortaya çıkmıştır. Ancak alanın sit alanı ilan edilmesiyle proje durdurulmuş, böylece kazıların yapılması mümkün olmuştur (Collins, 2014: 50-51).

2.2.3. Karahantepe

Karahantepe Höyüğü, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiş önemli bir merkezdir. 1997 yılında keşfedilen yerleşim, Şanlıurfa il sınırları içerisinde, kent merkezine yaklaşık 46 km uzaklıkta bulunmaktadır. Höyükte Neolitik Çağ'a tarihlenen yaklaşık 250 dikilitaşın varlığı dikkat çekmektedir. Bölgede Eylül 2019'da ilk kazı çalışmalarına başlanmıştır (Arkeofili, 2019). Karahantepe'deki anıtsal T biçimli dikilitaşlar, Göbeklitepe örneğinde olduğu gibi yaklaşık 10.500 yıl öncesine tarihlenmekte ve birçok bilinmezliği barındırmaktadır. Henüz bilimsel kazıları tam anlamıyla tamamlanmadığı için Göbeklitepe kadar tanınmamış olsa da Karahantepe'nin dünyanın en görkemli ve gizemli arkeolojik alanlarından biri olmaya aday olduğu ifade edilmektedir (Çelik, 2018: 212-216).

Şanlıurfa'nın 63 km güneydoğusunda, Tektek Dağları olarak bilinen kalker platolar arasında yer alan Karahantepe, Göbeklitepe'ye yakınlığıyla da öne çıkmaktadır. Yerleşimde 266 adet in situ T biçimli dikilitaş tespit edilmiştir. Sadece Akeramik Neolitik dönemde iskân görmüş olan Karahantepe'de, Göbeklitepe'deki örneklere benzer nitelikte fallus biçimli bir heykel parçası da bulunmuştur (Çelik, 2008: XXIII-4).

Kazılarda Akeramik Neolitik Çağ'a ait pek çok taş alet açığa çıkarılmıştır. Bunlar arasında çakmaktaşıdan yapılmış orak dilgiler, Aswad tipi uçlar, ön kazıyıcılar, Byblos ve Nemrik tipi örnekler, taş kalemler, iki kutuplu çekirdekler ve deliciler yer almaktadır (Çelik ve Tolon, 2018: 212-216). Bu buluntular, Karahantepe'nin yalnızca anıtsal mimarisiyle değil, aynı zamanda dönemin günlük yaşamına ve teknolojik gelişimine ışık tuttuğunu göstermektedir.

2.2.4. Nevali Çori

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşimlerinden biri olan Nevali Çori, Şanlıurfa kent merkezine yaklaşık 40 km mesafede konumlanmış beş evreli bir yerleşimdir (Sevin, 2016: 30). Diğer çağdaş yerleşimlere kıyasla, mimari, sanatsal üretimler ve tarım aletleri gibi alanlarda sunduğu yeniliklerle öne çıkan Nevali Çori, Neolitik Çağ'ın anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Yerleşimde kazılar 1983 yılında Heidelberg Üniversitesi ile Şanlıurfa Müzesi iş birliğiyle başlatılmıştır (Mutluay, 2010: 40).

Nevali Çori isminin etimolojik açıdan “Veba Vadisi” anlamına geldiği belirtilmiştir. Ancak “Çor” kelimesi, kara ölümden ziyade bir tür domates hastalığına işaret etmektedir. 1979 yılının sonbaharında genç araştırmacı Georg Gebel tarafından yürütülen yüzey araştırmalarıyla ilk buluntular tespit edilmiştir. Gebel'in zorlu patika yollardan geçerek ulaştığı, Fırat Nehri'nin dikkat çekmeyen bir vadisinde gerçekleştirdiği çalışmalarda dilgi parçaları, küçük boyutlu ok uçları ve çakmaktaşıları bulunmuştur. Bu veriler doğrultusunda alanın erken bir Neolitik yerleşim olduğu sonucuna varılmıştır. Yerleşim için halk arasında kullanılan “Nevali Çori” ismini çobanlardan öğrenen Gebel, alanı kayıtlarına “no. 40” ve “Nevali Çori 1” olarak geçirmiştir. Bu keşif, Yakındoğu Neolitik tarihinin yeniden değerlendirilmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır (Schmidt, 2006: 71-72).

Yerleşimde kazılar yedi sezon boyunca sürdürülmüş, 1991 yılına kadar devam etmiştir. 1992’de Atatürk Barajı’nın suları altında kalan Nevali Çori, ortaya çıkardığı arkeolojik buluntularla suyun altında da tarihe ışık tutmaya devam etmektedir (Mutluay, 2010: 40).

2.2.5. Sayburç

Sayburç yerleşimi, Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırma Projesi kapsamında kazısı yapılan Neolitik merkezlerden biridir. Yerleşim, Doğu Torosların güney etekleri ile geniş düzlüklerin kesiştiği eşik bölgede, Harran Ovası’nı çevreleyen yüksek platonun batısında yer almaktadır. Fırat Nehri’nin yaklaşık 60 km doğusunda konumlanan alan, Şanlıurfa kent merkezine 19 km uzaklıktadır. Günümüzde Şanlıurfa ilinin Karaköprü ilçesine bağlı Yoğunburç Köyü’nün Sayburç Mahallesi’nde yer almaktadır (Özdoğan ve diğ., 2022: 307).

2022 yılında yürütülen kazı çalışmaları, yerleşimin güney kesiminde, konut alanı olarak değerlendirilen bölümde gerçekleştirilmiştir. Burada açığa çıkarılan dörtgen, oval ve apsisli planlı yapılar oldukça iyi korunmuş durumdadır. Yapıların birbirine bitişik düzende inşa edilmiş olması dikkat çekmektedir. Bu bitişik yapı geleneği, yalnız Sayburç’ta değil, aynı zamanda Karahantepe ve Sefertepe gibi çağdaş yerleşimlerde de gözlenmiştir. Böylece bölgedeki Neolitik toplulukların mimari anlayışında bu uygulamanın yaygın olduğu anlaşılmaktadır (Özdoğan ve Uludağ, 2023: 105).

Şimdiye kadar tamamen açığa çıkarılmış tek yapı bir konut niteliğindedir. İç mekânda besin hazırlamaya yönelik işlik alanları ve ocak gibi unsurlar bulunmuştur. Bu buluntular yapının hane işlevini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle ocakların ve besin hazırlama alanlarının mekân içerisine alınmış olması, hane merkezli sosyal ve ekonomik yaşam biçiminin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Olası depolama alanlarının günümüze ulaşmaması ise organik ya da dayanıksız malzemelerle yapılmış olmalarıyla açıklanabilir. Bununla birlikte, Sayburç yerleşimindeki araştırmalar henüz erken bir aşamadadır. Dolayısıyla mevcut bulguların ilerleyen yıllarda yapılacak çalışmalarla daha somut değerlendirmelere imkân sağlayacağı unutulmamalıdır (Özdoğan ve Uludağ, 2023: 105).

2.2.6. Sefertepe

Sefertepe, Şanlıurfa ili sınırları içerisinde yer almakta olup Viranşehir ilçesine 25 km, Şanlıurfa şehir merkezine ise yaklaşık 72 km uzaklıktadır. Höyüğün deniz seviyesinden yüksekliği 607 m , kapladığı alan ise 7 dönümdür (Resim 52). Yerleşim tabakası kalker ve bazalt zemine oturmaktadır. Yaklaşık 1,5 km çevresinde su kaynakları bulunmaktadır (Güler, Çelik ve Güler, 2012: 161). Sefertepe'nin kuzey ve doğusunda Viranşehir Ovaları, güneybatısında ise Tek Tek Dağları ve Çoban Deresi Mevkii yer almaktadır. Yerleşim, Karahantepe'ye 15 km, Göbeklitepe'ye ise 50 km uzaklıkta konumlanmaktadır.

Sefertepe, ilk olarak 2000-2003 yılları arasında gerçekleştirilen “Şanlıurfa Bölgesi Kültür Envanteri Projesi” kapsamında üç kişilik bir arkeolog ekibi tarafından keşfedilmiştir. Ardından T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteğiyle 2021 yılında İstanbul Üniversitesi'nden Doç. Dr. Emre Güldoğan'ın bilimsel danışmanlığında yürütülen “Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları Projesi – Taş Tepeler” kapsamında kazı çalışmalarına başlanmış ve çalışmalar halen devam etmektedir (Çelik, 2006: 23-25).

Yerleşim, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir. 2021 kazılarında açığa çıkarılan dörtgen planlı yapılar, Çanak Çömleksiz Neolitik B evresine (PPNB) ait olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Sefertepe, Göbeklitepe'nin II. tabakasıyla çağdaş bir Neolitik yerleşim olarak kabul edilmektedir (Güldoğan ve Uludağ, 2022: 13-26).

2.2.7. Gürcütepe

Şanlıurfa kentinin güneydoğu ucunda yer alan Gürcütepe, Neolitik Dönem'e ait bir yerleşim olup dört adet basık ve yayvan tepe topluluğundan oluşmaktadır. Urfa'daki su kaynaklarından başlayarak güneydoğuya, Harran Ovası'na doğru ilerleyen dere yatağı boyunca sıralanan bu tepeler doğudan batıya doğru Romen rakamlarıyla numaralandırılmıştır. Yerleşim, 1994 yılında Henry Wright tarafından tespit edilmiştir (Schmidt, 2007: 84). Ardından 1995 yılında Harald Hauptmann'ın yürüttüğü “Urfa Projesi” kapsamında Şanlıurfa Müzesi iş birliğiyle kazı çalışmalarına başlanmıştır. On yıl sürmesi planlanan kazılara 1997 yılında son verilmiştir (Kürkçüoğlu, 2002: 98).

Gürcütepe III ve IV yerleşimlerinde yapılan araştırmalar, alanın Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait olduğunu ortaya koymuştur. Burada ele geçen buluntular arasında zengin çakmaktaşı ve obsidyen alet endüstrisi örnekleri öne çıkmaktadır. Özellikle büyük boyutlu Byblos ok uçları, Palmyra tipleri ve “Çayönü aleti” olarak bilinen formlar dikkat çekmektedir. Ayrıca taştan yapılmış baskı mühür, üzerindeki motiflerle mühür sanatının en erken örneklerinden birini temsil etmektedir. Faunal buluntular hem yabani hayvan türlerini hem de evcilleştirilmiş türlere ait kalıntıları içermektedir (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025). Bu durum, Gürcütepe höyükler topluluğunun çiftçiliğe dayalı bir yaşam biçimi ve yerleşim düzenine işaret ettiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Göbeklitepe'nin avcı-toplayıcı dünyasının artık geride kaldığı ve yerini tarıma dayalı yeni bir düzenin aldığı anlaşılmaktadır.

2.2.8. Mezraa Teleilat

O.D.T.Ü. TAÇDAM Kargamış Projesi kapsamında Şanlıurfa'nın Birecik ilçesine bağlı Mezraa Köyü sınırları içinde yer alan Mezraa-Teleilat Höyüğü'nde kazı çalışmaları 3 Eylül–19 Ekim 1999 tarihleri arasında başlamıştır. Güneydoğu Anadolu'nun en önemli Neolitik yerleşimlerinden biri olarak kabul edilen Mezraa-Teleilat, Kargamış Barajı etki alanında bulunduğu için O.D.T.Ü. TAÇDAM GAP Bölgesi Kurtarma Projesi içerisine alınmıştır. 1998 yılında sınırlı yüzey çalışmaları yapılmış, ardından 1999 yılında kapsamlı kazılar başlatılmıştır. Yerleşme, çeşitli alt evreleri bulunan iki kültürel evreye sahiptir. Fırat Nehri'nin sol yakasında, geniş bir düzlükte konumlanan höyük, kuzey ve güneyde kalkerli sırtlarla çevrilmiştir. İlk kez 1989 yılında Dr. Guillermo Algaze tarafından gerçekleştirilen yüzey taraması sırasında saptanmıştır. Aşırı tahribat nedeniyle höyüğün kesin sınırları belirlenmekte güçlük yaşanmıştır (Özdoğan, Karul ve Ayhan, 2001: 165-172).

Mezraa-Teleilat II A evresi, Yakın Doğu'da çanak çömleğin ortaya çıkışı, gelişimi ve yayılımına ilişkin önemli bulgular sunmuştur. Kazılarda Akdeniz kıyılarının erken Neolitik kültürlerini temsil eden *impresso* seramiği ile Orta Anadolu Neolitik geleneğine benzer boyalı kaplar açığa çıkarılmıştır. 1999 yılı çalışmalarında Demir Çağ, Çanak Çömlekli Neolitik Çağ ve Akeramik Neolitik Çağ'a ait buluntular tespit edilmiştir. Bu bulgular arasında AG yapısında yer alan büyük fırın dikkat

çekmektedir. Hafif söbemsli plana sahip olan fırının tabanı eğimli biçimde yapılmış ve özenle kil toprakla sıvanmıştır (Karul, Ayhan ve Özdoğan, 2002: 63-68). Yerleşim, Yakın Doğu Çanak Çömlekli Neolitik Çağı ve Demir Çağı için önemli sonuçlar sağlamıştır. Ayrıca Mezraa-Teleilat, Türkiye’de tespit edilen en kapsamlı Asur yapılarından biri konumundadır. III C evresinde beyaz kireçtaşıdan yapılmış, erkek figürlerini betimleyen çok sayıda heykelcik bulunmuştur (Özdoğan, Karul ve Özdoğan, 2004: 241). 1999–2002 yılları arasında sürdürülen çalışmalarda toplam 4.900 m²’lik alan kazılmıştır. Yerleşmenin baraj gölü altında kalma ihtimali, 2000 yılında Fırat boyunca yapılan sed sayesinde ortadan kaldırılmış ve alan baraj gölü dışında bırakılmıştır (Özdoğan, 2007: 189-199).

2.2.9. Akarçay Höyük

Şanlıurfa ilinin Birecik ilçesine bağlı Akarçay Köyü sınırları içinde bulunan Akarçay Tepe, Kargamış Baraj Gölü etki alanı içerisinde yer alan önemli bir Neolitik Çağ yerleşimidir. 1999 yılında Şanlıurfa Müzesi başkanlığında, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı, Barcelona Otonom Üniversitesi ve Tsukuba Üniversitesi öğretim üye ve öğrencilerinden oluşan uluslararası bir ekip tarafından ilk kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Fırat Nehri’nin batısında, Akarçay (Su) Deresi’nin güneybatısında konumlanan höyük, alüvyal bir ova üzerinde yer almakta olup kuzey-güney doğrultusunda 150 m , doğu-batı yönünde ise 350 m boyutlarındadır. Kuvaterner dönemine ait bir teras üzerine kurulu höyüğün yüksekliği yaklaşık 6 m’yi bulmaktadır.

Akarçay Tepe kazıları, Güneydoğu Anadolu Neolitik yerleşimleri için zengin ve çeşitli mimari bulgular sağlamıştır. Çanak Çömlekli Neolitik evreye ait yapılarda taş temel üzerine kerpiç duvarlar inşa edilmiş, bu duvarlar toprak ya da kerpiç sıva ile kaplanmıştır. Ancak kireç sıvaya rastlanmamıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik evreye ait yapılar da benzer biçimde önemli veriler sunmuştur. Yerleşimde ele geçen çanak çömlekler üç evreye ayrılarak incelenmiş, bu bulgular üretimde devamlılığa işaret olarak değerlendirilmiştir. Çanak çömlekler, bölgedeki diğer çağdaş yerleşmelerle ortak özellikler sergilemektedir (Arımura ve diğ., 2001: 181-184).

Yerleşimde ele geçen küçük buluntular arasında bızlar, açkılama aletleri, kil buluntular, hayvan figürinleri ve şematize kadın heykelciği dikkat çekmektedir. Ayrıca

kalker ve yeşil taştan boncuklar, taş kaplar, yassı baltalar ve delikli taşlardan oluşan süs eşyaları da bulunmuştur. Höyük, Orta Fırat Bölgesi'nde Türkiye sınırları içerisindeki en güneydeki erken Neolitik yerleşimlerden biri olarak tanımlanmıştır. G. Algaze tarafından 1989–1991 yılları arasında gerçekleştirilen araştırmalarda bu bölgede tespit edilen iki Neolitik yerleşimden biridir (Özbaşaran ve diğ., 2004: 303-306).

Akarçay Tepe'de dört yıl süren kazılar sonucunda üç ana yerleşim evresi tespit edilmiştir. Yerleşimde ayrıca Obeyd ve Son Kalkolitik dönemlerine ait kültürel izlere rastlanmıştır. Ancak bu dönemlere ait uzun süreli iskâna işaret eden bulgular saptanamamıştır. Höyük kısmen Akarçay Köyü sınırları içerisinde kaldığından alan günümüzde köylüler tarafından samanlık ve işlik olarak kullanılmaktadır. Kazılarda ele geçirilen çanak çömleklerin tamamı mineral katkılı olup yüzey işçiliği özenli bir şekilde yapılmıştır. Genel olarak koyu renkli yüzeye sahip olan bu kaplar arasında boyalı örnekler bulunmamaktadır.

2.2.10. Taşlıtepe

Taşlıtepe, Şanlıurfa'nın 65 km kuzeydoğusunda, Siverek ilçesine bağlı Başbük Köyü'nün yaklaşık 1 km kuzeyinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 740 m olan yerleşim yaklaşık 12 dekarlık bir alanı kaplamaktadır. Ana kayadan itibaren 4 m yüksekliğe sahip olan höyükte günümüzde tarım faaliyetleri sürmektedir (Resim 49). Bölgenin jeolojik yapısı kalker formasyonlarından oluşmaktadır. En yakın bazalt kaynağı ise yerleşimin 2 km güneyinde bulunmaktadır. Yerleşimin güneybatı, doğu ve kuzeyinde yüksekliği 800 ile 850 m arasında değişen platolar yer alırken, güney ve batı kesimleri kısmen düz bir topografyaya sahiptir.

Taşlıtepe'nin çevredeki diğer Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşimlere kuş uçuşu uzaklığı, Göbeklitepe'ye yaklaşık 35 km, Nevalı Çori'ye 62 km, Karahantepe'ye 30 km, Sefertepe'ye 28 km, Şanlıurfa-Yeni Mahalle'ye 50 km ve Hamzan Tepe'ye 52 km'dir (Çelik, Güler ve Güler, 2011: 225-236). Yerleşim ilk kez 2011 yılında "Şanlıurfa İl ve İlçelerindeki Taşınmaz Kültür Varlıklarının Tespiti, Envanteri ve Değerlendirilmesi" başlıklı TÜBİTAK projesi kapsamında keşfedilmiştir. Daha sonra, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2020 yılında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Necmi Karul'un bilimsel danışmanlığında yürütülen

“Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları Projesi – Taş Tepeler” programına dahil edilmiştir.

Taşlıtepe, Göbeklitepe’nin II. tabakasıyla benzerlikler göstermesi nedeniyle Erken ya da Orta PPNB evresine tarihlendirilmektedir. Yerleşimden ele geçen buluntular arasında çoğu çakmaktaşıdan yapılmış naviform çekirdekler, yonga ve dilgiler, ok uçları, silikalı orak dilgiler, Byblos tipi uçlar, üst ve alt ezgi taşları, taş tabaklar ya da plakalar, küçük kesiciler ve çay taşından yapılmış el baltaları yer almaktadır. Ayrıca obsidyen dilgiler de az sayıda temsil edilmektedir. Tipolojik açıdan aletler Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem karakteristiği taşımaktadır. Özellikle Byblos tipi uçlar, Göbeklitepe, Şanlıurfa-Yeni Mahalle ve Karahantepe’deki örneklerle paralellik göstermektedir. Yerleşimde bulunan taş tabak ise Körtik Tepe’de 2006 yılı kazı sezonunda A28 açmasında ele geçen taş tabak ile birebir benzerlik göstermektedir (Çelik ve diğ., 2011: 226).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ ERKEN DÖNEM NEOLİTİK MİMARİSİ

3.1. YUKARI DİCLE HAVZASI

Bölgedeki PPN topluluklarının mimari özellikleri genel olarak birbirine benzemektedir. Ancak Demirköy yerleşiminde, doğal koşullar, höyüğün uğradığı tahribat ve kazı alanının sınırlılığı nedeniyle mimari veriler oldukça kısıtlıdır. 1989 yılında yapılan yüzey araştırmalarında höyüğün kesit kısmında sıvalı çay taşı taban tespit edilmişse de herhangi bir duvar ya da diğer yapı öğelerine rastlanmamıştır (Algaze, 1991: 181). Höyüğün kuzeydoğusunda 1997’de gerçekleştirilen sondaj çalışmalarında ise hafif yanmış kerpiçten yapılmış kül dolgulu taban ve taş kümeleri dışında tanımlanabilir mimari kalıntılar görülmemiştir (Rosenberg, 2007: 14).

Hallan Çemi yerleşiminde konut olarak kullanıldığı düşünülen mimari öğelere üç yapı katında da rastlanmıştır. Her üç evrede de çatıların dal-örgü tekniğinde yapıldığı kabul edilmektedir (Rosenberg ve Davis, 1992). Boyutları 2,00–2,50 m arasında değişen ve yapım tekniklerinde farklılık gösteren bu yapılar “C” biçimli plan şemasına sahiptir. Yerleşimin en alt evresinde yüzey seviyesinde inşa edilmiş yapılarda taban döşemesi bulunmamaktadır. Çay taşları ve çakıllar duvar malzemesi olarak kullanılmıştır. Bir üst yapı katında ise aynı teknik beyaz alçı harç ile desteklenmiştir. Bu evrede ortaya çıkarılan beş yapıdan dördü tamamen kazılmıştır. Bunlardan birinde tabanda herhangi bir döşeme bulunmazken, diğer üç yapıda kum taşından levhalarla döşenmiş tabanlar tespit edilmiştir.

Yerleşmenin en üst yapı katındaki konut yapıları, önceki tabakalardan farklı bir duvar tekniği ile inşa edilmiştir. Yüzey seviyesinde kum taşı levhalarla örülmüş duvarlara sahip bu yapılar daha düzenli bir plan sergilemektedir (Rosenberg, 2007: 2-3). Konutlardan ayrı olarak, yaklaşık 5 m çapındaki iki dairesel yapı kamusal işlevli yapılar olarak değerlendirilmiştir. Bu yapılarda giriş kısmı açık bırakılmış ve buraya ikinci bir duvar eklenmiştir. İç ve dış duvarlar arasında yaklaşık 1 m lik bir boşluk bulunmaktadır. Yarı gömük inşa edilen bu yapıların yaşam tabanları dış zeminden daha aşağıda konumlanmıştır. Taş örgülü duvarlarda ve yapı merkezinde, çatıyı desteklemek

için kullanılan 10 cm kalınlığında direklere ait dikey yuvalar tespit edilmiştir. Bu yapıların tabanları, steril ince toprak dolgusu üzerine yerleştirilmiş, sarı kum ve alçı karışımıyla kaplanmıştır. Çok kez onarım gördükleri tabanlarda açıkça izlenmektedir (Peasnall ve diğ., 1998).

Konutların yanı sıra, yapıların arasında yüksekliği 10–40 cm, çapı 2 m’yi bulan taş platformlar da bulunmuştur. Rosenberg (1999: 28), bu taş platformların muhtemelen silo olarak kullanıldığını belirtmektedir.

Körtik Tepe yerleşiminde farklı tabakalarda tespit edilen ve konut işleviyle ilişkilendirilen tüm yapılar, yüzey toprağı üzerine tek sıra taş duvarla inşa edilmiş, 2.50–3,00 m çapında oval planlı yapılardır (Özkaya ve Coşkun, 2011: 88). Konutların dışında taş çakıl döşemeye sahip, oval planlı ve yoğun bitki kalıntısı barındıran yapı öğeleri de açığa çıkarılmıştır. Bu yapıların besin depolama ünitesi olarak kullanıldığı düşünülmekle birlikte, üst yapı katına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Özkaya ve San, 2007: 22).

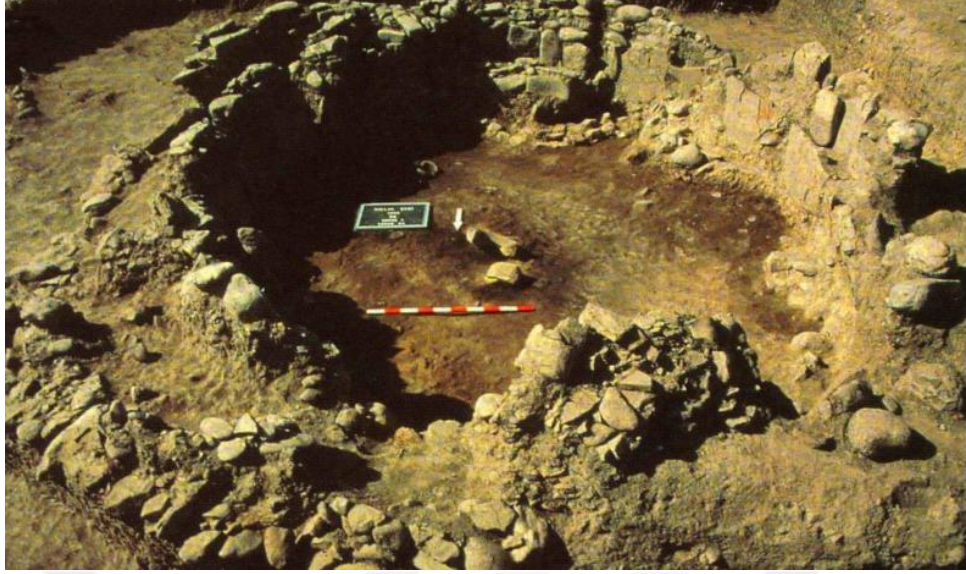
Hasankeyf Höyük’te ise en geç tabakada açığa çıkarılan dörtgen planlı yapı dışında, tüm yapılar oval planlıdır. Aynı yapım tekniğine sahip olan bu yapılarda öncelikle inşa edilecek alana bir çukur açılmış, ardından çukur çevresine taş dizileriyle duvar örülmüştür. Duvar örgüsünün temelinde iri taşlar kullanılmış, üst kısımlarda ise daha küçük çakıl taşları sarı-yeşilimsi kil harçla birleştirilmiştir. Son aşamada duvar, harçta kullanılan kil ile sıvanmıştır (Miyake ve diğ., 2012: 3-5).

Gusir Höyük’te yüzey toprağının hemen altında farklı boyutlarda yuvarlak ya da yuvarlağa yakın dörtgen planlı, yarı gömük yapılar açığa çıkarılmıştır. Çapları 5 ila 10 m arasında değişen bu yapılar, duvar teknikleri açısından çeşitlilik göstermektedir. Tüm katmanlarda üst yapı öğelerinin dal örgü tekniğiyle inşa edildiği belirlenmiştir. Bu yapılardan biri, boyutları ve eklenen yapı unsurlarıyla merkezi bir konumda öne çıkmaktadır. Dörtgene yakın oval planlı olan bu yapının duvarı yaklaşık 1 m kalınlığında olup, merkezinde üç taş levha tespit edilmiştir. Ayrıca dördüncü taş levhaya ait yuva çukuru belirlenmiştir. Kenarları ovallaştırılmış bu taşların taban seviyesine kadar ulaştığı görülmüştür (Karul, 2011: 2-3).

3.1.1. Hallan Çemi Mimarisi

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen Hallan Çemi yerleşiminde, gömülme geleneği özellikle kült yapılar üzerinden izlenebilmektedir. Yerleşmenin I. tabakasında iki adet kült yapısı tespit edilmiştir. A ve B yapıları olarak adlandırılan bu yapılar, plan, yapım tekniği ve içlerinden elde edilen buluntular açısından büyük benzerlik göstermektedir. Bu nedenle birlikte ele alınmaları uygun görülmektedir.

Yapı A ve B: Yerleşmenin güneyinde, aralarında yaklaşık 5 m mesafe olacak şekilde inşa edilen yapılar, diğer yapılar gibi toprağa yarı gömük olarak inşa edilmiştir. Plan açısından konutlara benzese de boyut ve yapım tekniği bakımından farklılık göstermektedir (Rosenberg, 1999: 27). Çapları 5-6 m arasında değişen bu yapılar, özenle yerleştirilmiş kalın ve yassı kumtaşlarıyla örülmüş duvarlara sahiptir (Rosenberg, 1994: 124; Rosenberg, 1999: 27; Rosenberg ve Redding, 2000: 44). Dış kısımda çukura yaslanan bu duvarların iç cephesi dikkatle örülmüştür. Giriş kısımlarında ise, yaklaşık 1 m aralıkla yerleştirilmiş ikinci bir duvar bulunmaktadır. Duvar yükseklikleri günümüzde 1 m ye kadar korunmuştur. İç yüzeyde 10 cm çapında altı adet direk yuvası ve yapının tam ortasında taşlarla çevrilmiş daha geniş bir direk yuvası saptanmıştır. Bu durum, çatıların ahşap direklerle desteklendiğini göstermektedir (Rosenberg, 1994: 124-125). Yapı A'nın girişi güneye, yapı B'nin girişi ise güneydoğuya yönlendirilmiştir. Her iki yapının duvar iç yüzeyi yarım ay biçimli taş sekilerle çevrilmiştir. Ayrıca her bir yapıda ocak yeri açığa çıkarılmıştır (Rosenberg, 1999: 27; Rosenberg ve Redding, 2000: 44). Tabanları sarı kum ve alçı karışımı bir sıva ile kaplanmış, bu sıva birçok kez yenilenmiştir.

Şekil 8: Hallan Çemi Kült Bina A (Özdoğan ve Başgelen, 1999: Res. 8)

Şekil 9: Hallan Çemi Kült Bina B (Özdoğan ve Başgelen, 1999: Res. 9)

Buluntuların Durumu: Yapıların içinden günlük kullanıma ait herhangi bir eşya ele geçirilmemiştir. Bunun yerine sembolik anlamı olduğu açık nesneler tespit edilmiştir. A ve B yapıların çevresinde obsidyen parçaları ve bakır buluntulara rastlanmıştır (Rosenberg, 1999: 27). Yapı B'nin içinde, girişin karşısında konumlanmış büyükbaş bir hayvana ait alt çenesi olmayan kafatası bulunmuştur.

Şekil 10: Hallan Çemi Yapı İçerisinden Gelen Büyük Baş Hayvan Kafatası (Rosenberg, 2007: Fig. 11)

Ayrıca baklava biçimli bir boncuk, sağlam şekilde korunmuş oval taş kap, keçi başı biçiminde yontulmuş bir havaneli ve toplam 8 bakır parça açığa çıkarılmıştır (Rosenberg, 1994: 125). Bu objelerin simgesel nitelikte olduğu ve ritüel amaçlı bırakıldığı açıktır (Rosenberg ve Redding, 2000: 46).

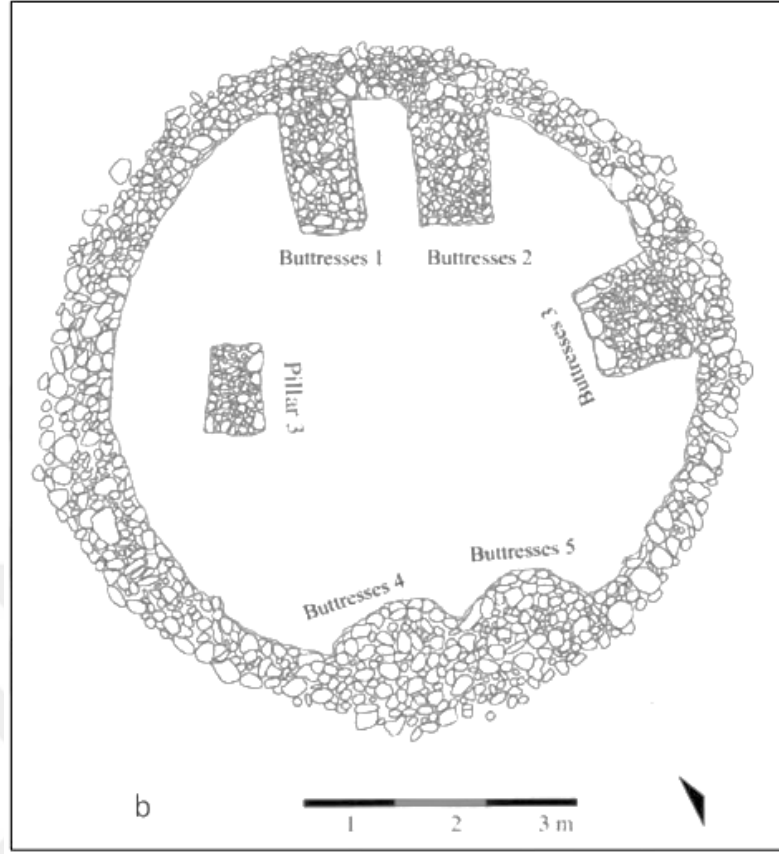
Şekil 11: Hallan Çemi Keçi Boynuzu Biçimli Havan Elleri (Rosenberg, 1994)

Her iki yapıda günlük kullanıma ait buluntuların eksikliği, terk edilmeden önce içerisine yalnızca sembolik nesnelerin bırakıldığını göstermektedir. Girişlerin gömülmeden önce kapatılıp kapatılmadığı ya da dolguların niteliği hakkında mevcut yayınlarda bilgi yer almamaktadır. Ancak tabanların, sekilerin ve duvar yüksekliklerinin 1 m ye kadar korunmuş olması, yapıların terk edilmeden önce bilinçli olarak gömüldüğünü göstermektedir. Buna karşın gömüldükten sonra yakıldıklarına dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

3.1.2. Boncuklu Tarla Mimarisi

Boncuklu Tarla yerleşiminde Geç Epipaleolitik Dönem'den Geç PPNB'ye kadar uzanan farklı evrelere tarihlenen çok sayıda mimari buluntu ortaya çıkarılmıştır. Özellikle Geç Epipaleolitik, PPNA ve PPNA-PPNB geçiş dönemlerini yansıtan yapılar yerleşmenin merkez, doğu ve güneydoğu bölümlerinde açığa çıkarılmıştır (Kodaş ve Çiftçi, 2021).

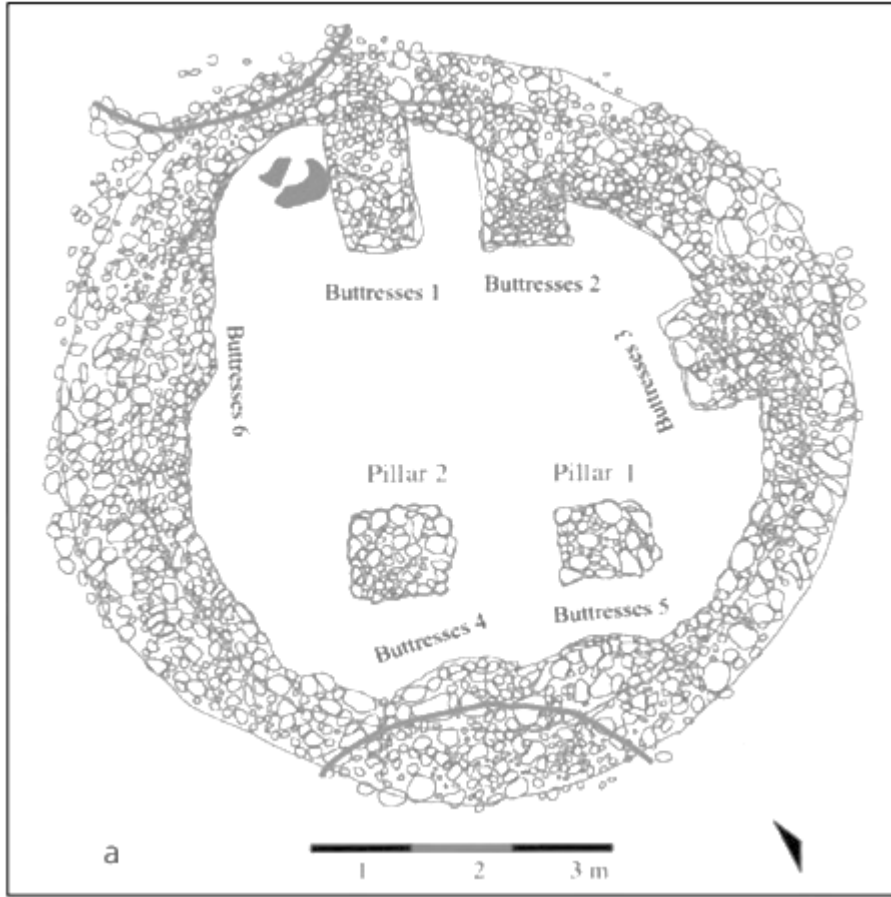
Payandalı Yapı, Geç Epipaleolitik Dönem'de MÖ 10397 ± 41 olarak tarihlenen 6b tabakasında inşa edilmiş olup, birtakım değişikliklerle PPNA evresine giren 6a tabakasında da kullanılmaya devam etmiştir. Tek odalı, yarı gömülü ve yuvarlak planlı olarak inşa edilen yapının dış ölçüleri kuzey-güney doğrultusunda 8,10 m, doğu-batı doğrultusunda 8.70 m'dir. İç ölçüler ise kuzey-güneyde 7,20 m, doğu-batıda 7,75 m olarak tespit edilmiştir (Kodaş ve Çiftçi, 2021: 47).

**Şekil 12: Boncuklu Tarla Payandalı Yapı Epipaleolitik Dönem Evresi
(Kodaş ve Çiftçi, 2021: Fig. 2)**

Duvarlar moloz taş örgü tekniğiyle ve çamur harç kullanılarak inşa edilmiştir. Batı duvarında korunmamış sıva izlerine rastlanmıştır, taban ise çamur ve kil karışımı ile sıvanmıştır. Taban üzerinde bulunan kömürleşmiş ahşap kalıntıları, çatı konstrüksiyonunda ahşap kirişlerin ve organik malzemelerin kullanıldığına işaret etmektedir (Kodaş ve Çiftçi, 2021: 47). Yapının en dikkat çekici unsurları payandalardır. Güneyde Payanda 1 ve 2, kuzeyde Payanda 4 ve 5, batıda ise Payanda 3 ve önünde Sütun 3 konumlandırılmıştır. Kireçtaşı bloklardan çamur harçla yapılan bu elemanların yükseklikleri yaklaşık 1.50 m'ye ulaşmaktadır. Payanda 1'in boyutları 1.81 x 0,94 m, Payanda 2'nin 1.65 x 1,15 m, Payanda 4'ün 1.40 x 0,90 m, Payanda 5'in 1.30 x 0,90 m, Payanda 3'ün 1.50 x 1,38 m, Sütun 3'ün ise 1.30 x 0.70 m'dir. Kullanım sonunda sütunun yalnızca 30 cm yüksekliği korunmuştur (Kodaş ve Çiftçi, 2021: 47). Simetrik şekilde düzenlenmiş bu yapı öğeleri, çatının ortogonal bir formda olduğunu düşündürmektedir. Bu durum, yuvarlak planlı yapılar ile köşeli çatı formları arasındaki teknik farklılıklara işaret etmektedir (Kodaş ve Çiftçi, 2021: 47).

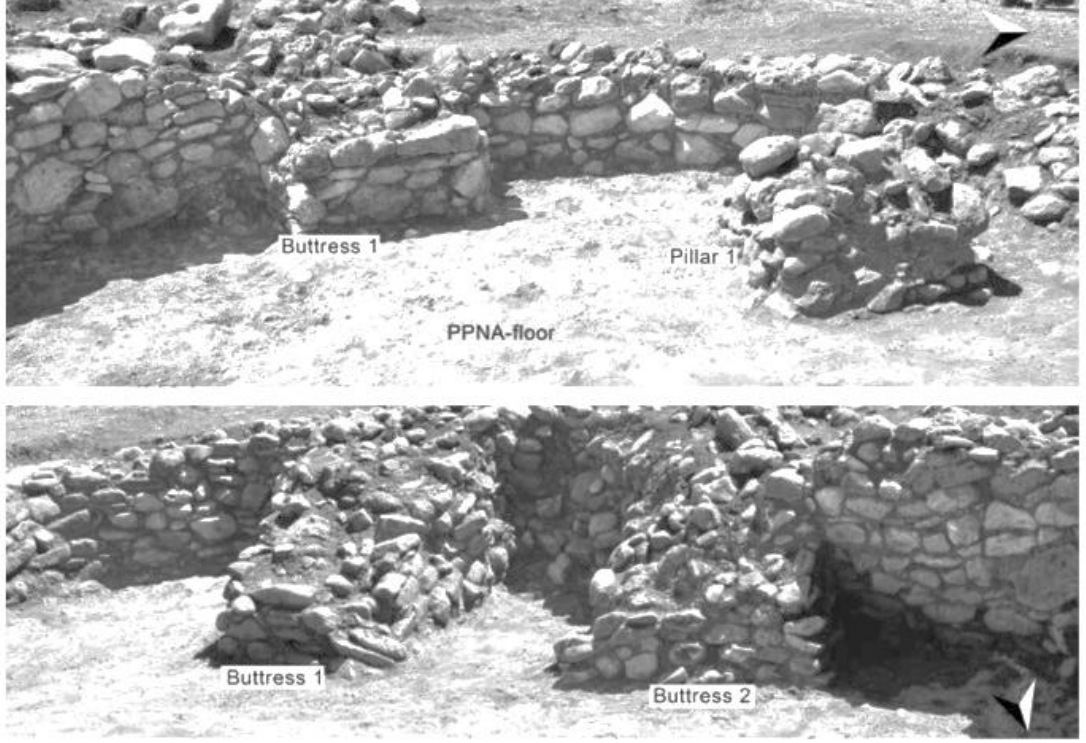
Yapı, PPNA evresinde değişim geçirerek kullanılmaya devam etmiştir. Taban 30 cm yükseltilmiş, duvarlarda yenileme yapılmıştır. Bu durum iç mekânın küçülmesine yol açmıştır. Erken evrede kuzey–güney yönünde 7,20 m olan iç ölçü, bu evrede 7,10 m’ye; doğu–batı yönünde ise 7,75 m’den 6,65 m’ye düşmüştür (Kodaş ve Çiftçi, 2021: 47). Bu evrede bazı yapı elemanları kullanım dışı kalmış, yeni öğeler eklenmiştir. Sütun 1, Payanda 4 ve 5 ortadan kalkmıştır. Payanda 4 ve 5, kuzey duvarının kalınlaştırılmasıyla kısmen duvar içine gömülmüştür. Payanda 2 ve 3 küçülmüş, Payanda 1 aynı şekilde korunmuştur. Buna karşılık Payanda 1’in karşısına Sütun 2, Payanda 2’nin karşısına ise Sütun 1 eklenmiştir. Payanda 3’ün karşısına Payanda 6 yerleştirilmiştir.

Şekil 13: Boncuklu Tarla Payandalı Yapı PPNA Evresi (Kodaş ve Çiftçi, 2021: Fig. 2)

Payanda 2’nin ölçüleri 1,43 x 1,15 m, küçülen Payanda 3’ün 0,80–0,60 x 1,38 m, yeni eklenen Payanda 6’nın ise 0,85 x 0,80 m’dir. Sütun 1, Payanda 2’nin karşısında, yaklaşık 0,83 x 1,38 m boyutlarındadır. Sütun 2 ise Payanda 1’in

karşısında, 1,20 x 1,20 m ölçülerindedir ve iki sütun arası mesafe 1 m olarak belirlenmiştir (Kodaş ve Çiftçi, 2021: 48).

Şekil 14: Boncuklu Tarla Payandalı Yapı, İç Mekân Öğeleri (Kodaş ve Çiftçi, 2021: Fig. 4)

3.1.3. Körtik Tepe Mimarisi

Körtik Tepe'nin Orta Çağ evresine dair buluntuları büyük oranda mezarlardan ibarettir. Basit yapılar ve ocak kalıntıları ortaya çıkarılmış olsa da bunlar oldukça sınırlı düzeydedir. Mezarlar ile söz konusu yapılar, Neolitik tabakalara ciddi ölçüde zarar vermiştir (Özkaya ve Coşkun, 2011: 90).

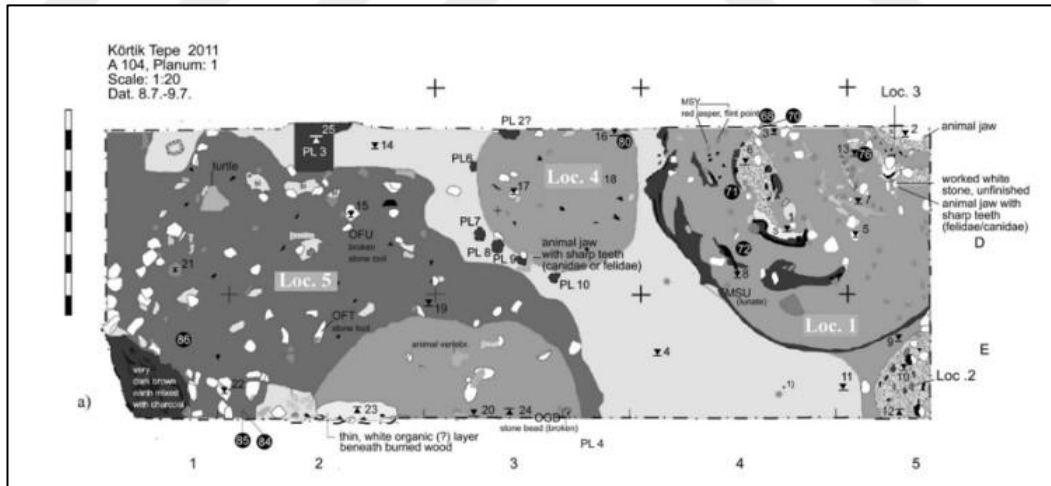
PPNA evresinde tanımlanan tabakaların tamamında yapılar yuvarlak planlıdır. Duvarlar çoğunlukla işlenmemiş taşlardan tek sıra halinde örülmüştür ve bazıları belirli yüksekliklere kadar korunmuştur. Günlük yaşamda kullanılan sürtmetaş malzemelerin duvarlarda devşirme olarak kullanıldığı görülmüştür. Bazı tabanların çamur ile sıvandığı da belgelenmiştir (Özkaya ve Coşkun, 2011: 91).

Epipaleolitik Dönem yapıları ise daha geçici bir nitelik taşımaktadır. Dikme delikleri, üst yapıların organik malzemelerden yapıldığını düşündürmektedir.

Tabanlarda ince kum ve kil tabakalarının bulunması uzun süreli kullanımın kanıtı olarak yorumlanmaktadır (Benz ve diğ., 2015).

Höyüğün batı ve güneybatı bölümlerinde, A80 ve A104 açmalarında bu döneme ait mimari izler tespit edilmiştir. A80 açmasında 40 cm derinlikte kazılmış bir çukur içinde üç dikme deliği belirlenmiştir. Çukurun biçimi ve deliklerin yerleşimi, yaklaşık 3 m çapında, organik malzemelerle yapılmış basit bir barınağı işaret etmektedir (Özkaya ve diğ., 2010; Coşkun ve diğ., 2012).

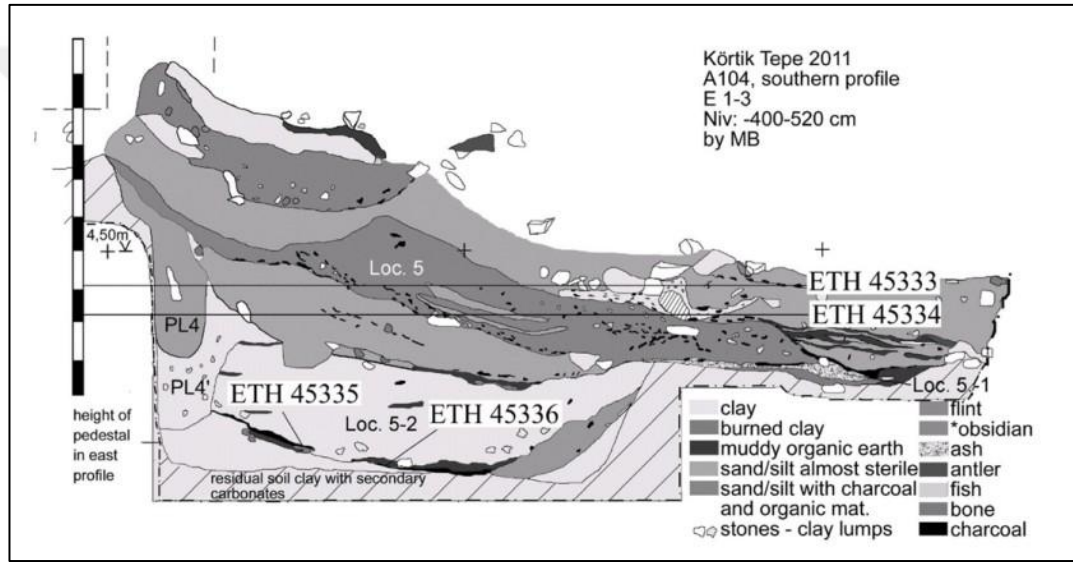
A104 açmasında Locus 1 olarak adlandırılan çukur yapının güneybatı kesimi açığa çıkarılmıştır. Çapının 180–200 cm civarında olduğu düşünülen çukur, yaklaşık 1 m derinliktedir ve ters çevrilmiş bir çanağı andıran formdadır. Alt kısmı büyük nehir taşları ile sınırlandırılmıştır. Doldurulmuş toprak içinde yoğun yontmataş ve hayvan kemikleri ele geçirilmiştir. Formu ve geniş çapı dikkate alındığında yapının depolama amacıyla kullanılmış olabileceği ileri sürülmüşse de kesinlik kazanmamıştır (Coşkun ve diğ., 2012: 26). Aynı açmada Locus 4 adlı, yaklaşık 80 cm çapında bir başka yuvarlak yapı tespit edilmiş ve çevresinde birkaç dikme deliği belirlenmiştir (Coşkun ve diğ., 2012: 26).

Şekil 15: Körtik Tepe Loc.1, Loc.4 ve Loc.5 Yapıları (Coşkun ve diğ., 2012: Fig. 2)

Bu açma içinde en dikkat çekici buluntu Locus 5 yapısıdır. Farklı evreleri olduğu belirlenen yapının en erken evresi (Loc. 5_2) bir çukurdan oluşur ve içerisinde yanarak tahrip olmuş organik üst yapı kalıntıları bulunmuştur. Yangın sonrası doğal dolgu ile kaplanmıştır. Daha sonraki evrede yapının batıya doğru genişletilmesiyle

yeni bir plan ortaya çıkmıştır. Yaklaşık 2.40 x 1,40 m ölçülerindeki yuvarlak ya da oval yapının kuzeyinde olası bir giriş belirlenmiştir. Girişin doğu ve batısında ahşap duvarlara ait olabilecek dikme izleri gözlemlenmiştir. Ayrıca yapının doğusunda PL 4 adlı bir dikme deliği daha tespit edilmiştir. Girişe yakın bölgede, tabanı ve duvarları ateşle kararmış nehir taşlarıyla kaplı 30 cm genişliğinde bir ocak (Loc. 5_1) bulunmuştur. Yapının dolgusunda yontmataş çekirdekler, yongalar ve hayvan kemikleri içeren tabakalar gözlenmiş, bu durum mekânın uzun süreli kullanımına işaret etmiştir (Coşkun ve diğ., 2012: 27).4

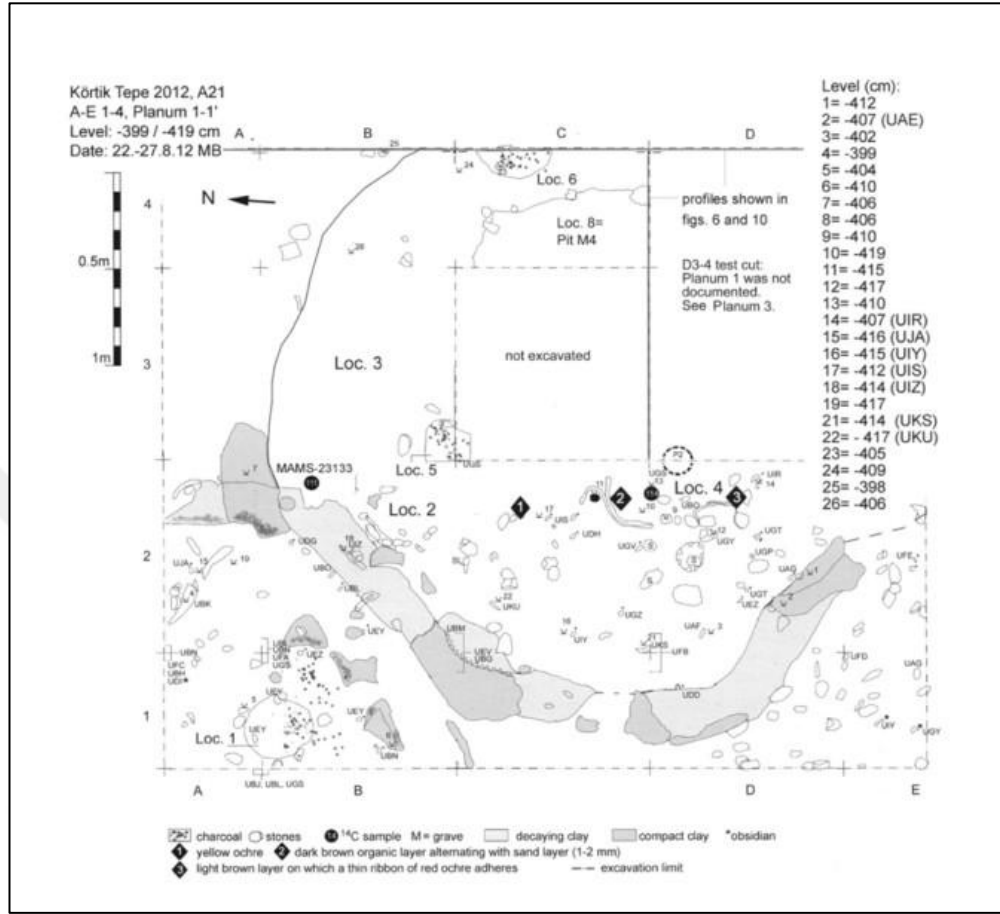

Şekil 16: Körtik Tepe Loc.5 ve Loc.5.2 (Coşkun ve diğ. 2012: Fig. 3)

Höyüğün batısındaki A83 açmasında, yaklaşık 1.20 x 2 m ölçülerinde, Locus 2 ve 6 adında iki çukur açığa çıkarılmıştır. Yüzeyin 30 cm altında yer alan bu yuvarlak planlı çukurlardan yoğun miktarda yontmataş, nehir çakılları ve hayvan kemikleri elde edilmiştir. Bu yapılar besin işleme faaliyetleriyle ilişkilendirilmiştir (Coşkun ve diğ., 2012: 28).

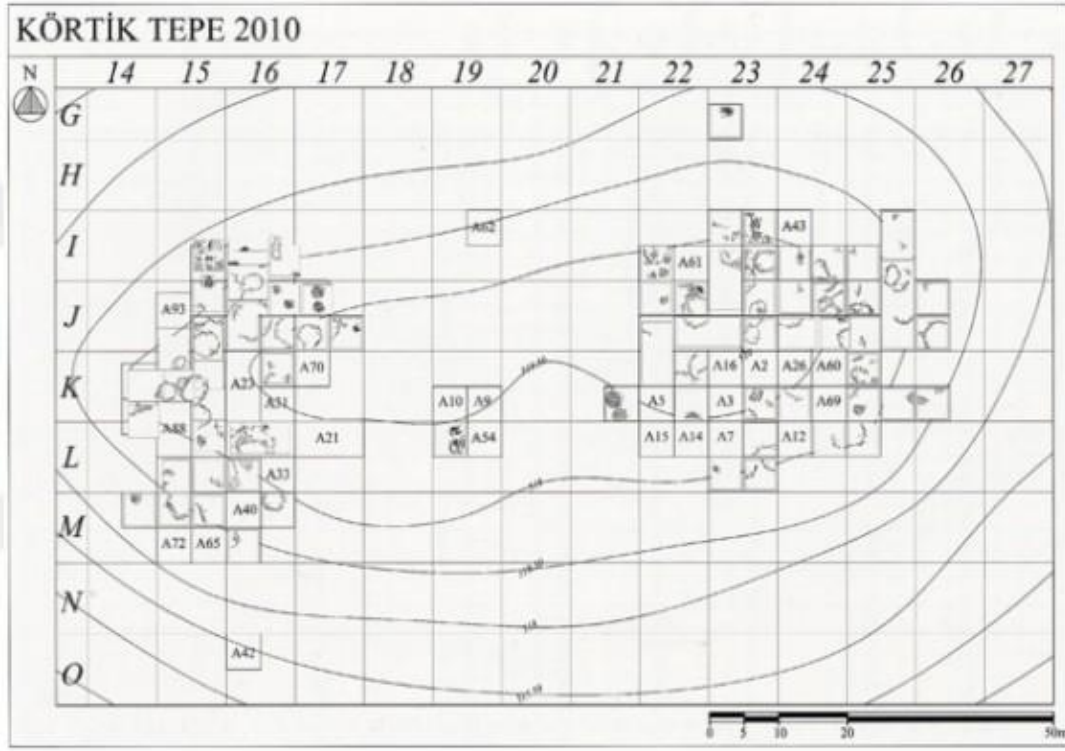
Epipaleolitik Dönem'in en ilgi çekici yapılarından biri A21 açmasında tespit edilen Locus 3'tür. Çok evreli yapının çapı yaklaşık 3–3.5 m'dir ve 20 cm derinliğe sahiptir. Çevresi kil sıvalı nehir taşları ile çevrilmiştir. Duvar yüksekliğinin 25 cm'ye ulaştığı düşünülmektedir. Kuzeybatısında olası bir giriş açıklığı vardır. Girişin batısında Locus 1 adı verilen ve yoğun balık kılçığı barındıran bir ateş yeri bulunmuştur. İç kısmında taşlarla çevrili Loci 2 ve 4 adında iki küçük oval çukur açığa

çıkarılmıştır. Yapının 3i evresinde taban altında bir gömü de tespit edilmiştir (Benz ve diğ., 2015: 18-19).

Şekil 17: Körtik Tepe Loc.3 (Benz ve diğ., 2015)

Körtik Tepe'nin PPNA tabakaları altı evreyi kapsamaktadır. Bu evrelerde açığa çıkarılan tüm yapılar yuvarlak planlıdır ve üç ana grupta toplanmıştır (Özkaya ve Coşkun, 2011: 91).

Şekil 18: Körtik Tepe PPNA Evresi Yerleşme Planı (Coşkun ve diğ. 2012: Fig. 1)

İlk gruba, 2.3–3 m çapında, yüzey üzerine inşa edilmiş yaklaşık seksen altı yapı oluşturur. Duvarlar işlenmemiş taşlardan yapılmıştır ve bazı örneklerde iki ya da üç sıra korunmuştur. Tabanların çoğu sıkıştırılmış çamurla kaplanmıştır. Yapılar arasında bitişik inşa örnekleri görülmekle birlikte çatıya dair veri bulunmamıştır (Özkaya ve Coşkun, 2011: 91).

Şekil 19: Körtik Tepe Yuvarlak Planlı Yapı Örnekleri

İkinci grup, çapı 1.1–2,1 m arasında değişen ve konut olarak kullanılamayacak kadar küçük yuvarlak yapılardan oluşur. Depolama amacıyla kullanıldığı düşünülen

bu yapılardan 29 örnek belirlenmiştir. Hepsinin tabanları taş döşelidir (Özkaya ve Coşkun, 2011: 91-92).

Şekil 20: Yuvarlak Planlı Depolama Birimleri (Özkaya ve Coşkun, 2011)

Üçüncü grup ise Y3, Y11 ve Y44 yapılarıdır. Boyutları ve içerikleriyle diğer yapılardan ayrışırlar. Y3, 3,45 m çapındadır ve orta boy taşlarla kil harçla örülmüştür. Taban altında bir iskelet bulunmuştur. Y44, 3,8 m çapında olup altında bir iskelet ve yaban keçisi boynuzları ele geçirilmiştir. Y11 ise 3,42 m çapındadır ancak tabanı tahrip olmuştur. Bu üç yapı da diğerlerinden farklı olarak ölü gömme ile ilişkilendirilmiştir (Özkaya ve Coşkun, 2011: 92).

3.1.4. Hasankeyf Höyük Mimarisi

Yerleşmenin erken evresine ait mimari kalıntılar, farklı seviyelerde açığa çıkarılmış yaklaşık otuz yuvarlak planlı yapı ile temsil edilmektedir. Bu yapılar çukur tabanlıdır ve büyük kısmı tahrip olmuş olsa da bazı örneklerin duvarları 1 m ye kadar korunmuştur (Miyake ve diğ., 2012a: 1-3).

Yerleşim oldukça yoğun bir dokuya sahiptir. Çoğu yapı birbirine bitişik biçimde inşa edilmiştir. Doğu yamaçta, ana topraktan itibaren 9,5 m'yi bulan dolgu boyunca tespit edilen yapılar, höyükte uzun süreli bir iskanın varlığını kanıtlar. Yenileme izleri ve üst üste inşa edilmiş yapılar bu görüşü desteklemektedir (Tatsumi, 2020: 5). En erken örneklerden itibaren iç içe daralarak yapılan inşalar, emek ve

malzeme tasarrufuna yönelik bir yöntem kullanıldığını düşündürmektedir (Miyake, 2020). Jeofizik çalışmalar, yoğun mimari dokunun höyüğün geneline yayıldığını ve kamusal bir meydanın bulunmadığını ortaya koymuştur (Tatsumi, 2020: 11). Ayrıca konutların yanına bitişik, depolama amaçlı küçük yuvarlak planlı birimlerin varlığı da belgelenmiştir (Tatsumi, 2020).

Yuvarlak planlı ve çukur barınak tekniğinde inşa edilen bu yapıların yapım yöntemleri büyük ölçüde benzerdir. Çapları genellikle 3.5–4,5 m arasında değişirken en büyük örnek 6 m'yi bulmaktadır. Duvarların en alt sıralarında iri taşlar tercih edilmiş, üst bölümlerde ise daha küçük taşlar ve en üstte düz nehir taşları kullanılmıştır. Sarı-kahverengi bir harç hem duvar örgüsünde hem de sıva malzemesi olarak görülmektedir. Belirgin taban döşemeleri bulunmamış, içlerinde ocak gibi birimlere rastlanmamıştır. Bunun yerine yoğun yontmataş, hayvan kemiği ve işlenmemiş taş yığınları ele geçmiştir (Miyake ve diğ., 2012a).

Bu yapılar arasında Str. 7, dikkat çekici özellikleriyle ayrılır. Zemininde yüksekliği 20 cm'yi bulan taş döşeme kullanılmıştır. Ayrıca dolgusunda hiçbir buluntuya rastlanmamış olması, yapının kasıtlı biçimde gömüldüğünü düşündürmektedir (Miyake ve diğ., 2012a).

Şekil 21: Hasankeyf Höyük Yuvarlak Planlı Yapı Örnekleri (Miyake ve diğ., 2012)

Bir sonraki evreye ait mimari kalıntılar höyüğün zirvesine yakın bir noktada açığa çıkarılmıştır. Burada kenarları yuvarlatılmış dörtgen planlı ve çukur tabanlı üç yapı ile bunların çevresinde tahrip olmuş başka kalıntılar bulunmuştur. Bu durum, yuvarlak planlı yapılardan dörtgen planlı yapılara geçiş sürecini göstermektedir (Tatsumi, 2020). Bu yapılar arasında Str. 3, 9 m'yi bulan kenar ölçüleriyle öne

çıkılmaktadır. Öncekilerle benzer tekniklere sahip olan bu yapının içinde üç farklı taban belirlenmiştir (Miyake, 2020). Str. 3'te çok sayıda çukur, öğütme taşları ve on iki gömü bulunmuştur (Miyake ve diğ., 2012a). Ayrıca tabanda, profili taşla örülmüş bir çukur, kil ile yükseltilmiş bir platform ve kapak taşlarıyla kapatılmış, kanal biçimli ikili taş sırası tespit edilmiştir. En alt seviyede ise genişliği 85 cm'yi bulan bir kireçtaşı dikilitaş ortaya çıkarılmıştır (Miyake, 2020).

Şekil 22: Hasankeyf Höyük Str. 3 Yapısı (Miyake, 2020)

Str. 3'ün doğrudan altında, önceki evreye ait olduğu düşünülen 7 m çapında yuvarlak planlı bir yapı yer almaktadır. İçerisinde taş döşemeli bir kil platform ve çok sayıda öğütme taşının bulunması, bu yapının konut işlevinden ziyade başka amaçlarla kullanıldığını ve yuvarlak-dikdörtgen planlı yapılar arasında süreklilik arz eden bir ilişkinin varlığını göstermektedir (Miyake, 2020).

Şekil 23: Hasanköy Höyük Str. 3 Yapısı Alt Evre (Miyake, 2020)

3.1.5. Çayönü Mimarisi

Çayönü Esas Evresi'nin ilk basamağını temsil eden Yuvarlak Planlı Çukur Barınaklar Evresi, küçük boyutlu, yuvarlak planlı ve çukur tabanlı dal örgü barınaklarla karakterize edilmektedir. Zaman içinde bu yapıların iç hacimleri genişlemiş, formları daha oval bir görünüme kavuşmuştur. Evrenin sonlarına doğru taş subasman ve sıvalı taban uygulamaları görülmeye başlanmıştır (Erim Özdoğan, 2007: 65). Bu evrede, dal örgü tekniğiyle yapılmış bir tam, beş kısmen korunmuş ve taş temelli iki tüme yakın planlı yapı tespit edilmiştir (Özdoğan, 1994). R2 ve R3 alt evrelerinde RE, RD ve RF yapılarının yuvarlak planlı, çukur tabanlı ve dal örgüyle inşa edildikleri anlaşılmaktadır. R4 evresine tarihlenen RA yapısı taş temellidir ve üç yenileme evresi barındırmaktadır. Bu tabanlardan birinde kırmızı boya izleri dikkat çekmektedir (Özdoğan, 1994: 32). Evrenin en geç örneklerinden BN yapısı ise oval formdadır ve taş temelleri, düzgün döşenmiş iri taşlarla inşa edilmiştir (M. Özdoğan ve Özdoğan, 1989: 68).

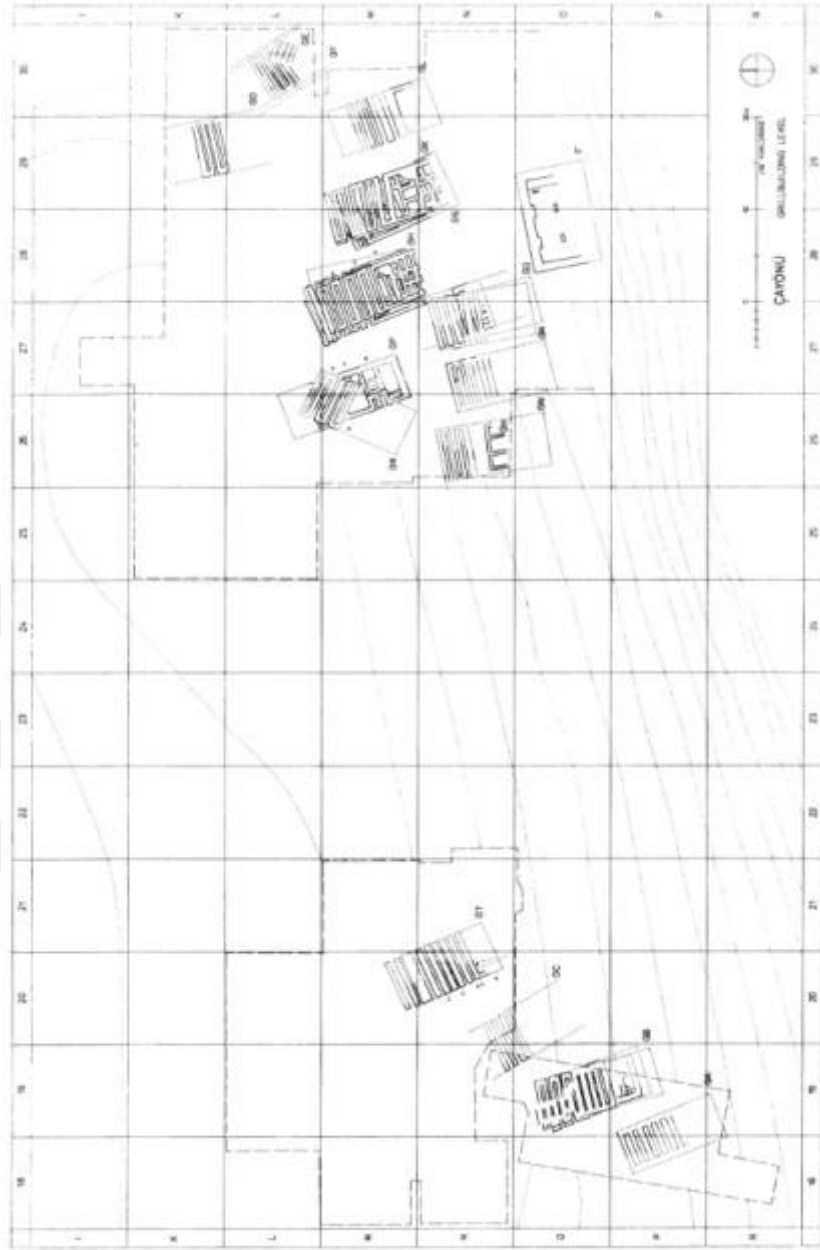
Yuvarlak Çukur Barınaklar evresinin hemen üzerinde görülen Izgara Planlı Yapılar, uzun dikdörtgen formda olup yaşanılabilir zemini ızgara biçimli taş duvarların

üzerine oturtulmuş yapılardır. Üst yapılarda dal örgü geleneği sürdürülmüştür (Erim Özdoğan, 2007: 66). Bu plan tipinin Doğu Toros Bölgesi'nde görülen en erken dörtgen yapı örneklerini oluşturduğu belirtilmektedir (Bıçakçı, 1998b: 138). Önceki dal örgü barınaklarla karşılaştırıldığında, Izgara Planlı Yapılar daha düzenli ve tek tip bir görünüm sergilemektedir (Schirmer, 1990: 367). Yapıların bazılarında üç, bazılarında altı kata kadar yenileme izleri görülmüştür (Özdoğan, 1994: 32).

Dörtgen planın ortaya çıkışı kesin olarak bilinmese de geniş kapalı mekân ihtiyacı (Erim Özdoğan, 2007: 66) ve nemden korunma arzusu (Schirmer, 1990: 385) olası nedenler arasında değerlendirilmektedir. Form değişiklikleri hem toplulukların artan ihtiyaçlarıyla hem de teknik bilgidaki ilerlemelerle ilişkilendirilmektedir (Schirmer, 1990: 364).

Taş temelli ve zemin seviyesinde inşa edilen bu yapılar ortalama 10–11 m uzunluğa, 3.5–3,8 m genişliğe sahiptir (Özdoğan, 1994: 32). İç plan üç bölümlüdür. Orta mekandaki ocaklar, ilk kez bu evrede kapalı alanlara taşınmıştır. Güney duvarlarda ise dikme altlığı veya payanda olduğu düşünülen taş elemanlar yer alır (Erim Özdoğan, 2007: 66). Çalışılmış on yedi yapıdan yalnızca üçünde (GB, GT, GR) in situ taban korunmuştur. Taban bulunamayan yapılarda, yenileme sırasında bozulmuş olabileceği veya tabanların organik malzeme ile oluşturulmuş olabileceği düşünülmektedir. GT yapısında görülen kırmızı ve beyaz taban örnekleri, özel işlevli yapılar fikrini de akla getirmektedir (Özdoğan, 1994: 33).

Izgaraların, orta mekân ve hücre duvarlarının taşıyıcı işlevi olmadığı anlaşılmaktadır (Özdoğan, 1994: 33). İki sıra taşla örülen, kenarları sıvalı bu duvarların çatıya kadar yükselmediği ve taşıyıcı amaçlı yapılmadığı düşünülmektedir (Bıçakçı, 1998b: 139).

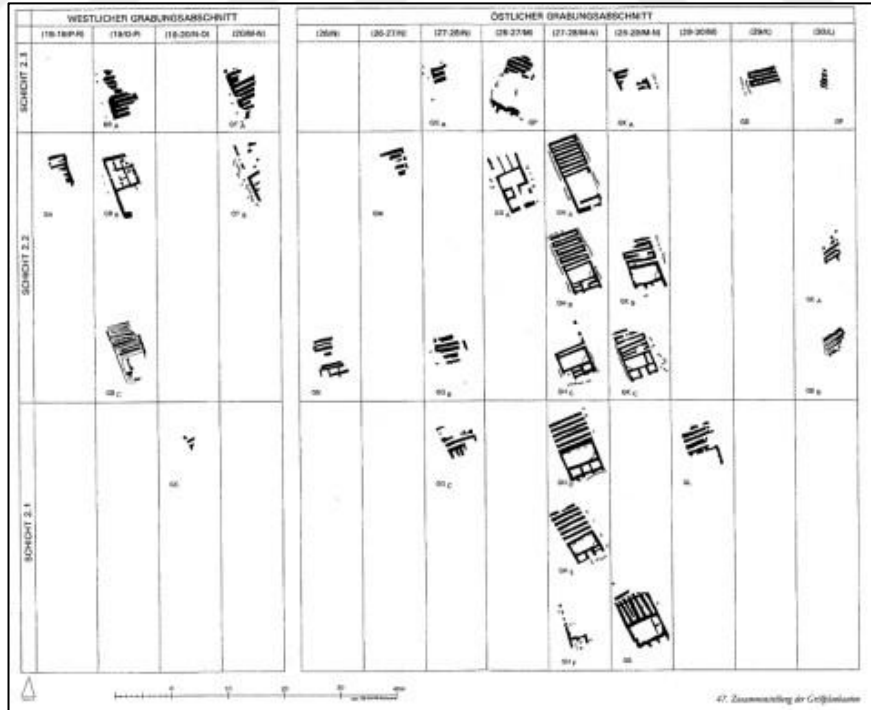

Şekil 24: Çayönü Izgara Planlı Yapılar Evresi Planı (Schirmer, 1990)

Üst örtüye dair veriler, uzun kenarlara paralel 70–80 cm aralıklarla yerleştirilmiş dikme delikleri ve orta mekandaki taş altlıklardan gelmektedir. Buna göre, çatıların direklerle desteklendiği, kamış veya ince dallardan yapılmış hafif örtülerle kapatıldığı kabul edilmektedir (Özdoğan, 1995: 82). Dal örgü izlerine rastlanmamış olması ve dikme delikleri çevresinde yoğun kül kalıntılarının bulunması, üst örtünün sıvanmadan kullanıldığını göstermektedir (Özdoğan, 1994: 33).

Yapıların güney duvarlarında görülen küçük boyutlu payanda benzeri çıkıntıların işlevi tam olarak anlaşılamamıştır. Bunların yapısal mı, girişle ilişkili sembolik bir unsur mu, yoksa her iki işlevi birlikte mi üstlendiği tartışmalıdır (Schirmer, 1990: 368-369).

Üç bölümlü planın kuzey kesimi, aralıklı dizilmiş beş ya da altı taş duvarla oluşturulmuştur. Bu düzen, mekânın geniş bir kullanım alanına sahip olmasını sağlamıştır (Erim Özdoğan, 2007: 66). Esas zemin düzlemi farklı tekniklerle yapılmıştır: ahşap ve çalıların çamurla sıvanması, iri taşların dizilmesi veya bu iki yöntemin birleştirilmesi. Son aşamada ise ızgaraların arasındaki kanallar taşlarla kapatılmıştır (Schirmer, 1990: 367). Orta mekandaki tabanlar birçok kez yenilenmiş, güneybatı ve güneydoğu köşelerine ocaklar yerleştirilmiştir (Erim Özdoğan, 2007: 66). Güney bölümlerde ise üç ile altı arasında değişen sayılarda hücreler tespit edilmiştir. Bu hücrelerin depolama işlevi görmüş olabileceği düşünülmektedir. Ancak GK ve GHd yapılarındaki taş döşemeler dışında başka taban izlerine rastlanmamıştır (Özdoğan, 1994: 33).

Şekil 25: Çayönü Izgara Planlı Yapılar Evresi Yapı Gelişim Tablosu
(Sicker ve Akman, 2007)

Çayönü'nün Izgara Planlı Yapılar Evresi'nde, yapılar çoğunlukla önceki evrelerin kalıntılarının üzerine inşa edilmiş, ancak bu süreçte aradaki dolgu miktarı oldukça sınırlı kalmıştır. Yapılar hafif yön kaymalarıyla üst üste yerleştirilmiştir. Bu evre boyunca üç bölümlü plan anlayışı korunmuştur. Ancak erken örneklerde uçları açık bırakılan ızgara sistemleri, zamanla menderes formuna dönüşmüş, birbirine oldukça yaklaşarak yaklaşık 20 cm mesafeye kadar sıkışmış ve uçları kapatılmıştır (M. Özdoğan ve Özdoğan, 1989: 68-69).

Evrenin ilerleyen aşamalarında, yapılar dışında yer alan dikme deliklerinin artık duvar bitişiklerine taşındığı ve taşlarla çerçevelendiği görülmektedir. Bu değişim, yapım tekniğinde belirgin bir evrime işaret eder. Ayrıca bazı yapılarda (ör. GRa, GBb, GHa) duvar örgüsünün daha düzenli hale geldiği ve “düzgün örgü” niteliğine ulaştığı tespit edilmiştir. Yapıların orta mekân düzenlemeleri de zaman içerisinde farklılaşmıştır. Örneğin, GRa yapısında orta mekânın kuzey-güney doğrultusunda ikiye bölündüğü ve zemin altındaki ızgara sisteminin yeniden tasarlandığı anlaşılmıştır. GHa yapısında ise orta mekânın taş döşemeli olduğu gözlemlenmiştir (Özdoğan, 1994: 34).

Genel olarak bakıldığında, Izgara Planlı Yapılar Evresi, önceki Yuvarlak Planlı Çukur Yapılar Evresi ile karşılaştırıldığında, yeni tekniklerin devreye girdiğini ortaya koymaktadır. Üç bölümlü plan şeması ve direk deliklerinin varlığı, erken mimari geleneklerle sürekliliği gösterse de duvar örgüsündeki gelişim, üst yapının sağlamlaştırılması ve ızgara duvarların terk edilmesi gibi yenilikler, bu dönemde mimari bilgi birikiminde kayda değer bir ilerleme yaşandığını ortaya koymaktadır (Schirmer, 1990: 385).

3.1.6. Gusir Höyük Mimarisi

Gusir Höyük, Siirt il merkezine 40 km uzaklıkta, Eruh ilçesine bağlı Ormanardı Köyü'nün batısında yer almaktadır. Yerleşim, Ilısu Barajı gölü altında kalacak arkeolojik alanların araştırılması kapsamında 1989 yılında Dicle-Fırat Arkeolojik Araştırma Projesi çerçevesinde G. Algaze ve ekibi tarafından tespit edilmiştir. Aradan geçen 20 yılın ardından İstanbul Üniversitesi Prehistorya Bölümünden Necmi Karul ve ekibi 2009-2012 yılları arasında kazı çalışmalarını yürütmüştür (Karul, 2011: 1).

Şekil 26: Gusir Höyük Doğudan Görünümü ve Gusir Gölü (Karul, 2013)

Dicle Nehri ile Botan Çayı'nın kesişim noktasına yakın bir konumda bulunan yerleşim yaklaşık 150 m çapında bir alana yayılmıştır. Höyükte arkeolojik dolgu kalınlığı 8 m ye kadar ulaşmaktadır (Karul, 2013: 91). Radyokarbon analizleri, yerleşimin MÖ 9750-9300 yılları arasına tarihlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla Gusir Höyük, Çanak Çömleksiz Neolitik A (ÇÇNA) evresine ait bir merkezdir (Altınbilek, 2013: 290).

Yerleşimin mimarisinde dörtgen planlı yapıların bulunmadığı, bunun yerine çapları 3 ile 5 m arasında değişen yuvarlak planlı ve çukur tabanlı yapıların inşa edildiği görülmektedir. Küçük yassı dere taşları ile döşenmiş dış düzlemde yaklaşık 1 m aşağıya gömülen bu yapılar, damı taşıyacak duvar örgüsünden önce toprağa dayalı duvarlarla desteklenmiştir (Karul, 2013: 89). Yapıların zemininde farklı malzemelerin bilinçli bir şekilde kullanılması, özenle sıvanan duvarlar, taban taş döşemeleri, onarım izleri, büyük öğütme taşları ve farklı mevsimlerde avlanmış hayvan kemiklerinin varlığı, bunların geçici barınak değil yıl boyu kullanılan konutlar olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca taban altı gömüler de bu görüşü destekler niteliktedir. Başlangıçta yapılar birbirine yakın ve bitişik inşa edilmiş, ilerleyen dönemlerde ise planlı yerleşim düzeninin benimsendiği anlaşılmıştır (Karul, 2013: 90-91).

Kazı çalışmaları sonucunda yerleşimde dört farklı mimari tabaka saptanmıştır (Karul, 2011: 4). Hasankeyf Höyük ve Gusir Höyük gibi merkezlerde son evrelerde yapıların merkezi bir yapı etrafında toplandığı görülmektedir. Gusir Höyük'ün 1. tabaka mimarisinde yer alan bu merkezi yapının çapı yaklaşık 10 m olup tabanı dış düzlemde 1 m kadar derin, dörtgene yakın yuvarlak bir plana sahiptir. Yapıya koridor benzeri bir geçişle inilmekte, iç mekânda duvar boyunca uzanan sekiler, taş tekneler, öğütme taşları ve üç dikilitaş ile dördüncü dikilitaşa ait yuva tespit edilmiştir. Ana yapıya eklenmiş mekânların köşeleri yuvarlatılmış ve bu mekânlardan ana yapıya geçişi sağlayan alanların bulunduğu belirlenmiştir (Karul, 2013: 91).

Şekil 27: Gusir Höyük Kazı Alanının En Üst Kesiminde Yer Alan Mekanlara Bölünmüş Dörtgen Planlı Yapının İçinde Yer Alan Odanın Köşesine Yerleştirilmiş Olan Dikilitaş (Karul, 2013)

Merkezi yapıda bulunan dikilitaşlar, yapının ortasında kare bir düzen oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. Bazılarının alt kısmında özenle hazırlanmış taş altlıkların veya oyulmuş taş kaidelerin kullanıldığı görülmektedir. Gusir Höyük'teki bu dikilitaşların, Neolitik dönemin daha ileri aşamalarında Nevalı Çori ve Göbeklitepe'de ortaya çıkan dikilitaşların ilk örnekleri olduğu düşünülmektedir (Karul, 2013: 92).

Yerleşimin 2. tabaka mimarisinde ise çapları 2.5 ile 5 m arasında değişen üç yuvarlak planlı yapı ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılar, 1. tabakadaki örneklerle karşılaştırıldığında daha küçük boyutludur ve duvarları tek sıra taş dizisinden oluşmaktadır (Karul, 2011: 3). İçlerinde dikilitaş bulunan bu yapılarda, ayrıca yabani koyunlara ait olduğu düşünülen

kafatasları bulunmuştur. Bu buluntular ritüel uygulamaları işaret etmektedir. Ayrıca yapıların işlevi sona erdiğinde bilinçli olarak gömüldüklerine dair izler de tespit edilmiştir (Karul, 2013: 91).

Yerleşimin 3. tabakasında da çukur tabanlı yapılar görülmekte, ancak bu tabakada duvar teknikleri farklılık göstermektedir. Çapı 4 m olan ve zemine 70-80 cm kadar gömülen bir yapının çeperi büyük yassı taşlarla çevrilmiş, zemin küçük taşlarla döşenmiştir. Üzerinde özenle hazırlanmış bir kaide bulunan ve yaklaşık 1.2 m yüksekliğe sahip bir dikilitaş da mekân içerisinde yer almıştır (Karul, 2013: 91).

Şekil 28: Gusir Höyük'te Çukur Tabanlı Yapının Ortasında Bulunan ve Özenle Biçimlendirilmiş Bir Altlık Üzerinde Yükselen Dikilitaş Örneği (Karul, 2013)

Son evre olan 4. tabakada açığa çıkarılan yapılar daha büyük boyutlu olup yaklaşık 10 m çapa ulaşmaktadır. Yer yer 2 m yüksekliğe kadar korunmuş duvarlara sahip bu yapılar birbirine yakın şekilde inşa edilmiştir. Diğer tabakalara kıyasla daha iyi korunmuş durumda oldukları anlaşılmaktadır (Karul, 2013: 91).

Yerleşimde ele geçen buluntular arasında öğütme taşları en büyük grubu oluşturmaktadır. Bunun yanında havaneli, vurgu taşları ve ezgi taşları da fazladır. Bazı havanelerinin başları dağ keçisini andıracak şekilde biçimlendirilmiştir. Gusir Höyük'te Hasankeyf Höyük ve Körtik Tepe'de görülen klorit kaplara rastlanmamış, yalnızca üzeri bezemeli kireç taşından yapılmış birkaç kap bulunmuştur. Yontmataş

buluntuları arasında çakmaktaşı yoğun olup obsidyen aletler de ele geçmiştir. Bu obsidyenlerin Bingöl kaynaklı olduğu belirlenmiştir. Ok uçlarının fazlalığı ise avcılığın beslenme ekonomisinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir (Karul, 2013: 91).

3.1.7. Sumaki Höyük Mimarisi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir başka Neolitik merkez Sumaki Höyük'tür. Batman ili Beşiri ilçesinde, Garzan Vadisi çıkışında ve Garzan Çayı'nın geniş menderesler çizdiği yüksek bir kireçtaşı kayalık üzerinde konumlanmaktadır. Dağ ile ova geçiş alanında bulunan höyük yaklaşık 160 x 130 m boyutlarındadır ve dolgu kalınlığı 3 ile 3.50 m arasında değişmektedir. Yerleşim alanı 2002 yılında Dr. Jale Velibeyoğlu ile Aslı Erim Özdoğan tarafından, Ilısu Barajı etkilenme alanı kapsamında Garzan ve Botan bölgelerini kapsayan yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir (Özdoğan, 2009: 25).

Yüzey araştırmasının ardından 2007 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ve Mardin Müzesi iş birliğiyle kazı çalışmalarına başlanmıştır. Arkeolojik kazıların yanında jeoarkeoloji, jeomorfoloji, jeofizik, etnografya, arkeozooloji ve arkeobotanik alanlarında da incelemeler yürütülmüştür. Höyüğün kuzeyi günümüzde Kani Huşur (Cadalı Deresi) ile sınırlansa da MÖ 6500'lerden itibaren yaşanan topoğrafik değişimler nedeniyle Neolitik yerleşmenin sınırları kesin olarak belirlenmemektedir (Özdoğan, 2013a: 71). Sumaki Höyük MÖ 6500-6200 yıllarına tarihlenmekte olup, yerleşimin daha erken bir dönem olan MÖ 7000-6800 yıllarına kadar geri gidebileceği ifade edilmektedir (Özdoğan, 2013a: 81).

Üst tabakası Orta Çağ'a ait olan höyükte en geniş yerleşim Neolitik Dönem'e aittir. Mimari, çanak çömlek ve buluntu topluluklarının farklı özellikler göstermesi nedeniyle yerleşme Üst Ana Evre ve Alt Ana Evre olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Özdoğan, 2013a: 73). Doğu kesimde geniş bir açık alanın çevresini kuşatan, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlı ve çok odalı yapılar görülmektedir. Batı kesimde ise doğuya uzanan alçak teraslar üzerinde birbirine paralel konumlanmış yapılar yer almaktadır. Alt ana evrede yerleşimi tahrip eden bir taşkın saptanmıştır. Ara evre olarak düşünülen dönemin ardından ikinci bir taşkın meydana gelmiş ve kalın bir çökelti

bırakmıştır. Üst ana evre ise bu taşkın dolgularının üzerine oturmaktadır (Özdoğan, 2013a: 73).

Üst ana evrede ocaklar ve yoğun biçimde kullanılmış iri bazalt el değirmenlerinden yapılmış diziler görülmektedir. Ocakların bazıları tek evreli bazıları ise çok evrelidir. Çok evreli olanlarda tabanların sert olduğu ve üst üste inşa edildikleri tespit edilmiştir (Özdoğan, 2013a: 74). Ara evre mimarisi ocak, kül çukurları, ışık alanları ve geçici dal örgü yapıları ile temsil edilmektedir (Özdoğan, 2013b: 60).

Alt ana evredeki yapılar ayrışik bir düzene sahiptir ve köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlıdır. Tek, çift ve çok mekânlı örnekler bulunmakta, ayrıca iki katlı yapılara da rastlanmaktadır (Özdoğan, 2013b: 59). Alanın sınırları kesinleşmemekle birlikte büyüklüğünün 10.000 m²'den az olmadığı düşünülmektedir. Tek katlı yapılar bir veya iki odadan oluşmaktadır. İki katlı yapılarda alt kat uzun eksen boyunca ortada uzun bir oda, yanlarda küçük odalar, üst kat ise kareye yakın dörtgen planlı 3-4 odadan oluşmaktadır. Taban özellikleri bilinmemektedir çünkü kazılarda taban seviyesine ulaşılammıştır. Dam yapısına dair de yeterli veri bulunmamaktadır. Tek mekânlı yapıların ince duvarlarının tek sıra örgü ile inşa edildiği, çok odalı yapıların duvarlarının ise kalın ve killi toprakla örüldüğü belirlenmiştir (Özdoğan, 2013a: 75).

Şekil 29: Sumaki Höyük'te Ortaya Çıkarılan Yapı Kalıntıları (Özdoğan, 2013a)

Yerleşmede ocakların genellikle yapılar arasındaki boşluklarda yer aldığı tespit edilmiştir. Söbe formunda olan bu ocaklar kuzeye eğimlidir. Çoğu ocak killi dolgu üzerine yerleştirilmiş çakıl taşı döşemeler üzerinde sert toprak tabanlara sahiptir. Boyutları 1.30/1.55 x 1.22/1,50 m arasında değişmektedir (Özdoğan, 2013a: 75).

Şekil 30: Sumaki Höyük'te Ortaya Çıkarılan Fırın Yapısı(Özdoğan, 2013a)

Yontmataş endüstrisinin ana hammaddesi obsidyendir. Siyah ve zeytuni renklerdeki obsidyenlerin Bingöl kaynaklarından getirildiği anlaşılmaktadır. Yerleşmeye obsidyenin kimi zaman doğal, kimi zaman yarı işlenmiş halde ulaştığı ve burada yongalanarak aletlere dönüştürüldüğü görülmektedir. Prizmatik dilgi çekirdekleri bu işlemi kanıtlamaktadır. Üretilen ince ve küçük dilgi ile yongaların deri işçiliğinde veya bitki kesiminde kullanıldığı düşünülmektedir. Ok uçlarının azlığı, avcılığın sınırlı olduğunu ya da farklı yöntemlerle yapıldığını göstermektedir. Çakmaktaşı aletler çoğunlukla Garzan Ovası'ndan sağlanmış, bazı ithal parçalar da tespit edilmiştir. Ayrıca granit, mermer ve çakmaktaşı gibi hammaddelerden yapılmış açık taşları, bazalt aşındırıcı ve rendeler, farklı boyutlarda balta, keser ve rende örnekleri de bulunmuştur (Özdoğan, 2013b: 60).

Yerleşimde farklı taşlardan yapılmış boncuklar, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem geleneğinin devamını gösterirken kaliteli işçiliğiyle öne çıkmaktadır. Obsidyen ve çakmaktaşıdan yapılmış matkap uçları, boncuk üretiminin varlığına

işaret etmektedir. Kemik aletler de özenli işçilikle üretilmiş olup bız, dilgi ve zımba gibi örnekler deri işçiliğinde kullanılmıştır. Ahşap işçiliğini yansıtan çeşitli boyutlarda keskiler ve yassı baltalar, boynuz ve kemik saplar tespit edilmiştir. Oraklara ise rastlanmamıştır. Ayrıca kemik alet yapımına dair atıkların bulunması, üretimin yerleşimde gerçekleştiğini göstermektedir. Neolitik kemik alet topluluğunun tipik unsurlarından olan iğneler ise az sayıdadır (Özdoğan, 2013b: 60).

Öne çıkan bir diğer buluntu grubu ise zift katkılı kil nesnelerdir. İnsan ve hayvan heykelcikleri biçiminde olan bu eserlerde çevredeki doğal petrol sızıntılarının kile karışması sonucu esneklik ve yapışkanlık özelliği kazandırdığı, zamanla sertleşerek kalıcılığı artırdığı anlaşılmaktadır. Bu durum, halkın eşyalarını dayanıklı kılma amacıyla zift katkılı kil tercih ettiğini düşündürmektedir. Günümüze çok sayıda ziftli kil nesnenin ulaşmış olması da bu özelliğe bağlanmaktadır (Özdoğan, 2013a: 79).

3.2. ORTA FIRAT BÖLGESİ

Orta Fırat Bölgesi, Neolitik dönemde erken mimari gelişmelerin görüldüğü bir sahadır. Yerleşimlerde taş işçiliği, planlı yapı düzenleri ve kamusal alan kullanımı belirginleşmiştir. Bu kapsamda Çakmaktepe, Göbeklitepe, Karahantepe, Nevali Çori, Sayburç, Sefertepe, Gürcütepe, Mezraa Teleilat, Akarçay Höyük ve Taşlıtepe örnekleri incelenecektir.

3.2.1. Çakmaktepe Mimarisi

Ana yerleşme yaklaşık 150 m çapındadır. Ancak merkez yerleşmeye yaklaşık 250 m mesafede yuvarlak planlı yapıların bulunması, güneybatı yönünde daha geniş bir alana yayıldığını göstermektedir (Şahin ve Uludağ, 2022a).

Şekil 31: Çakmaktepe Hava Fotoğrafı Yerleşmeler (Şahin ve Uludağ, 2022a: Res. 1)

Yerleşme eteklerinde aşınma nedeniyle dolgu kalınlığı neredeyse yoktur. Batı kesimde ise yaklaşık 1.50 m yüksekliğinde dolgu tespit edilmiştir. Güneyde, merkeze 300 ve 500 m mesafelerde ana kayaya oyulmuş sarnıçlar yer almaktadır.

Şekil 32: Çakmaktepe Çevresindeki Sarnıç Örneği (Şahin ve Uludağ, 2022a: Res. 4)

Yerleşmenin tepe noktasında muhtemelen Roma Dönemi'ne ait bir tümülüs bulunmaktadır. Bu tümülüs, Neolitik yuvarlak yapılardan birinin içine inşa edilmiş izlenimi vermektedir. Benzer şekilde sarnıçlar ve tümülüsler bölgedeki diğer Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ yerleşmelerinde de görülmektedir. Kazılar G-7, H-8 ve I-8 plan karelerinde yürütülmüştür. Yapılar doğrudan anakaya üzerine inşa edilmiştir. Erken evrede küçük ve yassı taşlar kullanılmış, sonraki evrede ise daha büyük taşlar tercih edilmiştir. Bu taşlar dik şekilde yerleştirilmiş olup yapılarda konik oyuklar tespit edilmiştir. Levant Natufian yerleşmelerinde yaygın olarak görülen bu oyukların işlevi kesinlik kazanmamış olsa da avcı-toplayıcı yaşamdan gıda üretimine geçiş sürecini anlamak açısından önemlidir (Şahin ve Uludağ, 2021: 340-342).

G-7 açmasında 1 No'lu olarak adlandırılan yuvarlak planlı bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Yapı 2.5 x 3.5 m ölçülerindedir. Güneybatı kesimde ise 2 No'lu olarak tanımlanan diğer bir yuvarlak yapıya ait taş sırası bulunmuştur. Doğu kısmı yarım daire formunda açığa çıkarılan bu yapı 4.5 x 5 m ölçülerindedir ve farklı boyutlarda taşlarla tek sıra olarak örülmüştür. G-7 açmasında 2 ila 5 m arasında değişen yarıçaplara sahip toplam dokuz yuvarlak ya da oval planlı yapı saptanmıştır. Üç farklı evreye ait bu mimari kalıntılar anakaya yüzeyine inşa edilmiş basit kulübe ya da barınakları temsil etmektedir (Şahin ve Miyake, 2025: 4-5).

Yerleşmedeki bir diğer yapı A yapısıdır. Anakaya üzerine inşa edilmiş, zemin düzleştirilmek için toprak dolgu ve küçük taşlarla desteklenmiştir. 3 No'lu hücrelerinde sert, kumlu çakıl taşlarıyla yapılmış terrazzo taban bulunmuştur. Ana kayadan 6-7 cm yüksektedir. Yuvarlak planlı bu yapı 6.0 x 7.0 m ölçülerine sahiptir. İçinde hücre biçiminde bölümler yer almakta, duvarlar orta boyutlu taşlarla tek sıra halinde örülmüş ve 40-50 cm yüksekliğinde 3-4 taş sırasından oluşmaktadır. Duvar örgüsünde sıkıştırılmış toprak kullanılmıştır. Ana mekânda dört hücre tespit edilmiş olup güney kesimde giriş olduğu düşünülen bir açıklık yer almaktadır. Giriş, anakaya üzerine yerleştirilmiş 58x30x14 cm ve 54x42x9 cm ölçülerinde iki taş ile oluşturulmuştur (Şahin ve Miyake, 2025: 8-9)..

A yapısının 1 No'lu hücrelerinde anakaya oyularak yapılmış bir kanal saptanmıştır. Ana mekânın doğu-batı doğrultusunda belirli aralıklarla 7 oyuk açıldığı görülmüştür. Çapları 10 ile 30 cm arasında, derinlikleri 6 ile 13 cm arasında değişen

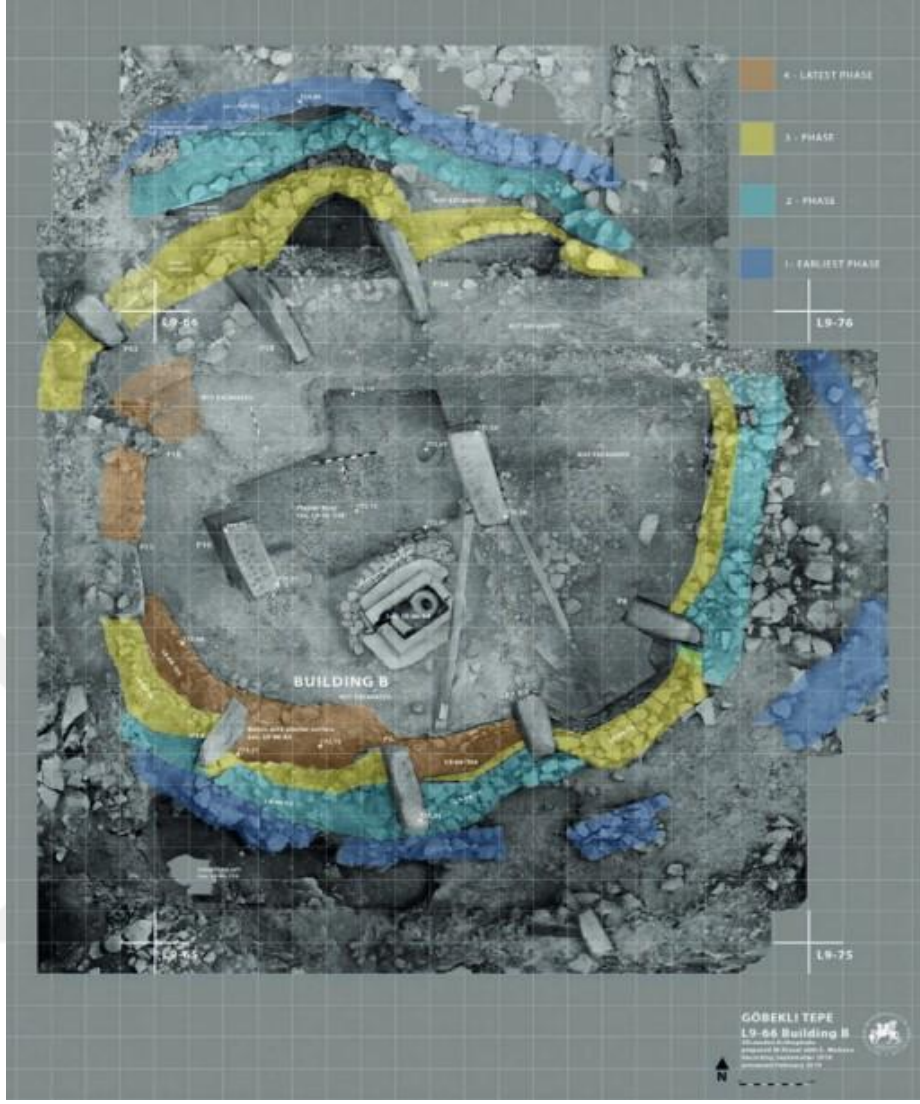
bu oyukların altısı konik formdadır. İşlevleri kesin olmamakla birlikte, gıda işleme ya da depolama ile ilişkili olabilecekleri ve Natuf kültüründeki benzer örneklerle bağlantılı oldukları düşünülmektedir (Şahin ve Uludağ, 2021: 340-342).

H-8 plan karesinde anakaya yüzeyi taş ve toprak dolgusu ile düzlenmiştir (Resim 15). Açma genişletilerek I-8 plan karesine kadar devam ettirilmiştir. Burada anakaya üzerine açılmış, 35 cm çapında altı dikme deliği tespit edilmiştir. Bu alanın H-8 ve I-8 plan karelerini kapsayacak biçimde ortak bir kullanım alanı olduğu düşünülmektedir (Resim 16). Daha sonraki dönemlerde ise buraya yuvarlak ya da oval planlı barınaklar inşa edilmiştir. Çapları 2.5 m ile 5.4 m arasında değişen üç yapı tespit edilmiştir. Çalışmalar halen devam etmekte olduğundan net veriler henüz elde edilmemiştir (Şahin ve Uludağ, 2021: 340-342).

3.2.2. Göbeklitepe Mimarisi

III. tabaka, büyük boyutlu ve yuvarlak planlı yapılarla temsil edilmektedir. Yapıların merkezlerinde ikişer adet olmak üzere duvarlar boyunca yerleştirilmiş ‘T’ biçimli dikilitaşlar bulunmaktadır. Biçimleri ve üzerlerindeki betimlemeler dikkate alındığında antropomorfik özellikler taşıyan bu dikilitaşlar taş duvarlar ve sekiler aracılığıyla birbirlerine bağlanmıştır. Duvarlar kil harç kullanılarak örülmüş ve taş malzeme çevrede bulunan kireçtaşı yataklarından sağlanmıştır. Erken PPNB evresine tarihlendirilen II. tabaka yapıları, önceki evreye oranla daha küçük boyutlu olup dörtgen planlıdır. Bu yapılarda da dikilitaşlar ortaya çıkarılmıştır (Schmidt, 2011: 42-43).

Oval planlı A Yapısı’nda (Enclosure A) tespit edilen dikilitaşların 3 m den yüksek olduğu anlaşılmıştır. Diğer yapılardaki merkezi dikilitaşların aksine aynı mesafede ve aynı yönde konumlandırılmışlardır. Yoğun hayvan betimleriyle süslenmiş bu dikilitaşlar oldukça dikkat çekicidir (Schmidt, 2011: 44). Yaklaşık 1 m kalınlığındaki duvarlar 80 cm’ye varan düzgün taşlarla sağlam şekilde inşa edilmiştir. Dikilitaş 1 ve 2 apsis biçimli bir seki ile çevrelenmiştir (Schmidt, 2007: 115). A Yapısı’nın oval planının mimari bağlamda bir geçiş formunu temsil edebileceği ileri sürülmüştür (Dietrich, 2017).

Şekil 33: Göbeklitepe A Yapısı Evreleri (Kinzel ve Clare, 2020)

Yaklaşık 10 m iç çapa sahip olan A Yapısı toplam sekiz dikilitaş barındırmaktadır. Bunların ikisi merkezde, geri kalanlar ise çevrede yer alır ve çoğunlukla bezemesizdir. Merkezi sütunların arasında terrazzo benzeri bir taban açığa çıkarılmıştır. Kuzey ve güney kısımlarında 14 m çapındaki ikinci bir duvarın izleri saptanmıştır. Bu durum, eşmerkezli bir yapı planına işaret etmektedir (Haklay ve Gopher, 2020: 341). B Yapısı'nın en az dört evreden oluştuğu ve çevresel etkenler nedeniyle birçok yenileme geçirdiği anlaşılmaktadır. Duvar eklemeleri, taban değişiklikleri ve duvar aralarındaki niş benzeri açıklıklar bu görüşü destekler niteliktedir (Kinzel ve Clare, 2020: 38-44).

Şekil 34: Göbeklitepe B Yapısı Fotoğrafı (Dietrich ve diğ., 2012)

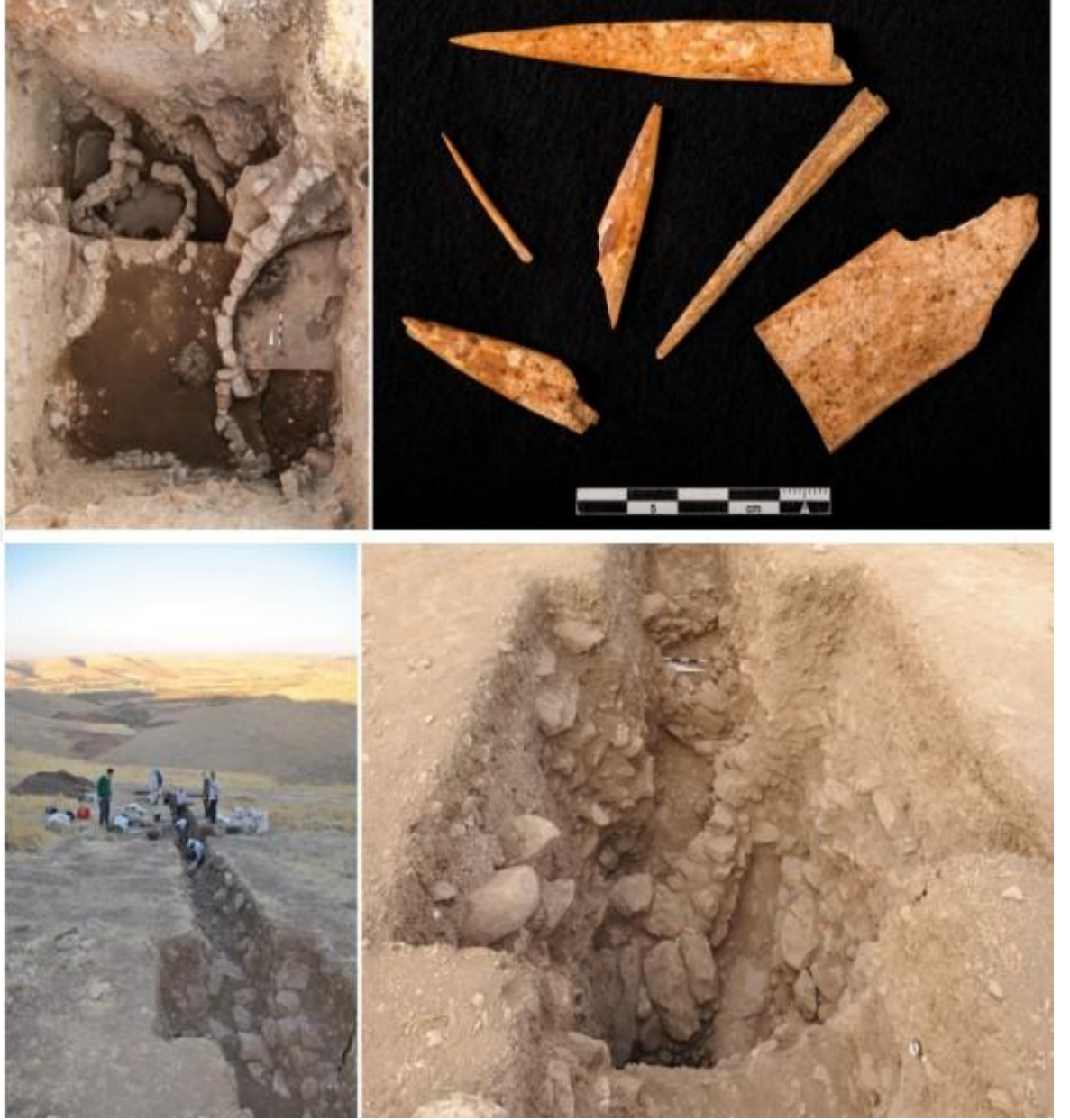
C Yapısı (Enclosure C) eşmerkezli inşa edilmiş en az iki, muhtemelen üç duvar halkasından oluşmaktadır (Piesker, 2014). Merkeze en yakın duvar yaklaşık 11 m iç çapa sahiptir ve 11 adet dikilitaş içerir (Haklay ve Gopher, 2020: 245). Merkezi dikilitaşların tahrip olduğu bilinmektedir. Yapının tabanı anakayanın düzeltilmesiyle oluşturulmuş ve merkezi dikilitaşlar için iki kaide yapılmıştır (Schmidt, 2011: 44). Duvarların tek seferde inşa edildiği ve dikilitaş yuvalarının boşluk bırakılarak hazırlandığı düşünülmektedir. Duvar boyunca uzanan sekiler bu sütunları çevrelemektedir (Piesker, 2014). İkinci duvar 17 m çapındadır ve içerisinde 8 sütun tespit edilmiştir (Haklay ve Gopher, 2020: 346). Yapının güneyinde taş levhadan geçiş sağlayan, dromos benzeri bir giriş yer almaktadır. C Yapısı'nda bulunan dikilitaşlar zengin hayvan betimlemeleriyle süslenmiştir (Schmidt, 2007: 138-142).

D Yapısı, Göbeklitepe'de şimdiye kadar tespit edilen yapılar içinde en büyük boyutlu ve en iyi korunmuş örnektir. B ve C yapılarının kuzeyinde yer alan D Yapısı'nın merkezinde boyutları 5.5 m'ye ulaşan iki devasa dikilitaş ve çevre duvarında yer alan 12 dikilitaş bulunmaktadır. Bu sütunlar da zengin hayvan figürleriyle bezenmiştir. Yapının tabanı, C Yapısı'nda olduğu gibi, anakayanın düzeltilmesiyle hazırlanmış ve iki kaide yapılmıştır. Yaklaşık 14 m iç çapa ve 3 m yüksekliğe ulaşan korunmuş duvarlara sahip olan D Yapısı, plan özellikleri ve

sütunların düzenlenişi bakımından en simetrik yapı olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca güneyde eşmerkezli dış duvar açığa çıkarılmış ve iki duvar arasındaki boşluğun radyal duvarlarla bölündüğü belirlenmiştir (Schmidt, 2011: 45-46).

F Yapısı höyüğün güneybatısında, diğer yapılardan uzak bir noktada ortaya çıkarılmıştır. Yüzeye çok yakın bir seviyede bulunan yapının diğer büyük boyutlu yapılarla olan ilişkisi henüz netlik kazanmamıştır. Orta boyutlu 'T' biçimli dikilitaşlara sahip olan F Yapısı ölçüleri ve formu itibarıyla A Yapısı ile benzerlik göstermektedir. Dikilitaşlar üzerindeki yoğun hayvan betimleri höyüğün doğusundaki yuvarlak yapılarda görülen örneklerle paralellik göstermektedir (Schmidt, 2011: 47).

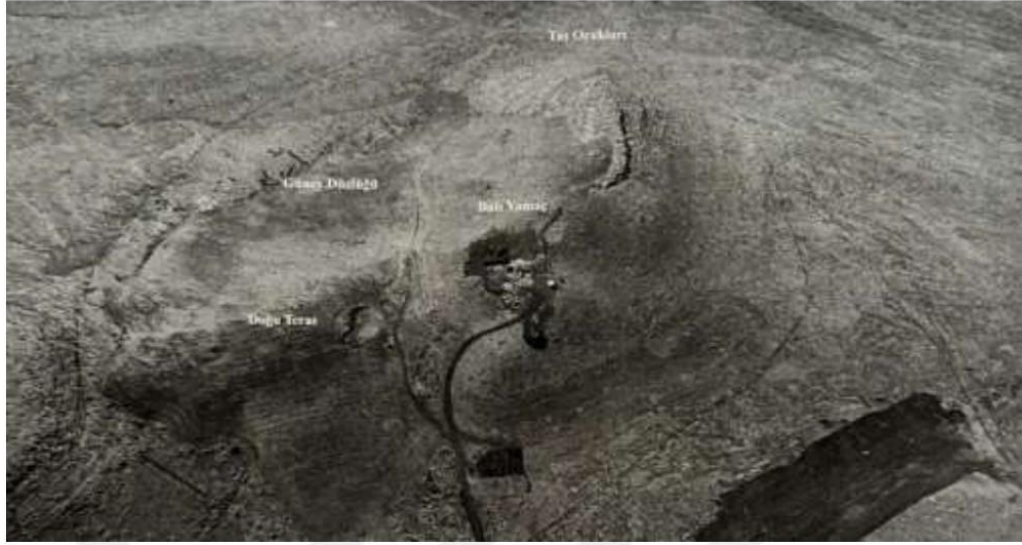
Derin açmalarda gerçekleştirilen çalışmalarda, gündelik yaşamın sürdürüldüğü alanlara işaret eden bazı yapılar ortaya çıkarılmıştır. Bitişik düzende inşa edilmiş yuvarlak planlı birkaç yapının yanı sıra, yuvarlak-oval planlı daha büyük boyutlu bir yapı da açığa çıkarılmıştır. Kireçtaşı anakaya üzerine oturtulmuş bu yapıların çevresinde çok sayıda ocak ve yoğun miktarda taş ile kemik alet bulunmuştur. C14 verisi henüz elde edilememekle birlikte, buluntuların niteliği höyüğün III. tabakasına, yani PPNA evresine işaret etmektedir. Batı yamacında 2017 yılında açığa çıkarılan bir drenaj kanalında ise yine anakaya üzerine inşa edilmiş yuvarlak planlı yapılara ait kalıntılar tespit edilmiştir. Bu yapıların da III. tabaka ile ilişkili olması olasıdır. Ancak söz konusu yapıların diğer yapılarla çağdaş olup olmadıkları kesinlik kazanmamıştır (Clare, 2020: 83).

Şekil 35: Göbeklitepe’de Konut Mimarisine Dair Örnekler (Clare, 2020)

3.2.3. Karahantepe Mimarisi

Karahantepe, barındırdığı özel yapılarla öne çıkmaktadır. Yüzey taramaları ve jeomanyetik ölçümler, alanın farklı işlevlere sahip dört ayrı kesimden oluştuğunu göstermektedir.

Şekil 36: Kuzeydoğudan Karahantepe Genel Görünümü

Bunların ilki, T biçimli dikilitaşların üst kısımlarının yüzeyde izlendiği ve taşların dizilişiyle belirlenen farklı boyutlardaki yuvarlak planlı yapıların tespit edildiği Batı ve Doğu yamaçlardır. İkinci kesim, Batı yamacın kuzeyinde, anakayaya oyulmuş yapıların yer aldığı alandır. Üçüncü kesimi güneydeki düzlükler oluşturur. Burada dikilitaş kalıntıları bulunmaz, daha çok öğütme taşları gibi domestik kullanıma işaret eden buluntular görülür. Son kesim ise dikilitaşların çıkarıldığı taş ocaklarıdır. Batıdaki koninin güney ve batıya doğru alçalan teraslarında, T biçimli dikilitaş yatakları ile yarım bırakılmış ya da kısmen işlenmiş örnekler mevcuttur. Bu sınıflandırma, yüzey gözlemlerine dayansa da topoğrafya ve anakayanın yapısı ile doğrulanmaktadır (Karul, 2021: 32).

Yerleşmede ayrıca Neolitik dönem kült merkezlerinde sıkça rastlanan, anakayaya oyulmuş havuz benzeri çukurlar ortaya çıkarılmıştır. Bu özellik Göbeklitepe, Ayanlar Höyük ve Hamzan Tepe ile benzerlik göstermektedir (Şekil 36). Bunun yanında, pencere açıklığı ya da kapı işlevi görebilecek lumboz örneklerine de rastlanmıştır. Bu tür öğeler genellikle kült merkezlerinde görülmektedir (Çelik, 2011: 242).

Şekil 37: Karahantepe Anakayaya Oyulmuş Küçük Delikler (Çelik, 2011: Fig. 5)

Kazı çalışmalarının yoğunlaştığı Batı Yamacında AA, AB, AC, AD ve AH yapıları açığa çıkarılmıştır. Anakaya eğimli bir yüzeye sahip olduğundan düz bir taban oluşturmak amacıyla kesilerek hazırlanmıştır. Bu alan içinde özellikle AD yapısı, dik bir biçimde kesilmiş zemine oturtulmuş olup, batı kenarı anakaya ile sınırlandırılmış, diğer kenarları ise taş duvarlarla yükseltilmiştir (Karul, 2022: 3-5).

Şekil 38: Karahantepe Batı Yamacında 2019-2020 Yıllarında Kazılan Yerler (Karul, 2021)

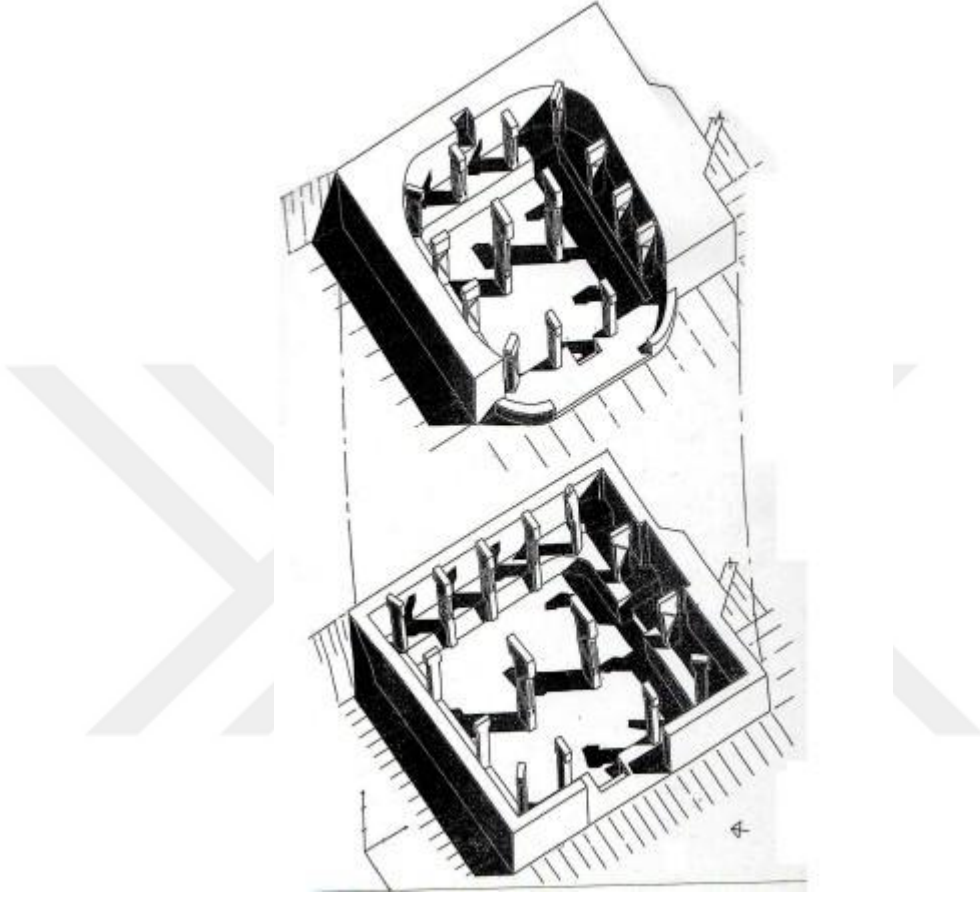
AA, AB ve AC yapıları doğrudan anakayaya oyularak inşa edilmiş, AD yapısı ise kısmen anakayaya oturtulmuş, kısmen taş duvarlarla oluşturulmuştur. AA ve AB yapılarının ise bilinçli şekilde doldurulduğu anlaşılmaktadır. AA yapısı 8,5x7 m ölçülerindedir ve anakayaya oyularak yapılmıştır. Batı yarısı boyunca uzanan sekisinin kuzey ucunda zemine inen iki basamak yer almaktadır. Sekinin ön yüzünde yılan ve tilki betimlemeleri bulunur. Yapının bilinçli olarak gömülmüş olduğuna dair kesin bir kanıt bulunmamaktadır. AB yapısı ise özel amaçlarla inşa edilmiş olmalıdır. AD yapısının kuzeybatısında yer alan bu yapı, anakayaya oyulmuş dairesel bir açıklıkla AD yapısına bağlanmaktadır. 7x6 m boyutlarındaki yapı, zeminden 3,5 m oyularak yapılmıştır. Batı kenarında anakayadan şekillendirilmiş bir insan başı kabartması dikkat çekmektedir. Çıkık dudaklı, yassı burunlu ve çenesinin altında üçgen kabartmalı bu başın boynu yılan gövdesini çağrıştırır biçimde işlenmiştir. Yapının içerisinde phallus biçimli 10 dikme ile bir adet yassı dikilitaş yer almaktadır (Karul, 2022: 6).

Kuzey kenarında iki merdiven açıklığı bulunur; biri giriş, diğeri ise çıkış işlevi görmüş olmalıdır. Ayrıca kuzey kenarında yüzeye açılan yılankavi bir kanal tespit edilmiş, bunun sıvıyla ilişkili ritüellere işaret ettiği düşünülmüştür. AB yapısı ile AD yapısının bağlantılı olması, sıvı birikimlerinin AB'den AD'deki havuza akabileceğini göstermektedir. AD yapısı, kompleksin en büyük ve merkezi yapısıdır. İç çapı 23 m olan bu yapı anakaya oyularak hazırlanmış ve taş duvarlarla desteklenmiştir. Batı kenarı anakayanın 4,5 m kesilmesiyle oluşturulmuş, diğer kısımlar taş örgüyle tamamlanmıştır. Güneydeki taş duvarların en az üç evre halinde yenilediği tespit edilmiştir. Doğu kenarda güneydoğu-kuzeybatı yönlü bir çatlak ve kapak taşı benzeri öğeler saptanmış olup bunların kanal işlevi görmüş olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca yapının içinde biri batı duvarına yerleştirilmiş küçük, diğeri kuzeybatıda AB yapısına bitişik iki havuz tespit edilmiştir. Bu unsurlar, AD yapısının ritüel amaçlarla kullanıldığına işaret etmektedir (Karul, 2022: 5).

3.2.4. Nevali Çori Mimarisi

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e (PPNB) tarihlenen Nevali Çori yerleşmesinde gömülme geleneği kült yapılar üzerinden izlenebilmektedir. Höyüğün kuzeybatı terasında, konutlardan farklı bir konumda yer alan bu kült yapılar II. tabakadan itibaren ortaya çıkmıştır (Hauptmann, 1999: 74). Üst üste inşa edilen

yapılardan yalnızca son iki evreye ait II ve III numaralı yapılar tam olarak anlaşılabilmiş, V. tabakaya tarihlenen I numaralı yapı ise tahribat nedeniyle kısmen anlaşılabilmiştir (Hauptmann, 1993: 41).

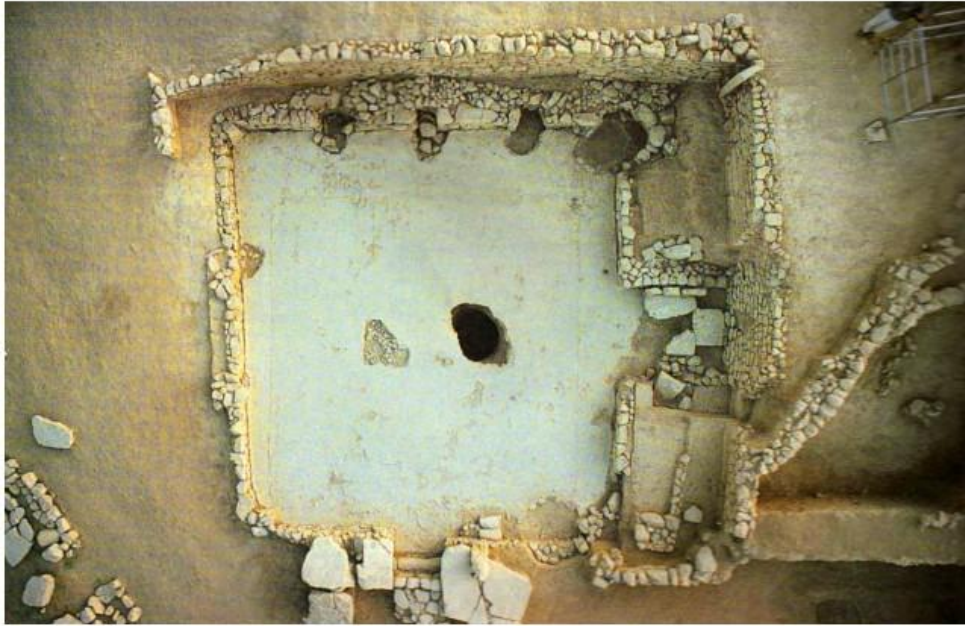

Şekil 39: Nevali Çori Kült Bina II ve III (Hauptmann, 2007: Fig. 8)

Yapı I: Kült yapıların en eskisi olan bu yapıdan yalnızca güneydoğu kesiminde yaklaşık 4 m lik bir dış duvar tespit edilmiştir. Duvar, eğimli yamaca oturtulmuş durumdadır. Yapıya ait kırık payeler ve heykeller, sonraki kült yapılarda devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. İnşa sürecinde çakıllı konglomera taş kütlesi içerisine açılan bir çukurdan yararlanılmış, kuzeydoğu kısmında 2 m lik aralıklarla yerleştirilmiş kireçtaşı kayalıklar gözlenmiştir. Arka duvar yamaca oturtulmuş, vadiye bakan kısmı ise açık bırakılmıştır. Bu nedenle yapı toprağa yarı gömük görünse de güneyden bakıldığında böyle olmadığı anlaşılmaktadır (Hauptmann, 1993: 41-42).

Yapı II (H 13 B): Yapı I'in üzerine inşa edilen bu kült bina, yaklaşık kare planlıdır ve 13.90x13.50 m ölçüleriyle 188 m²'lik bir alanı kaplamaktadır (Hauptmann,

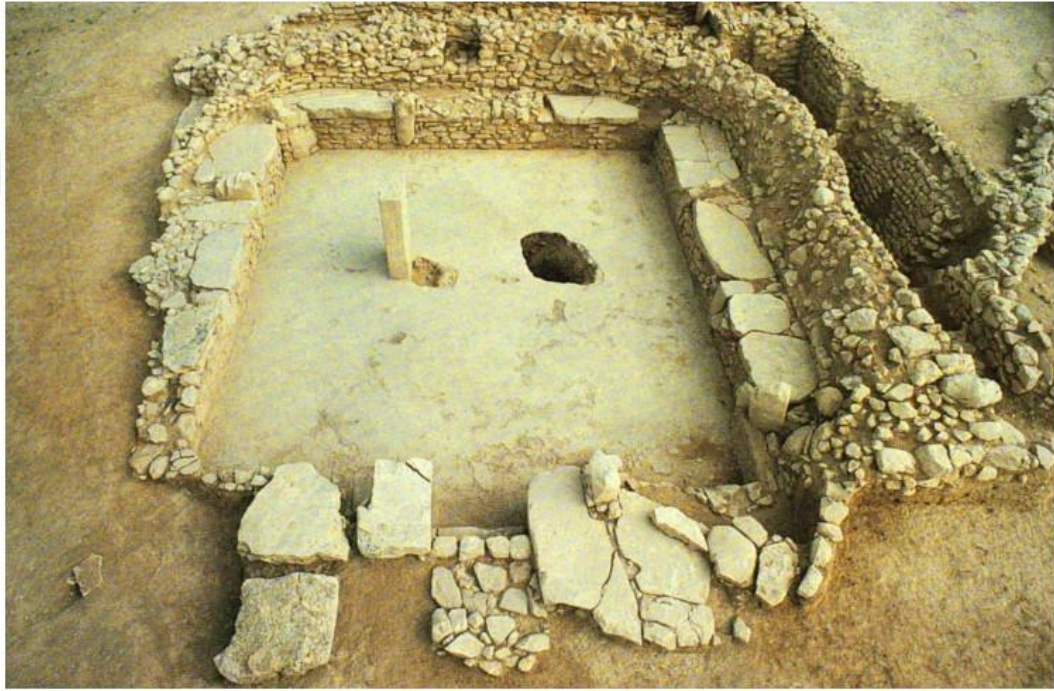
1999: 74). Tamamen açığa çıkarılmış ve oldukça iyi korunmuş durumdadır. İnşasında işlenmiş yumuşak kireçtaşları kullanılmıştır. Yapının duvarları özenle örülmüş kırık kireçtaşlarından oluşmakta, genişlikleri 50 cm'ye ulaşmaktadır (Hauptmann, 1993: 43). Duvar içleri beyaz kille sıvanmış, yer yer kırmızı ve siyah boya izleri korunmuştur. Yapı içini çevreleyen taş bankların üzerine toplam 13 adet T biçimli paye yerleştirilmiştir. Giriş, güneybatıdan basamaklarla sağlanmıştır. Tabanı 15 cm kalınlığında kireç taşı ve alçı harçla yapılmış sağlam bir terrazzo tabandır ve yaklaşık 81 m²'lik alanı kaplamaktadır. Yapının merkezinde iki payenin yer aldığı tahmin edilmektedir. Banklar arasındaki payelerin yüksekliği 2.30–2.40 m olup, yapının çatısını destekledikleri düşünülmektedir (Hauptmann, 1993: 45-46). Yapıda nişler, podyumlar ve üzerinde betimlemeler bulunan kabartmalı payeler açığa çıkarılmıştır. Kuş-insan karışımı bir figür, yapının sembolik süslemesine işaret eden önemli bulgulardan biridir.

Şekil 40: Nevalı Çori Kült Bina II (Hauptmann, 2007: Fig. 7)

Yapı III (H 13 C): Kült yapı II'nin üstüne inşa edilen bu yapı, alanın daraltılması sonucu 155 m²'ye sahiptir. Dikdörtgen plana sahip olan yapının ölçüleri 12.10x12.80 m'dir (Hauptmann, 1993: 49). Yapı II'nin terrazzo tabanı, kısmen yenilenerek yeniden kullanılmıştır. İç mekân, banklar ve T biçimli payelerle

düzenlenmiştir. Bankların arasına 10, giriş basamaklarının yanına 2 paye, mekânın ortasına ise rölyefli 2 paye yerleştirilmiştir (Hauptmann, 1999: 74). Bu evrede, önceki yapının dış duvarına dayanarak yeni bir duvar inşa edilmiş ve arası taş-toprak dolgusu ile kapatılmıştır. Böylece plan değişmiş ve yapı daha köşesiz, yuvarlatılmış bir görünüme kavuşmuştur. Yapının duvarlarını içten çevreleyen taş plakalar 1.30 m genişliğinde, 15–20 cm kalınlığında ve 1.90 m uzunluğundadır. Bu plakalar kil harç ile sabitlenmiş, yüzeyleri özenle parlatılmıştır (Hauptmann, 1993: 50).

Şekil 41: Nevali Çori Kült Bina III (Hauptmann, 2007: Fig. 7)

3.2.5. Sayburç Mimarisi

Kazı çalışmalarında iki ayrı Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim alanı ortaya çıkarılmıştır. Ortak binaların bulunduğu ilk alan, köyün kuzey kesiminde ve küçük bir Roma yerleşiminin güneydoğu ucunda yer almakta olup "Kuzey Alan" olarak adlandırılmıştır. Konut binalarının bulunduğu ikinci alan ise yaklaşık 70 m daha güneyde yer almakta ve "Güney Alan" olarak tanımlanmaktadır. Kuzey Alan'da anakayaya ulaşılmış ve dolgunun kuzeybatı bölümünde 1 m kalınlığında olduğu belirlenmiştir. Roma Dönemi'nde yamacın eğiminin değişmesi ve köy faaliyetleri nedeniyle dolgular karışmış, bu nedenle Neolitik Dönem'e ait yontmataş buluntuların yanında Roma çanak çömlekleri de ele geçirilmiştir. Yapılan çalışmalarda üç farklı birim saptanmıştır. Bunlardan ilki Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait iki yapı katı, ikincisi ise Roma Dönemi'ne tarihlenen taş ocağıdır (Özdoğan ve Uludağ, 2022: 12-13).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait ilk yapı katında, insan ve hayvan betimlerinin bulunduğu AA yapısı tespit edilmiştir. Çapı 11 m olan yapı, kireçtaşı anakayaya oyularak inşa edilmiştir. İç kısmında 60–80 cm yüksekliğinde ve 50–60 cm genişliğinde bir seki yer almakta, sekinin arkasında ise kaplama duvar görülmektedir. Modern yapılaşma nedeniyle duvarların üst bölümleri hakkında kesin bilgi elde edilememiştir. Mevcut durumda, anakayaya oyulmuş yuvarlak planlı yapının zeminden yükselen alt sıralarında kaplama taş duvarların bulunduğu gözlenmektedir. Yapı tabanı anakaya yüzeyinin düzeltilmesiyle oluşturulmuştur (Özdoğan ve Uludağ, 2022: 14).

AA yapısında bulunan sekiler, üzerlerindeki kabartmalar ile başlangıçta yapının dikilitaşlarla bölümlenmiş olabileceğini düşündürmektedir (Özdoğan, 2022: 1599).

Şekil 42: Sayburçta AA Yapısı Seki (Özdoğan, 2022: Res. 8)

Sekinin iç yüzüne kazınan kabartmalar, yapının boyutları ve mimari özellikleriyle birleştiğinde, buranın özel toplantılar için kullanıldığını düşündürmektedir .

Şekil 43: Sayburçta AA Yapısındaki Kabartmalar (Özdoğan, 2022: Res. 9)

Sekinin iç yüzünde 0,7–0,9 x 3,7 m ölçülerinde panel şeklinde beş figür yer almaktadır. Yüksek kabartmalı erkek figür dışında diğer figürler düz kabartma tekniğiyle işlenmiştir. Figürlerin yön ve duruş biçimleri iki sahnenin betimlendiğini göstermektedir. Dört figür birbirine dönük biçimde verilmişken, yüksek kabartmalı erkek figür odanın içine bakmaktadır. Bu figür sağ eliyle fallusunu tutmakta, dizlerini temsil eden yuvarlak çıkıntılarla çömelir pozisyonda betimlenmektedir. Baş kısmı tahrip olmuşsa da yuvarlak yüz, iri kulaklar, şişkin gözler ve kalın dudaklar seçilebilmektedir. Üçgen biçimli kolye ya da boyun bandı özellikle dikkat çekicidir.

Figürün iki yanında açık ağızlı, dişleri belirgin ve kuyrukları gövdeye kıvrılmış iki leopar betimlenmiştir. Batı yönünde, bu figürlerin arkasında başka bir insan figürü görülmektedir. Yandan betimlenmiş bu insan, batıya doğru yönelmiş bir boğa ile karşılıklı sahnelenmiştir (Özdoğan ve Uludağ: 2022: 21).

Şekil 44: Sayburç İnsan ve Leopar Sahnesi (Özdoğan ve Uludağ, 2022: Res. 10)

İnsanın gövdesi çarpık verilmiş, sağ kol yukarıya kaldırılmış, sol kol dirsekten bükülerek öne doğru kıvrılmıştır. Elinde yılan ya da sapan tutmaktadır. Karşısındaki boğa yan cepheden kazınmış, gövde yandan, baş ise iki boynuzu görünecek şekilde üstten betimlenmiştir. Bu çarpık perspektif, boğanın boynuzlarının tehlikesini vurgulamak amacıyla yapılmış olmalıdır. Boğa ön ayaklarını hafif kaldırmış şekilde tasvir edilmiştir. Diğer figürlerde olduğu gibi fallus belirgin biçimde betimlenmiştir (Özdoğan, 2022; Özdoğan ve Uludağ, 2022: 21).

AA yapısına bitişik AB yapısı, doğrudan anakaya üzerine inşa edilmiştir. Batı kısmı kısmen kazılmış, doğu bölümü ise tahrip olmuştur. Anakaya yüzeyi doğuya doğru eğimli olup kısmen düzeltilmiştir. Yapının taş duvarları bu yüzey üzerine oturtulmuştur. Çapı 5–6 m olan yapıdan 50 cm yüksekliğinde bir duvar parçası günümüze ulaşmıştır. İç kısımda büyük, dış kısımda küçük taşların kullanıldığı çift yüzlü örgü tekniğiyle yapılmıştır. Ayrıca 5–6 cm yüksekliğinde bir seki bulunmuştur. Ancak Roma Dönemi'nde bu alan taş ocağı olarak kullanıldığından, özellikle doğu ve güneydoğu kesimi oldukça tahrip edilmiştir. Bu kısımda dairesel çizgiler ve

noktalamalarla yapılmış bir figür bulunmuş olup Neolitik Dönem'e ait olabileceği düşünülmektedir (Özdoğan ve Uludağ, 2022: 16).

Güney Alan'da, bitişik düzende ve genellikle oval ya da apsisli, 20 m²'den küçük yapılar ortaya çıkarılmıştır.

Şekil 45: Sayburç Kuzeyden, Güney Alanı Görünümü (Özdoğan ve Uludağ, 2022: Res. 3)

Bu yapılar konut niteliğindedir. Açmalarda toplam 110 m²'lik alanda beş yapı tespit edilmiştir.

Şekil 46: Sayburç, Güney Alanı Yapı Kalıntıları (Özdoğan ve Uludağ, 2022: Res. 15)

Tamamı görülebilen tek yapı BB yapısıdır.

Şekil 47: Sayburç, Güney Alanın BB Yapısı (Özdoğan ve Uludağ, 2022: Res. 16)

Kuzeyde düz bir duvara eklenen apsisli plana sahiptir. Kuzey, güney ve doğu duvarlarına payandalar eklenmiştir. Apsis kısmında nişler bulunmaktadır. Yapının güneyinde BA yapısı yer almakta olup benzer plana sahiptir. Doğusunda BE yapısı bulunur. BE yapısı da apsisli plan göstermektedir. Açmanın batısında ise BC ve BD yapıları tespit edilmiştir (Özdoğan ve Uludağ, 2022: 16).

Şekil 48: Sayburç, Güney Alanın BC Yapısı (Özdoğan ve Uludağ, 2022: Res. 18)

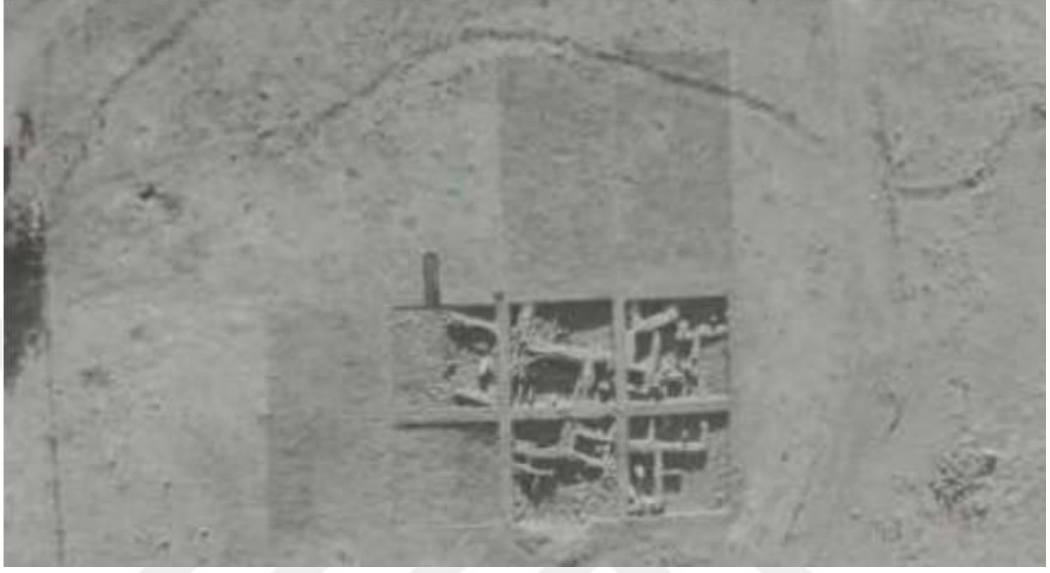
Bu yapılar mevcut durumlarıyla yuvarlak ya da oval planlıdır. Kazı çalışmaları devam ettiğinden yapılar henüz tam olarak tanımlanamamıştır. Ancak mevcut örnekler yuvarlak plandan dörtgen plana geçiş evresini yansıtmaktadır. Duvar örgülerinde taşlar toprak harç ile özenle dizilmiş olmasına rağmen tam bir örgü tekniği oluşturulamamıştır. Bu nedenle yapıların payandalarla desteklenerek güçlendirildikleri anlaşılmaktadır (Özdoğan ve Uludağ, 2022: 16).

3.2.6. Sefertepe Mimarisi

Sefertepe, bölgedeki diğer Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimleri gibi doğrudan anakaya üzerine inşa edilmiştir. Yerleşimde birbirine eklenen birimler ve kamusal nitelikli yapılarla kompleks bir mimari düzen ortaya çıkmaktadır. Kazılarda yoğun taş yığınlarına rastlanmış, bu taşların bir kısmının yapılara ait olduğu, bir kısmının ise gömme işlemlerinde kullanıldığı anlaşılmıştır. Göbeklitepe ve

Karahantepe’de görülen yapıların terk edilmeden önce gömülme geleneğinin Sefertepe’de de uygulandığı belirlenmiştir (Gündoğan ve Uludağ, 2021: 15).

2021 yılı kazı sezonunda dört mekândan oluşan bir kompleks gün yüzüne çıkarılmıştır.

**Şekil 49: Sefertepe PPNB Evresine Tarihlenen Yapı Kompleksi
(Gündoğan, 2022)**

Dörtgen planlı olan bu mekânların bazı duvarlarında yuvarlak formlardan dörtgene geçişi yansıtan örnekler tespit edilmiştir. 20M açmasında yuvarlak planlı bir duvar dizisi ortaya çıkarılmış, çalışmalar tamamlanmadığından bunun bağımsız bir yapı olup olmadığı netleştirilememiştir. 19M açmasında ise dörtgen bir mekânla kesişen ve dörtgen olmayan bir duvar dizisi bulunmuş, bu durum yuvarlak plandan dörtgene geçişin önemli bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Yerleşimdeki taş duvarlar bazı alanlarda sekiz-on sıra korunmuş şekilde günümüze ulaşmıştır (Gündoğan ve Uludağ, 2021: 18).

Şekil 50: Sefertepe 19M Açmasındaki Mekânlara Ait Bir Görüntü (Gündoğan, 2022)

Mekânlar birbirine eklemlenmiş, içlerinde T biçimli ve dörtgen formlu dikilitaşlar açığa çıkarılmıştır. Toplam on dikilitaş tespit edilmiş olup bunlardan üçü T biçimli, yedisi ise dörtgendir. Bu özellikleriyle Göbeklitepe, Karahantepe ve Nevalı Çori örnekleriyle benzerlik göstermektedir. 19N açmasında yer alan dörtgen formlu mekânda, doğu-batı doğrultusunda konumlandırılmış T biçimli bir dikilitaş açığa çıkarılmıştır. Bu mekânda ayrıca sıkıştırılmış kireç taşından yapılmış terrazzo tipi bir taban görülmüştür. Mekânın diğer birimle arasında yükselti farkı bulunması, zeminin yenilenmesiyle açıklanmaktadır. Harç içerisinde bazalt parçaları ve fosil kalıntılarının bulunması, bazaltın güçlendirici katkı maddesi olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Aynı açmada T biçimli dikilitaşın bulunduğu mekânın kuzeybatısında, üst kısmı kırılmış bir başka T biçimli dikilitaş tespit edilmiş, hemen güneyinde ise taş döşemeli bir taban açığa çıkarılmıştır (Gündoğan ve Uludağ, 2021: 18).

20N açmasının güneybatısında dörtgen planlı bir mekân ortaya çıkarılmıştır. Burada iki dikilitaş karşılıklı olarak, doğu-batı uzantılı mekân içine yerleştirilmiştir. 20M açmasında da iki dikilitaş bulunmuştur. Bu dikilitaşların kuzeydoğusunda, 19M ve 20N açmalarına kadar genişleyen, dörtgen planlı bir yapının varlığı tespit edilmiştir. 20M açmasının merkezinde ise blok taşlardan oluşturulmuş dikdörtgen bir platform yer almaktadır. Diğer dikilitaşlardan farklı bir nitelik gösteren bu platform 46 cm genişliğinde, 83 cm uzunluğunda ve 75 cm yüksekliğindedir. Platform, üst üste

dizilmiş taş sıraları üzerinde yükselmekte, üst kısmında kırık taş sıraları bulunmaktadır (Güldoğan ve Uludağ, 2021: 19).

**Şekil 51: Sefertepe 20M Açmasında Bulunan Taş Platform Örneği
(Güldoğan, 2022)**

Benzer örnekler Boncuklu Tarla’da görülmüş ve burada payanda ya da destek elemanı olarak tanımlanmıştır. Ancak Sefertepe’deki örneğin işlevi henüz kesin olarak anlaşılamamıştır (Güldoğan ve Uludağ, 2021: 19).

3.2.7. Gürcütepe Mimarisi

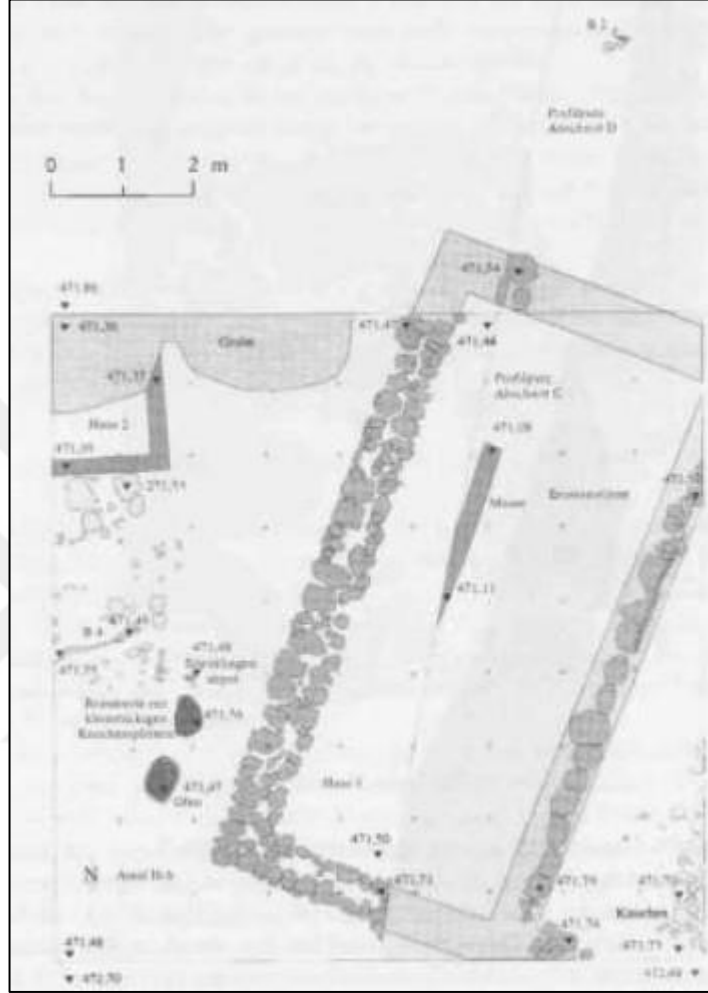
Gürcütepe I, en erken yerleşim katıyla Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinin sonlarına tarihlendirilmektedir. Üst katmanlarda ele geçen seramik parçaları, bu evreden Çanak Çömlekli Neolitik Döneme geçişin izlerini yansıtmaktadır. Türkiye–Suriye Fırat bölgesinin karakteristik unsuru olarak değerlendirilen *Impresso* çanak çömlek örneklerinin tamamı Gürcütepe’de bulunmuştur (Schmidt, 1999: 7).

Geç dönemlere ait antik mezar yapıları yerleşim alanında görülmektedir. Höyük, yoğun Neolitik dönem buluntularına sahiptir. Bu kapsamda L4-55 ve L4-56 açmaları açılmıştır. Gürcütepe II’de görülen sıkıştırılmış toprak yapılar Gürcütepe I’de tekrarlanmamıştır (Schmidt, 1999: 7).

Gürcütepe II, çevresinde gerçekleştirilen inşaat faaliyetleri nedeniyle kısmen tahrip olmuştur. Tepenin batı kesiminde Belediye Su İşleri sahası bulunmaktadır (Beile-Bohn ve diğ., 2001: 12). Bu alanda yapılan kazılarda dörtgen planlı ve küçük hücre düzenine sahip yedi yapı ortaya çıkarılmıştır. Haus 1 ve Haus 3 taş temelli ve

dikdörtgen planlı yapılardır. Yontmataş buluntuları bakımından bu tabaka, Çayönü'nün büyük odalı yapılar evresiyle çağdaş kabul edilmektedir (TAY).

Haus 1, J 6.6 kazı alanında açığa çıkarılmıştır.

Şekil 52: Gürcütepe II, Haus 1 ve 3 Yapısı (Beile-Bohn ve diğ., 1999: Fig. 13)

Dikdörtgen planlı yapının taş temelli duvar kalıntıları günümüze ulaşmıştır. 0.75 m genişliğindeki taban taş döşeme ile kaplanmıştır. Beyaz sıva kalıntıları da tespit edilmiştir. Alanın kuzeybatısında, profil kesitinde Haus 2'nin duvarı görülmektedir (Beile-Bohn ve diğ., 2001: 36).

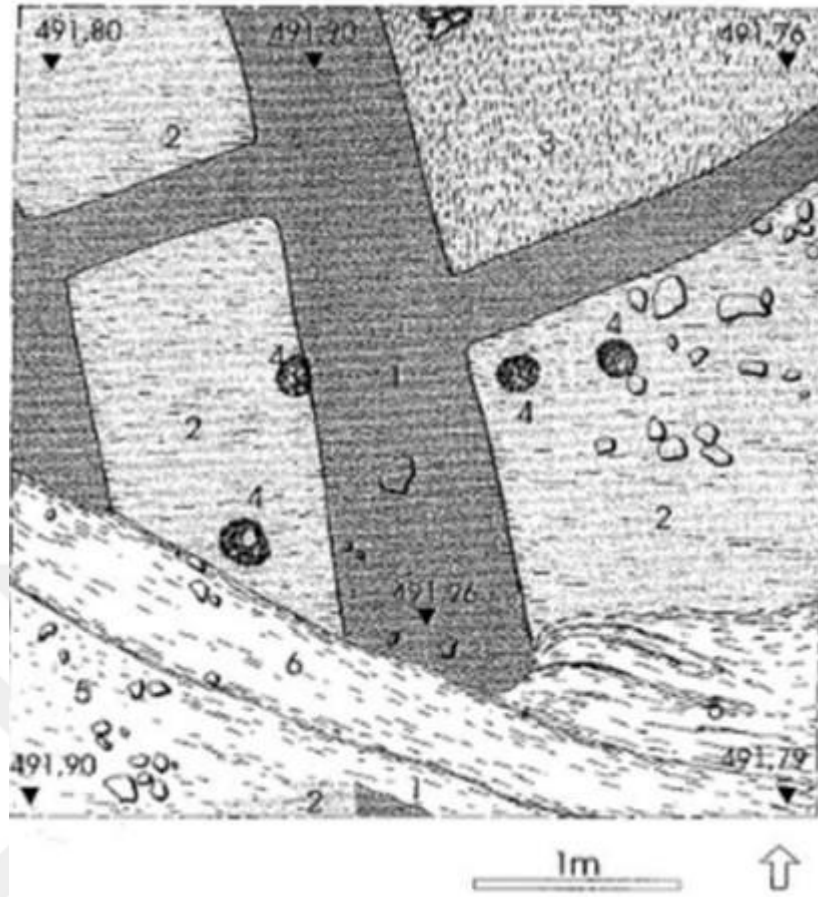
Haus 3, J 6.4 kazı alanında bulunmuştur ve kısmen tahrip olmuştur. 1.40 m uzunluğunda, taş temelli dikdörtgen planlı bir yapının kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Yapının orijinal ölçüleri belirlenememiş, yalnızca parçalar halinde korunabilmiştir. Çit alanının yakınında ortostat işlevi gören büyük kireçtaşı levhalar yer almaktadır.

Kuzeydeki ortostat 70 x 25 cm, merkezdeki 80 x 50 x 20 cm ve güneydeki 50 x 55 x 20 cm ölçülerindedir. Güney ortostatı yukarı doğru sivrilen konik formu ve iki girintisi ile dikkat çekmektedir. Kuzey duvarının yaklaşık 80 cm önünde daha büyük boyutlu iki taş blok bulunmaktadır (Beile-Bohn ve diğ., 2001: 37).

Haus 3'ün batı tabanı 75 x 35 cm ölçülerindedir (Beile-Bohn ve diğ., 2001: 37). Duvar kalınlığı 1.40 m'yi aşmakta ve ortostat kullanımını düşündürmektedir. Aynı döneme tarihlenen Mezra-Teleilat yerleşiminde benzer yapılar sur duvarı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle Haus 3, düz yerleşimlerde sur duvarı yapma geleneğinin başlangıcıyla ilişkilendirilmektedir. Öte yandan konutlara bitişik dinsel bir işlev taşıma olasılığı da tartışılmaktadır. Pişe tekniğiyle inşa edilen yapının geniş duvarları ve ortostatları önemini artırmaktadır (Beile-Bohn ve diğ., 2001: 30-32; 39).

Haus 4 ve Haus 2 taş temelli ve dik açılı plan özellikleri gösterirken, Haus 5, Haus 6 ve Haus 7 tamamen kerpiç temelli olup taş temel kullanılmamıştır (Schmidt, 1999: 9).

Gürcütepe III, alan bakımından tepe grubunun en genişidir. Buluntular özellikle doğu kesimde yoğunlaşmıştır (Beile-Bohn ve diğ., 2001: 14). Sondaj çalışmalarında turuncu-kahverengi kil ile sınırlandırılmış siyahımsı ateş dolgusu tespit edilmiş, bunun bir çukur doldurması olduğu düşünülmüştür. Aynı alanda bir yapıya ait duvar parçaları açığa çıkarılmış, yanında kanal olabileceği tahmin edilen bir alan görülmüştür. Kanalda kireçtaşından yapılmış kabartmalı bir parça bulunmuş, içi kül ile dolu çıkmıştır.

Şekil 53: Gürcütepe III Yapısı ((Schimdt, 1995: Res. 6)

Yapı sıkıştırılmış toprak tekniğiyle yapılmış, 2 m kalınlığında hayvan kemikleri içeren dolgular tespit edilmiştir. Bu dolguların, yapılar arasındaki açık alanlara ait olduğu değerlendirilmektedir. Güneybatı köşede kerpiç duvar kalıntıları ve ahşap direk izleri de gözlenmiştir (Beile-Bohn ve diğ., 2001: 14).

Gürcütepe IV, silsilenin batı ucunda yer almakta ve Harran Ovası'na doğru uzanan son terasa bitişmektedir. Kuzey yamacı çiftlik ve bahçe alanı olarak kullanıldığı için çalışmalar güçleşmiştir. Güney yamaçta ise Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı ve Roma Dönemine ait seramikler, obsidyen parçalar ve taş kâseler ele geçirilmiştir (Beile-Bohn ve diğ., 2001).

3.2.8. Mezraa Teleilat Mimarisi

Mezraa-Teleilat yerleşiminin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem mimarisi, bölgedeki Neolitik gelişim açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu bağlamda özellikle III, IV ve V. tabakalar öne çıkmaktadır (Özdoğan ve diğ., 2002: 238-239). III. tabaka, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem ile Çanak Çömlekli Dönem arasındaki geçiş evresini temsil etmektedir. III A ve III B olarak ayrılmıştır. Son PPNB ile ilk Çanak Çömlekli Dönem arasına giren bu tabaka, oldukça kalın dolgusu ve diğer yerleşimlerden ayrılan özellikleriyle dikkat çekmektedir. Yaklaşık 400 m²'lik bir alanı kaplayan bu dolgu içerisinde küllü tabakalar ve dal-örgü tekniğinde yapılmış mimari öğeler tespit edilmiştir (Özdoğan ve diğ., 2002: 238-239).

IV ve V. tabakalar, 2002 yılında 20-21 D açmalarında açığa çıkarılmıştır. Bu tabakada BD, BE ve Çevre Duvarı yapıları belirlenmiştir. 20 D açmasında belirgin mimari birime rastlanmamıştır. Ancak höyüğün batı yamacında, Fırat'a doğru uzanan alanda bulunan 21 D açmasında BD yapısı ortaya çıkarılmıştır. Yapının batı kısmı yamaç eğiminden ötürü tahrip olmuştur. Güney ve doğu duvarları korunmuştur. Taş temelli olan doğu duvarı kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta ve iri yassı taşlarla örülerek iki sıra halinde korunmuştur. Duvar üzerinde payanda benzeri çıkıntılar görülmektedir. Aynı tabakada ortaya çıkarılan BE yapısı, BD yapısının kuzeyinde yer almaktadır. Yangın geçirmiş olan yapı, 35 cm yüksekliğe kadar korunmuştur. Hücre planlı olan BE yapısı, ince ve yassı kerpiç bloklarla inşa edilmiştir (Özdoğan ve diğ., 2004: 238-239).

Şekil 54: Mezraa Teleilat Höyüğü IV. Tabaka BE Yapısı (Özdoğan, Karul, Özdoğan. 2002: Fig. 4).

Çevre Duvarı 2002 yılında yapılan kazılarda açığa çıkarılmıştır. 20 D açmasından 18 E açmasına kadar yaklaşık 20 m boyunca uzanan taş bir duvar olup en az üç yenileme evresi tespit edilmiştir. Duvarın izi ilk olarak 1999 yılında 18 D açmasında belirlenmiş, daha sonra 20 D açmasında devamı görülmüştür. Duvar kalınlığı yaklaşık üç taş sırası ile temsil edilmektedir. Duvarın batısında herhangi bir yerleşim izi bulunmamış, bunun yerine çöplük niteliğinde yoğun hayvan kemiği ve alet kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Ayrıca çakılların yoğun olduğu katmanlar gözlenmiştir. 20 D açmasının güneybatısında yapılan sondajda ince killi tabakalar belirlenmiş ve bu katmanların içinde alet parçaları da bulunmuştur. Bu durum, söz konusu tabakaların sakin sulu bir ortamda çökelmiş olabileceğini düşündürmektedir. Duvarın dış kısmında, ilk yapım döneminde geniş bir hendek ya da gölcük bulunmuş olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Duvarın ilk evresinde çay taşı formunda büyük blokların kullanıldığı, bu ilk duvarın 2 m yüksekliğe kadar korunageldiği tespit edilmiştir.

**Şekil 55: Mezraa-Teleilat Çevre Duvarı, Alt Evre Duvar Dokusu
(Özdoğan, Karul, Özdoğan, 2011: Şek. 20)**

19 D açmasında ortaya çıkarılan kesimde, konglomera taş bloklarının bilinçli biçimde seçilerek yüzeyin kaplandığı ve bu durumun *glasi* tekniğiyle ilişkilendirilebileceği anlaşılmaktadır. Çevre Duvarı'nın ilk evresinin IV. evreye ait olduğu, sonraki dönemlerde yenilenerek II C evresine kadar kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Özdoğan, Karul ve Özdoğan, 2011: 35-96).

Çevre Duvarı'nın kullanım amacı üzerine farklı görüşler mevcuttur. Bunların askeri işlevli savunma duvarları, sellere karşı set duvarı ya da sembolik nitelikli kült yapıları olabileceği öne sürülmüştür. Bu geleneğin Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'dan başlayarak Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'a kadar devam ettiği kabul edilmektedir. Benzer örnekler Filistin'de Jericho, Beida, Ba'ja, Halula ve Magzaliyah yerleşimlerinde de görülmektedir (Özdoğan ve diğ., 2002: 52).

3.2.9. Akarçay Höyük Mimarisi

Akarçay Tepe'nin doğu ve batı kesimlerinde yürütülen kazılarda I, II, III, IV, V ve VI evrelere ait mimari kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. En eski tabaka doğu kesimde yer almakta olup I., II. ve III. evreler Çanak Çömlekli Neolitik Döneme aittir. IV., V. ve VI. evreler ise Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilmektedir.

Şekil 56: Akarçay Tepe 2001 Doğu Açmaları (Balkan Ath, 2002: Fig. 2)

Bu evrelere ait yapılarda taş temel kullanılmıştır. Yapılar geniş, tek odalıdır. Duvar ve taban sıvalarında toprak esaslı sıva kullanılmıştır. Yapıların merkezinde geniş açık alanların bulunması, bunların faaliyet alanı olarak işlev gördüğünü

düşündürmektedir. Daha erken evrelerde kerpiç malzeme ile çok odalı planların tercih edildiği görülmektedir (Arimura ve diğ., 1999: 162).

2001 yılında gerçekleştirilen kazılarda Çanak Çömleksiz Neolitik özellikler sergileyen yapılar açığa çıkarılmıştır. 26-27 ST, 27 TU, 28 TU, 27 V, 27 XV, 20 P ve 21 O açmalarında tespit edilen kalıntılar arasında en eski tabakayı 27 X-Y açmaları barındırmaktadır. Burada Orta PPNB dönemine ait üç farklı tabaka belirlenmiştir. İlk tabakada kısmen taş temelli kare planlı bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Ölçüleri 1.5 x 1.5 m olan yapının tabanı sıvalı olup kerpiçten yapılmıştır. Yapının kuzeyinde birbirine paralel, 80-90 cm aralıklarla uzanan 5 m uzunluğunda dört kerpiç duvar saptanmıştır. Bu tip örnekler Kuzey Suriye’de Mureybet ve Dja’de el Mughara’da da görülmektedir. İkinci tabakada taş temelli bir kerpiç duvar ve düzensiz planlı bir taş platform ile ateş çukuru tespit edilmiştir. Üçüncü tabakada ise ızgara planlı bir yapı belirlenmiştir. Yaklaşık 25-30 cm aralıklarla düzenlenen dört taş duvar depo işleviyle ilişkilendirilmiştir. Kuzeydoğuda kerpiç döşeme ve platforma ait izler bulunmuştur. Bu tabaka Orta PPNB’nin erken evresi ya da PPNB’nin geç evresi ile bağlantılı kabul edilmektedir (Balkan-Atlı ve diğ., 2002: 223-232).

27 V açmasında üç tabaka belirlenmiştir. İlk tabakada güneyde taş duvarlar ortaya çıkarılmış olup her iki yüzü sıvalıdır. Kuzeyde kısmen bozulmuş kare biçimli taş platform ve doğuda iki ateş çukuru tespit edilmiştir. İkinci tabaka, doğu-batı yönlü taş temelli kerpiç bir duvarla temsil edilmektedir. Yanındaki açık alanların ışık işlevi gördüğü düşünülmektedir. Üçüncü tabakada doğu-batı yönünde taş temelli kerpiç bir duvar alanı ikiye ayırmaktadır. Bu tabaka kısmen tahrip edilmiştir. 27 U açmasında ise taş temelli dörtgen planlı C yapısı açığa çıkarılmıştır (Balkan-Atlı ve diğ., 2002: 224-225).

**Şekil 57: Akarçay Tepe C Yapısı, Korunagelmiş Kuzey Duvarı
(Özbaşaran, 2007: Fig. 10)**

Tamamen kireçtaşından inşa edilen duvarlar kuru taş tekniğiyle örülmüş ve 1.60m yüksekliğe kadar korunmuştur. Yapının erken evresinde batı duvarında dışa açılan bir kapı belirlenmiştir. Kapı muhtemelen iç avluya açılmakta iken, sonraki evrede iri bir taş blok ile kapatılmıştır. Güneyde yanık alanlar tespit edilmiştir. Burada kül ve yoğun ısıya maruz kalmış taşlarla dolu çukurlar bulunmuştur. Bu alanların C ve G yapılarıyla ilişkili açık alanlar olduğu düşünülmektedir. 28 TU açmalarında ÇÇN dönemine ait iki tabaka belirlenmiştir. İlk tabakada üç yapı kalıntısı, ikincisinde ise çok mekânlı bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Bu yapının temelinde iri taşlar, orta seviyede orta boy taşlar kullanılmıştır. Yapı altı mekândan oluşmakta olup farklı yapım tekniğiyle dikkat çekmektedir. Orta Fırat Neolitik kültürlerinde benzer örnekleri bulunmaktadır (Balkan-Atlı ve diğ., 2002: 224-225).

20 P açmasında 10 tabaka belirlenmiş, bunların çoğunun açık alan düzlemleri olduğu görülmüştür. Bu durum yaşam düzlemlerinin sık sık yenilendiğini göstermektedir. Açmanın batı ve güneyinde kerpiç duvar kalıntıları bulunmuştur. Tabaka 11, ızgara planlı N yapısıyla temsil edilmektedir. N yapısı paralel dört taş sırasından oluşmaktadır. Duvarlar kuru taş tekniğiyle örülmüş olup küçük ve orta boy kireçtaşları kullanılmıştır. Üstteki tabakada taş temel üzerine kerpiç duvarlı dörtgen planlı AB yapısı görülmüştür. Bunun üzerinde, yine ızgara planlı M yapısı yer alır. M

yapısında çift sıra halinde paralel kerpiç duvarlar görülmektedir. Bu yapı güneyde taş temelli L yapısıyla ilişkilidir (Özbaşaran ve diğ., 2000: 179).

Tabaka 8 ve 7’de en az altı yapı açığa çıkarılmıştır. Bu yapılar plan ve malzeme çeşitliliği ile dikkat çekmektedir. Tek mekânlı yapılar, çok mekânlı hücre planlı yapılar; tümüyle taş ya da taş-temelli kerpiç duvarlı yapılar aynı tabakada yer almıştır. R, T ve G yapıları çok mekânlıdır. T yapısı taş temel üzerine kerpiç duvarlarla yapılmış, 11 mekândan oluşmuştur. Plan üç sıra düzenindedir. Orta sırada büyük mekânlar, kenarlarda hücre benzeri küçük odalar yer alır. Duvarlar sıvalı, bazı odalar sıkıştırılmış toprak tabanlıdır. İçinde nadir görülen küçük platform tespit edilmiştir. G yapısı da çok odalıdır ve C yapısıyla dar bir boşlukla ayrılır. Batı duvarındaki kerpiç bölmeler mekânı üçe ayırmaktadır. Taban üzerinde hasır kullanımına işaret eden izlere rastlanmıştır. R yapısı taş malzeme ile inşa edilmiş çok mekânlı bir yapıdır. Ortada büyük bir mekân, çevresinde küçük hücreler yer almaktadır. Dış duvar boyunca ek bir duvar görülmektedir. Ana duvarlarda kireçtaşı tercih edilirken, dış destek duvarlarında bazalt ve çakmaktaşı da kullanılmıştır. Benzer planlı Y yapısı ise uzun bir ana mekân ve yan mekânlardan oluşmaktadır (Özbaşaran ve diğ., 2000: 181-182).

Tabaka 8 ve 7 yapılarında genel düzen, ortak kullanım alanlarının çevresinde inşa edilmiş yapılar şeklindedir. Açık alanlarda ateş çukurları, pişirme çukurları ve çöp dolguları bulunmuştur. AM ve AK açık alanları bu tür örneklerdir. Bu düzen, günlük işlerin ortak kullanım alanlarında yürütüldüğünü göstermektedir (Özbaşaran ve diğ., 2000: 182).

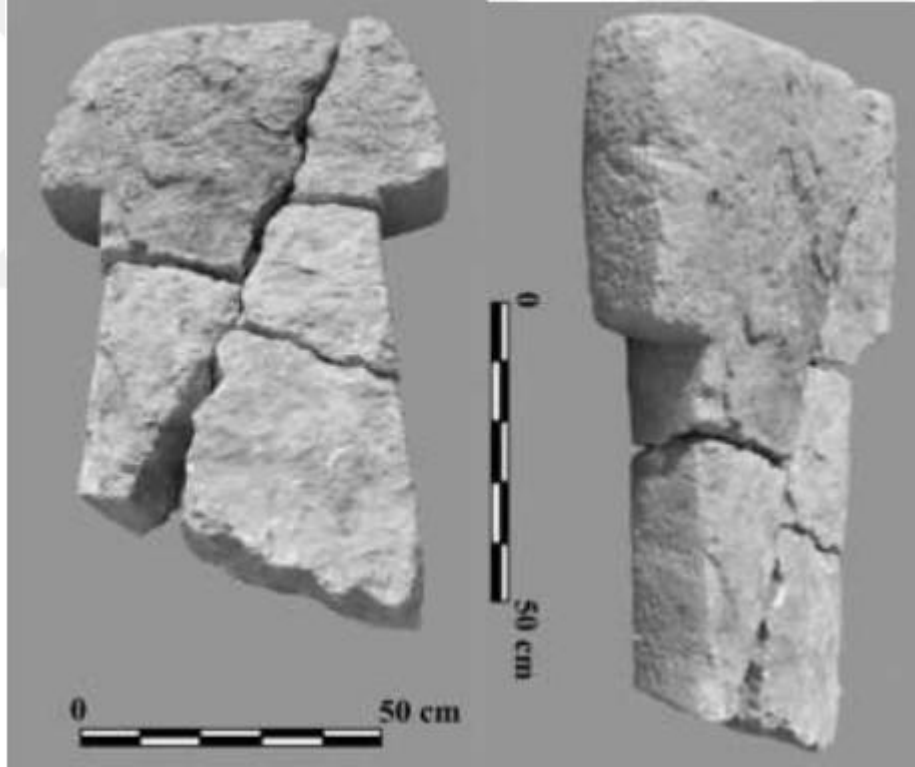
Tabaka 6, K yapısıyla temsil edilmektedir. Kare planlı, simetrik düzenli hücrelerden oluşmaktadır. Batı uzun duvar boyunca ek bir duvar eklenmiştir. Kullanılan taşlar bazalttır. K yapısında kemik aletler, öğütmetaşları ve hayvan heykelcikleri gibi çeşitli buluntular açığa çıkarılmıştır. Bu çeşitlilik topluluğun üretim, depolama ve zanaat faaliyetlerine işaret etmektedir. Mekânların zemin kat işlevi görerek depolama alanı olduğu, ikinci katta yaşam alanının bulunmuş olabileceği düşünülmektedir (Özbaşaran ve diğ., 2000: 182).

5-4 ve 3. tabakalara ait BA yapısı ise 30 m²’den fazla bir alan kaplamaktadır. Çok mekânlı planıyla Akarçay Tepe’nin en önemli yapılarından biridir. Batı kısmı tahrip olmuş, temel seviyesinde korunmuştur. Yapı, doğuya doğru eğimli topoğrafyaya

uyarlanarak inşa edilmiştir. Kuzeyinde iki küçük kare mekân, ortasında uzun bir mekân yer almaktadır. Bu yapı gerek Akarçay Tepe gerekse Yakınoğu Neolitik mimarisi için büyük önem taşımaktadır (Özbaşaran ve diğ., 2000: 182).

3.2.10. Taşltepe Mimarisi

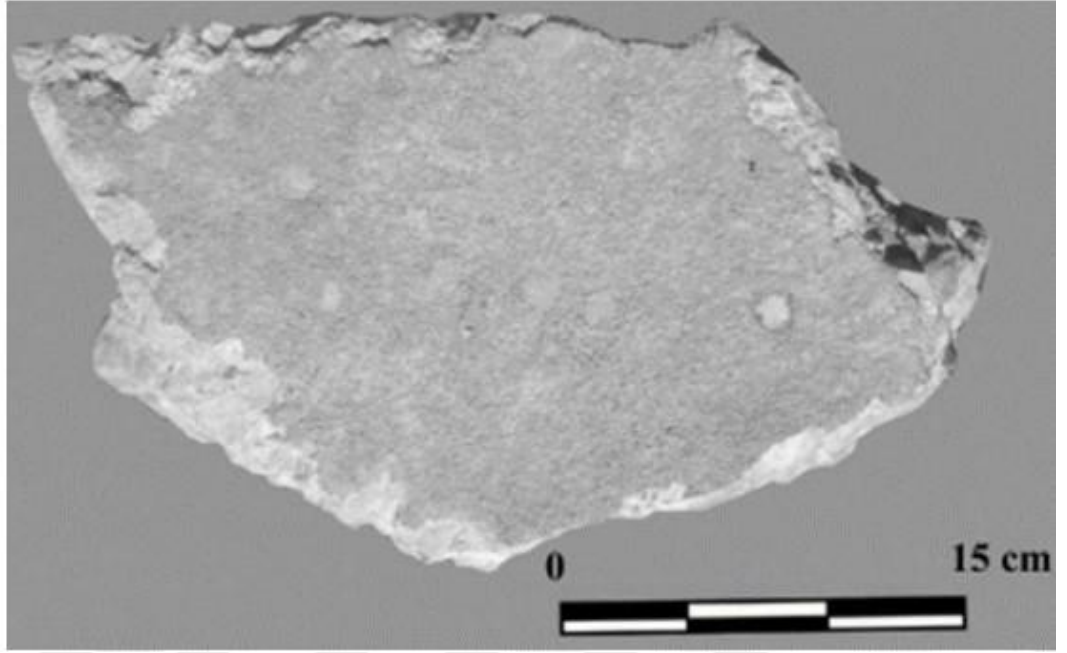
Taşltepe yerleşimi ana kaya üzerine kurulmuştur. Yerleşimde T biçimli dikilitaşlar ve bunlara ait parçalar bulunmuştur. Günümüzde bu taşlardan bazıları köyde bir evin avlusunda yer almaktadır. Yerleşimin güneydoğu yamacında sulama amacıyla yapılan bir hafriyat sırasında yaklaşık 7x8 m ölçülerinde ve 1 m derinliğinde bir çukurdan dört adet T biçimli dikilitaş parça halinde ortaya çıkarılmıştır. Parçaları birleştirilen dikilitaşın yüksekliği 152 cm, baş kısmının genişliği 93 cm, kalınlığı ise 22 cm olarak ölçülmüştür (Çelik ve diğ. 2011: 227).

Şekil 58: Taşltepe Dikilitaş Parçası (Çelik ve diğ. 2011: Res. 7)

Bu taşlarda kabartma, kazıma ya da bezeme izine rastlanmamıştır. Tamamı kireçtaşıdan yapılmıştır (Çelik ve diğ., 2011: 227).

Yerleşimde tespit edilen dikkat çekici buluntulardan biri de terezzo tabandır. Bu tabana ait parça, dikilitaşların bulunduğu alanda ortaya çıkarılmıştır.

Şekil 59: Taşlıtepe Terrazzo Tipi Taban Parçası (Çelik ve diğ. 2011: Res. 8)

Ana kaya üzerine inşa edilmesi, Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşimlerinin karakteristik özelliklerinden biridir. Benzer uygulamalar Karahantepe, Göbeklitepe, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Sefertepe ve Hamzan Tepe’de de görülmektedir. Birleştirilen dikilitaşın ölçüleri Göbeklitepe’nin II. tabaka stelleri, Nevali Çori payeleri ile Karahantepe ve Sefertepe’nin yüzeyinde in situ olarak bulunan örneklerle benzerlik göstermektedir. Aynı şekilde tespit edilen terezzo taban tipi de Göbeklitepe, Nevali Çori ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle’de belgelenen örneklerle paralellik göstermektedir (Çelik ve diğ.,2011: 227).

SONUÇ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Neolitik döneme ait yerleşimlerinde ortaya çıkan mimari özellikler sistematik biçimde ele alınmış ve bölgenin insanlık tarihindeki özgün konumu ortaya çıkarılmıştır. Araştırma bulguları, Neolitik mimarinin barınma amacının ötesinde, toplulukların sosyal, ekonomik ve sembolik yaşamını şekillendiren çok katmanlı bir olgu niteliği taşıdığını göstermektedir.

Yukarıdaki tespitlerden hareketle, yerleşimlerde gözlenen plan çeşitliliği dikkat çekici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Yuvarlak planlı yapılar, dönemin erken evrelerinde daha yalın bir yaşam düzenini yansıtmaktadır. Dörtgen ve karma planlı yapılar ise toplulukların örgütlenme biçimlerinde meydana gelen değişimin göstergesi durumundadır. Mimari, bu bağlamda teknik bir faaliyet olmanın ötesine geçmekte ve toplumsal dönüşümle yakından ilişkili bir nitelik kazanmaktadır.

Devam eden incelemeler, kullanılan yapı malzemeleri ile inşa tekniklerinin çevresel koşullara uyum sağlama kapasitesini yansıttığını ortaya koymaktadır. Taş, kerpiç ve ahşap gibi malzemelerin seçimi hem coğrafyanın sunduğu kaynaklarla hem de ihtiyaç duyulan dayanıklılık ve işlevsellikle doğrudan bağlantılıdır. Çayönü'ndeki taş temelli yapılar ile Hallan Çemi'nde kerpicin tercih edilmesi, bölgesel farklılıkların yanı sıra teknolojik çeşitliliği de açığa çıkarmaktadır.

Bulguların bir diğer boyutu, mimarinin ritüel ve toplumsal yaşamla bütünleşmiş olmasıdır. Göbeklitepe'deki anıtsal yapılar, dini törenlerin yanı sıra toplulukların bir araya geldiği sosyal alanlar işlevi görmüştür. Körtik Tepe'deki mezar buluntuları ise konutların gündelik yaşamın ötesinde ölüm ve inançla ilgili ritüel merkezleri olduğunu ortaya koymaktadır.

Neolitik döneme ait mimari çeşitlilik, tarıma geçiş süreciyle de yakından bağlantılıdır. Tarımsal faaliyetlerin başlaması, gıda depolama ihtiyacını doğurmuş ve bu durum yapılarda depolama alanlarının oluşumuna yol açmıştır. Böylece mimari, barınma işlevinin yanında ekonomik düzeni de şekillendiren bir unsur haline gelmiştir.

Sonuçların bütüncül değerlendirilmesi, Güneydoğu Anadolu Neolitik yerleşimlerinin erken mimari gelişim sürecinde öncü bir rol üstlendiğini göstermektedir. Plan tipleri, malzeme tercihleri ve inşa tekniklerindeki çeşitlilik,

toplulukların doğayla uyumlu, işlevsel ve sembolik bir mimari anlayış geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Bu yerleşimler, Anadolu'nun yanı sıra dünya arkeoloji literatüründe de merkezî bir konumda yer almaktadır.

Tezin genel katkısı, Neolitik mimariyi yalnızca teknik yönleriyle değil, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla da ele alarak arkeoloji çalışmalarına yeni bir perspektif sunmuş olmasıdır. Elde edilen bulgular, ileride yapılacak saha araştırmaları, karşılaştırmalı incelemeler ve disiplinler arası analizler için değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Böylece Güneydoğu Anadolu'nun insanlık tarihindeki özel yeri daha açık biçimde anlaşılmakta ve bu coğrafyanın dünya uygarlık tarihine katkısı yeniden vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Asouti, E. (2006). Beyond the Pre-Pottery Neolithic B interaction sphere. *Journal of World Prehistory*, 20, 87–126.
- Aurenche, O. (2007). 12000 yıl önce Anadolu: İnsanlığın en eski anıtları. In C. Lichter & S. Gün (Eds.), *Altın Üçgen ve Ön Asya'da Neolitiğin başlangıcı* (pp. 419–430). Karlsruhe: Badisches Landesmuseum.
- Aytek, Ö. (2008). *Mezraa – Teleilat kazısı bulguları ışığında Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye ilk çanak çömlekli Neolitik dönem bitkisel katkılı çanak çömlek sorunu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahadır, M. (2011). Güneydoğu Anadolu Proje (GAP) alanında sıcaklık ve yağışın trend analizi. *Journal of International Social Research*, 4(16), 46-59.
- Balkan-Atlı, N., Bucak, E., Duru, G., & Molist, M. (2002). Akarçay Tepe 2001 yılı çalışmaları. In 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (Cilt 2, pp. 223–232). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bar-Yosef, O. (1998). Earliest food producers – Pre pottery Neolithic (8000–5500). In T. Levy (Ed.), *The archaeology of society in the Holy Land* (pp. 190–205). New York: Leicester University Press.
- Başgelen, N. (1999). Yeni kazıların bulguları ışığında Neolitik Çağ. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 93, 22–24.
- Beile-Bohn, M., Gerber, C., Morsch, M., & Schmidt, K. (1998). Neolithische Forschungen in Obermesopotamien: Göbeklitepe und Gürcütepe. *Istanbul Mitteilungen*, 48, 5–78.
- Benz, M., Deckers, K., Rössner, C., Alexandrovskiy, A., Pustovoytov, K., Scheeres, M., Fecher, M., Coşkun, A., Riehl, S., Alt, K. W., & Özkaya, V. (2015). Prelude to village life: Environmental data and building traditions of the Epipalaeolithic settlement at Körtek Tepe, Southeastern Turkey. *Paléorient*, 41(2), 9–30.
- Bertman, S. (2003). *Handbook to life in ancient Mesopotamia*. New York: Facts on File.
- Bıçakçı, E. (1998). An essay on the chronology of the pre-pottery Neolithic settlements of the East-Taurus region (Turkey). In G. Arsebük, M. J. Mellink, & W. Schirmer (Eds.), *Light on top of the Black Hill: Studies presented to Halet Çambel* (pp. 137–150). İstanbul: Ege Yayınları.
- Boydak, M. (1986). Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve GAP'ta ormancılığın yeri. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, 75–93.
- Bryce, T. (2009). *The Routledge handbook of the peoples and places of ancient Western Asia: From the Early Bronze Age to the fall of the Persian Empire*. London: Routledge.
- Cauvin, J. (2000). The symbolic foundations of the Neolithic revolution in the Near East. In I. Kuijt (Ed.), *Life in Neolithic farming communities: Social*

- organization, identity, and differentiation (pp. 235–251). New York: Kluwer Academic Publishers.
- Clare, L. (2020). Göbeklitepe, Turkey: A brief summary of research at a new World Heritage Site (2015–2019). *e-Forschungsberichte des DAI*, 1–13. <https://doi.org/10.34780/efb.v0i2.940>
- Collins, A. (2014). *Göbeklitepe ve tanrıların doğuşu* (L. T. Basmacı, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Coşkun, A., Benz, M., Özkaya, V., & Riehl, S. (2012). New results on the Younger Dryas occupation at Körtik Tepe. *Neo-Lithics*, 1(12), 25–30.
- Çelik, B. (2006). Sefertepe: A new Pre-Pottery Neolithic site in southeastern Turkey. *Neo-Lithics*, 1(06), 23–25.
- Çelik, B. (2008). *Arkeolojide Urfa (Arkeolojik araştırmalar ışığında Urfa)*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Çelik, B. (2011). Karahantepe: A new cultural centre in the Urfa area in Turkey. *Documenta Praehistorica*, 38, 241–254.
- Çelik, B. (2015). Differences and similarities between the settlements in Şanlıurfa region where “T”-shaped pillars are discovered. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 17, 9–24.
- Çelik, B. (t.y.). Göbeklitepe’nin kardeşi Karahantepe. *Arkeoloji ve Sanat Yayınları Blog*. https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/gobeklitepenin-kardesi-de-urfada_3_77884.html
- Çelik, B., & Tolon, K. (2018). Yeni bulgular ışığında Urfa’da Neolitik Dönem. *Seleucia*, 8, 212–216.
- Çelik, B., Güler, M., & Güler, G. (2011). Türkiye’nin Güneydoğusunda yeni bir Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim: Taşlitepe. *Anadolu/Anatolia*, 37, 225–236.
- Çevik, Ö. (2005). *Arkeolojik kanıtlar ışığında tarihte ilk kentler ve kentleşme süreci: Kurumsal bir değerlendirme*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Dietrich, O., Heun, M., Notroff, J., Schmidt, K., & Zarnkow, M. (2012). The role of cult and feasting in the emergence of Neolithic communities: New evidence from Göbeklitepe, Southeastern Turkey. *Antiquity*, 86, 674–695.
- Dietrich, O., Notroff, J., & Schmidt, K. (2017). Feasting, social complexity, and the emergence of the early Neolithic of Upper Mesopotamia: A view from Göbeklitepe. In M. Fernández-Götz & D. W. Anthony (Eds.), *Feast, famine or fighting? Multiple pathways to social complexity* (pp. 91–132). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-48402-0_5
- Dosseur, G. (2008). Migrations and intercultural relations in the Levant during PPNB. *Troisièmes Rencontres Doctorales*, (21).
- Erim-Özdoğan, A. (2011). Çayönü. In M. Özdoğan, N. Başgelen, & P. Kuniholm (Eds.), *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin* (pp. 185–269). İstanbul: Archaeology & Art Publications.

- Erim-Özdoğan, A. (2011). Sumaki Höyük: A new Neolithic settlement in the Upper Tigris. In N. Başgelen, M. Özdoğan, & P. I. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey: New excavations & new research* (3rd ed., pp. 19–60). İstanbul: Archaeology & Art Publications.
- Erim-Özdoğan, A. (2012). Çayönü. *Aktüel Arkeoloji*, 27, 108–117.
- Erim-Özdoğan, A., & Sarıaltun, S. (2018). Sumaki Höyük Batman. In *Batman Müzesi İhsu Barajı Kurtarma Kazıları* (pp. 55–58). Batman: Batman Müzesi Yayınları.
- Erinç, S. (1980). Kültürel çevrebilim açısından Güneydoğu Anadolu. In H. Çambel & R. J. Braidwood (Eds.), *Güneydoğu Anadolu tarihöncesi araştırmaları* (pp. 65–81). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Fırat, A. E. (1986). *Güneydoğu Anadolu’da serin iklim tahılları araştırmaları* (Yayın No: 86-7). Diyarbakır: T.C. Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Güneydoğu Anadolu Bölge Ziraî Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü.
- Fuller, D. Q., Willcox, G., & Allaby, R. G. (2011). Cultivation and domestication had multiple origins: Arguments against the core area hypothesis for the origins of agriculture in the Near East. *World Archaeology*, 43(4), 628–652.
- Güldoğan, E., & Uludağ, C. (2021). “Taş Tepeler” projesinin doğudaki sınır yerleşmesi Sefertepe: İlk sonuçlar. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 171, 13–26.
- Güler, M., Çelik, B., & Güler, G. (2012). Viranşehir ilçesinden yeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimleri. *Anadolu/Anatolia*, 38, 161–176.
- Güngördü, F. V. (2017). *Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi’nde Seramik Öncesi Neolitik Dönem’de sosyal yapı* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güngördü, F. V. (2021). Mimari sembolizm bağlamında Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’de bezemeli taş levhalar: Kuzey Suriye örnekleri. *Oannes*, 3(2), 405–423.
- Güngördü, F. V. (2022). Mezopotamya’da yerleşik hayatın başlangıcı ve sembolizmin gelişimi: Yeni araştırmalar, değişen bakış açıları. In L. G. Gökçek, E. Yıldırım, & O. Pekşen (Eds.), *Eski Mezopotamya’nın kültür tarihi* (pp. 11–38). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Haklay, G., & Gopher, A. (2020). Geometry and architectural planning at Göbeklitepe, Turkey. *Cambridge Archaeological Journal*, 30(2), 343–357. <https://doi.org/10.1017/S0959774319000400>
- Hauptmann, H. (1993). Ein Kultgebäude in Nevali Çori. In M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae, & M. Mellink (Eds.), *Between the rivers and over the mountains: Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata* (pp. 37–69). Rome.
- Hauptmann, H. (1999). The Urfa region. In M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Neolithic in Turkey* (pp. 65–86). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hauptmann, H. (2007). Nevali Çori ve Urfa bölgesinde Neolitik Dönem. In M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Anadolu’da uygarlığın doğuşu ve Avrupa’ya*

- yayılımı: *Türkiye’de Neolitik dönem, yeni kazılar, yeni bulgular* (pp. 131–164). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hauptmann, H., & Özdoğan, M. (2007). Anadolu’da Neolitik Devrim. In C. Lichter & S. Gün (Eds.), *12000 yıl önce Anadolu: İnsanlığın en eski anıtları* (pp. 404–411). Karlsruhe: Badisches Landesmuseum.
- Hole, F. (2000). Is size important? Function and hierarchy in Neolithic settlements. In I. Kuijt (Ed.), *Life in Neolithic farming communities: Social organization, identity, and differentiation*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Hughes, E. (2007). *Absolute and relative dating of Hallan Cemi Tepesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilkent Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Ankara.
- Kartal, M., Taşkiran, H., Bulut, K., & Dinç, O. (2014). Yontmataş bulguları ışığında Yukarı Dicle Havzası’nda yeni bir Neolitik yerleşim: Boncuklu Tarla. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(1), 481–492.
- Karul, N. (2011). Gusir Höyük. In M. Özdoğan, N. Başgelen, & P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey* (Vol. 1, pp. 1–17). İstanbul: Archaeology & Art Publications.
- Karul, N. (2013). Eski Dünya’nın ilk köyleri, yerleşik avcılar: Gusir Höyük. *Atlas Dergisi*, 240, 84–91.
- Karul, N. (2013). Gusir Höyük. *Arkeoatlas*, 8, 22–29.
- Karul, N. (2021a). Buried buildings at Pre-Pottery Neolithic Karahantepe. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 82, 21–31.
- Karul, N. (2021b). *Şanlıurfa Müzesi arkeolojik eser kataloğu*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Müzesi.
- Karul, N. (2022). Karahantepe çalışmalarına genel bir bakış. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 169, 3–8.
- Kinzel, M., & Clare, L. (2020). Monumental – compared to what? A perspective from Göbeklitepe. In A. B. Gebauer, L. Sørensen, A. M. Teather, & A. C. Valera (Eds.), *Monumentalising life in the Neolithic: Narratives of change and continuity* (pp. 29–48). Oxford: Oxbow Books.
- Kodaş, E., Özkan, K., & Çiftçi, Y. (2021). Boncuklu Tarla Güneydoğu Alanı Çanak-Çömleksiz Neolitik A evresi mimarisi ve “Nemrik Kültürü” sorunsalı. *Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi*, 3, 54–70.
- Kutlu, L., Erim-Özdoğan, A., & Çakır, E. A. (2018). Archaeobotanical studies at Sumaki Höyük (Batman, Turkey) in 2014. *Eurasian Journal of Forest Science*, 6(2), 26–34.
- Kürkçüoğlu, C. (2002). Şanlıurfa’da yapılan arkeolojik araştırmalar, kazılar ve il sınırları içindeki sit alanları. In *Şanlıurfa: Uygarlığın doğduğu şehir* (p. 98). Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.
- Luckert, K. W. (2013). *Göbeklitepe* (L. T. Basmacı, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

- Maeda, O., Hongo, H., & Tanno, K. (2020). Yerleşik bir köyde avcı toplayıcı yaşam: Hasankeyf. <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/yerlesik-bir-koyde-avci-toplayici-yasam> [Erişim tarihi: 26 Ağustos 2025]
- Marefa. (t.y.). Bereketli Üçgen MÖ 8.500–MÖ 10.500. *Marefa*. https://www.marefa.org/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AB%D9%84%D8%AB_%D8%A7%D9%84%D8%AE%D8%B5%D9%8A%D8%A8_8,500_%D9%82.%D9%85.-10,500_%D9%82.%D9%85 [Erişim tarihi: 26 Ağustos 2025]
- McIntosh, J. R. (2005). *Ancient Mesopotamia: New perspectives*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.
- Miyake, Y. (2013). Hasankeyf Höyük. *Arkeoatlas*, 8, 40–47.
- Miyake, Y. (2016). Hasankeyf Höyük: Dicle Havzası'nın ilk yerleşik köyü. *Aktüel Arkeoloji*, 28–39.
- Miyake, Y. (2020). Tarihöncesi dönemde Hasankeyf: Hasankeyf Höyük kazıları. *Aktüel Arkeoloji*. <https://www.aktuelarkeoloji.com.tr/tarih-oncesi-donemde-hasankeyf-hasankeyf-hoyuk-kazilari> [Erişim tarihi: 26 Ağustos 2025]
- Miyake, Y., Maeda, O., Tanno, K., Hongo, H., & Gündem, C. Y. (2012). New excavations at Hasankeyf Höyük: A 10th millennium cal. BC site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia. *Neo-Lithics*, 1(12), 3–7.
- Mutluay, N. (2010). *Anadolu Neolitik Çağ uygarlığı* (1. bs.). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Oğuz, T. (2019). *Batman ili memeli biyoçeşitliliği* (Yüksek lisans tezi). Batman Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ökse, A. T., Konak, A., & Yurt, V. (2019). Ambar Barajı – Ambar Höyük, Gre Filla ve Kendale Hecala – 2018 kurtarma kazıları. In *41. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Cilt 1, pp. 299–314). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ötümlü, A. (2006). *Tarihten günümüze kadar Bereketli Hilal'de sosyo-ekonomik yapı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özalp, H. (2016). İnsanlığın en eski tapınağı Göbeklitepe teolojik olarak bize ne söyler? *Bilimname*, 2016(1), 59–74.
- Özbaşaran, M. (2011). Eski Anadolu tarihi. In K. Köroğlu (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Özbaşaran, M., Duru, G., Balkan-Atlı, N., & Molist, M. (1999). Akarçay Tepe: Orta Fırat'ta Neolitik Döneme ait yeni bir yerleşme. *Anadolu/Anatolia*, 25, 173–185.
- Özbaşaran, M., Duru, G., Balkan-Atlı, N., Molist, M., & Bucak, E. (2004). Akarçay Tepe 2002. In *25. Kazı Sonuçları Toplantısı I* (Vol. 1, pp. 303–306). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi.
- Özcan, E. S. (2014). Dünyanın en eski ve en büyük tapınma alanı “Göbeklitepe.” *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*.

- Özdoğan, A. (1994). *Çayönü yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitikteki yeri* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdoğan, A. (2007a). Çayönü. In C. Lichter & S. Gün (Eds.), *12000 yıl önce Anadolu: İnsanlığın en eski anıtları* (p. 424). Karlsruhe: Badisches Landesmuseum.
- Özdoğan, A. (2007b). Anadolu'da uygarlığın doğuşu ve Avrupa'ya yayılımı. In M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Türkiye'de Neolitik dönem: Yeni kazılar yeni bulgular, Çayönü* (pp. 57–98). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özdoğan, A. (2009). Sumaki Höyük kazıları. In M. D. Alparslan & A. Özdzibay (Eds.), (No. 27, pp. 25–26). İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Özdoğan, A. (2013a). Ilısu Barajı ve HES Projesi arkeolojik kazıları 2004–2008 çalışmaları: Sumaki Höyük. In Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü & Diyarbakır Müze Müdürlüğü (Eds.), *Ilısu Barajı ve HES Projesi arkeolojik kazıları* (pp. 71–102).
- Özdoğan, A. (2013b). Yerleşik hayattan göçerliğe: Sumaki Höyük. *Arkeoatlas*, 8, 54–61.
- Özdoğan, E., & Uludağ, C. (2022). Sayburç: Şanlıurfa'da yeni bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimi. *Arkeoloji ve Sanat*, 169, 9–24.
- Özdoğan, E., & Uludağ, C. (2023). Sayburç 2022 yılı kazı çalışmaları. In A. Özme (Ed.), 43. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu – 43. Kazı Sonuçları Toplantısı: Cilt 5* (pp. 99–114). Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ana Yayın No: 195/4.
- Özdoğan, E., Uludağ, C., & Polat, N. (2022). Sayburç 2021 ilk dönem çalışmaları. In A. Özme (Ed.), 42. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu – 42. Kazı Sonuçları Toplantısı: Cilt 2* (pp. 307–322). Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ana Yayın No: 195/4.
- Özdoğan, M. (t.y.). *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*.
- Özdoğan, M., & Özdoğan, A. (1989). Çayönü: A conspectus of recent work. *Paléorient*, 15(1), 65–74. <https://doi.org/10.3406/paleo.1989.4486>
- Özdoğan, M., Karul, N., & Özdoğan, E. (2004). Mezra-Teleilat Höyüğü 4. dönem çalışmaları. In 25. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (Vol. 2, pp. 238–239). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Özdoğan, M., Karul, N., & Özdoğan, E. (2011). 2002 yılı Mezra-Teleilat kazıları. In N. Tuna & O. Doonan (Eds.), *Ilısu ve Karkamış Baraj gölleri altında kalacak arkeolojik ve kültür varlıklarını kurtarma projesi 2002 yılı çalışmaları* (Vol. 1, pp. 35–96). Ankara: ODTÜ Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM).
- Özdöl, S. (2011). Çanak çömleksiz Neolitik Çağ'da Güneydoğu Anadolu'da din ve sosyal yapı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26(1), 178.
- Özkaya, V., & Coşkun, A. (2011). Körtik Tepe. In M. Özdoğan, N. Başgelen, & P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey: New excavations & new research, The Tigris Basin* (pp. 89–127). İstanbul: Archaeology & Art Publications.

- Özkaya, V., & Coşkun, A. (2012). Körtik Tepe. *Aktüel Arkeoloji*, 27, 88–93.
- Özkaya, V., & Coşkun, A. (2013). Körtik Tepe. *Arkeoatlas*, 8, 30–39.
- Özkaya, V., & San, O. (2007). Körtik Tepe. In M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Türkiye’de Neolitik Dönem* (pp. 21–36). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özkaya, V., Erdal, Y. S., Atıcı, L., & Şahin, F. S. (2010). Körtik Tepe 2010 yılı kazısı. In 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (Vol. 1, pp. 315–338). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Peasnell, B. L., Redding, R. W., Nesbitt, R. M., & Rosenberg, M. (1998). Pig husbandry and post-Pleistocene adaptations along the Taurus-Zagros Arc (Turkey). *Paléorient*, 24(1), 25–41.
- Piesker, K. (2014). Göbeklitepe: Bauforschung in den Anlagen C und E in den Jahren 2010–2012. *Zeitschrift für Orient-Archäologie*, 7, 14–54.
- Rollefson, G. (2003). The Neolithic period. In *Near Eastern Archaeology* (pp. 244–253). <https://doi.org/10.5325/j.ctv1bxh52q.41>
- Rosenberg, M. (1994). Hallan Çemi Tepesi: Some further observations concerning stratigraphy and material culture. *Anatolica*, 20, 121–140.
- Rosenberg, M. (1999). Hallan Çemi. In M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Neolithic in Turkey* (p. 2). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Rosenberg, M. (2007). Hallan Çemi. In M. Özdoğan & N. Başgelen (Eds.), *Anadolu’da uygarlığın doğuşu ve Avrupa’ya yayılımı: Türkiye’de Neolitik dönem, yeni kazılar, yeni bulgular* (pp. 1–11). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Rosenberg, M., & İnal, N. (1993). The Hallan Çemi excavation 1992. In 15. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (Vol. 1, p. 124). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Rosenberg, M., & Redding, R. W. (2000). Hallan Çemi and early village organization in Eastern Anatolia. In I. Kuijt (Ed.), *Life in Neolithic farming communities: Social organization, identity, and differentiation* (pp. 39–61). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Rosenberg, M., Nesbitt, M., Redding, R. K., & Strasser, T. F. (1995). Hallan Çemi Tepesi: Some preliminary observations concerning early Neolithic subsistence behaviors in Eastern Anatolia. *Anatolica*, 21, 7–27.
- Sanılan, Ö. (2019). *Sumaki Höyük Neolitik dönem kemik alet topluluğu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı.
- Sarıaltun, S. (2021). Sedimentological processes in cultural deposits of a Neolithic settlement in Upper Mesopotamia: A microarchaeological case study of Sumaki Höyük. *Arabian Journal of Geosciences*, 14(7), 620.
- Schirmer, W. (1990). Some aspects of building at the ‘aceramic-neolithic’ settlement of Çayönü Tepesi. *World Archaeology*, 21(3), 363–387. <https://doi.org/10.1080/00438243.1990.9980143>

- Schmidt, K. (2000). Zuerst kam der Tempel, dann die Stadt: Vorläufiger Bericht zu den Grabungen am Göbeklitepe und am Gürcütepe 1995–1999. *Istanbul Mitteilungen*, 50, 5–41.
- Schmidt, K. (2006). *Taş çağı avcılarının gizemli kutsal alanı Göbeklitepe: En eski tapınağı yapanlar* (R. Aslan, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Schmidt, K. (2011). Göbeklitepe. In M. Özdoğan, N. Başgelen, & P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey: New excavations & new research, The Euphrates Basin*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Schmidt, K. (2012). Anatolia. In D. T. A. Potts (Ed.), *Companion to the archaeology of the ancient Near East* (pp. 144–160). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Sensoy, S., Demircan, M., Ulupınar, Y., & Balta, İ. (t.y.). *Türkiye iklimi*. Ankara: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü.
- Sevin, V. (2003). *Atlaslı büyük uygarlıklar ansiklopedisi: Eski Anadolu ve Trakya* (Cilt 1). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sevin, V. (2016). *Anadolu arkeolojisi* (5. bs.). İstanbul: Der Yayınları.
- Siler, M., & Şengün, M. T. (2016). İdil (Şırnak) kuzeyinin jeomorfolojik özellikleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 66, 11–17.
- Sözer, A. N. (1984). Güneydoğu Anadolu'nun doğal çevre şartlarına coğrafi bir bakış. *Ege Coğrafya Dergisi*, 2, 8–30.
- Starkovich, B. M., & Stiner, M. C. (2009). Hallan Çemi Tepesi: High-ranked game exploitation alongside intensive seed processing at the Epipaleolithic-Neolithic transition in Southeastern Turkey. *Anthropozoologica*, 44(1), 41–61.
- Şahin, F., & Miyake, Y. (2025). Çakmaktepe'den avcı-toplayıcı yerleşiklere dair yeni veriler. *Arkeoloji Dergisi*, 34(1), 1–28.
- Şahin, F., & Uludağ, C. (2022a). Çakmaktepe kazısı 2021 yılı ilk sezon çalışmaları. In 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (Vol. 2, pp. 339–356). Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Şahin, F., Uludağ, C., Özçelik, K., & Sevindik, Y. E. (2023). Şanlıurfa Merkez ve çevresi tarihöncesi dönem arkeolojik yüzey araştırması (ŞAYA) 2021 yılı ilk sonuçları. In 38. *Araştırma Toplantısı* (Cilt 1, pp. 477–497). Ankara.
- Tatsumi, Y. (2020). A Neolithic sedentary hunter–gatherer settlement with densely arranged buildings: Results of geophysical prospection at Hasankeyf Höyük in south-eastern Anatolia. *Archaeological Prospection*, 27(4), 329–342. <https://doi.org/10.1002/arp.1765>
- TAY – Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri. (t.y.). <http://tayproject.org> [Erişim tarihi: 26.08.2025].
- Toprak, B. (2016). Dinler tarihi perspektifinden Klaus Schmidt ve Göbeklitepe. In V. *Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi – Bildiriler Kitabı III*.
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2025). *Taş Tepeler*. <https://tastepeler.org/> [Erişim tarihi: 26.08.2025].

Ülger, S. (2007). *Yakındoğu İlk Neolitik kültürlerinde yapı kültü ve yapıların gömülme sorunu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi.

